

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Festskrift til NIELS OXENVAD

1988

Festskrift
til
Niels Oxenvad

Festskrift
til
Niels Oxenvad

Udgivet af
ODENSE BYS MUSEER

FYNSKE MINDER 1988

Indhold

Forord	7-8	Fangel Station på museum af <i>Peter Steen Johansen og Esbén Hedegaard</i>	139-154
Tabula Gratulatoria	9-20		
Niels Oxenvad og Odense Bys Museer af <i>Søren Møller</i>	21-24	Væbnergården-reddet og genrejst af <i>Torben Grøngaard Jeppesen</i>	155-176
Niels som bygherre! af <i>Jørgen Thomsen og Ebbe Lehn Petersen</i>	25-28	Odense skræddersvendes laugs- velkomst og dens lågfigur af <i>Poul Strømstad</i>	177-184
Rejsekammeraten af <i>Søren Sass</i>	29-32	De danske rebslagersvendes drikkeskik af <i>Holger Rasmussen</i>	185-194
H.C. Andersens helt rigtige far - Et sandt eventyr af <i>S. Vindel</i>	33-37	Flakhaven, Rådhuspladsen i Odense af <i>Finn Grandt-Nielsen og Jens Sørensen</i>	195-216
Ved bæltet mellem tvende lande af <i>Søren Kyed Jakobsen</i>	39-47	Svendborg-udgravningerne. Et par snap-shots fra 15 års undersøgelser af <i>Henrik Jansen</i>	217-233
Carl Nielsen og H.C. Andersen »Amor og Digteren«, 1930 af <i>Jørgen Larsen</i>	49-79	Kappelsbjerg - Kirkebakke. På sporet af Langelands første kristne Af <i>Jørgen Skaarup</i>	235-251
Han kæmpede stadig med et tungt Haandelag... Om maleren J.P. Bless af <i>Tove Lund Larsen</i>	81-89	Jernalder- og byudvikling i i Odense-området. Et arkæologisk puslespil af <i>Jørgen Jacobsen</i>	253-270
Erindringens linned af <i>Bodil Wieth-Knudsen</i>	91-107	Kort om Gudmes guldfyldte hedenold af <i>Henrik Thrane</i>	271-288
Tempus Fugit. Vippende fugle på fynske standure af <i>Jørgen Slettebo</i>	109-121		
Fyn på Frilandsmuseet af <i>Peter Michelsen</i>	123-138		

Niels Kewad

(Fyns Presse Foto)

Forord

Onsdag den 30. marts 1988 kan museumsdirektør Niels Oxenvad fejre sin 60 års fødselsdag. I den anledning har en kreds af kolleger og venner ønsket at bringe ham en varm lykønskning i form af dette festskrift.

Vi har valgt at bringe festskriftet som et særnummer af Odense Bys Museers årbog *Fynske Minder*. Hermed markerer vi både Niels' lange tilknytning til Fyn og til Odense Bys Museer.

Med over 25 års ansættelse ved de odenseanske museer står fynsk kunst- og kulturhistorie centralt i Niels' arbejde. Særlig kendt i ind- og ikke mindst udland er han dog for sit store arbejde med udbygning af H.C. Andersen-museet, udbredelse af kendskabet til denne berømte digter gennem udstillinger sendt til fjerne egne af verden, og den meget aktive indsamling af Anderseniana.

Når disse linier læses, har Niels Oxenvad netop afsluttet opbygningen af et nyt museum for en anden verdenskendt fynbo, komponisten Carl Nielsen. Dette nye museum åbnedes i forbindelse med Odenses 1000 års jubilæum d. 19. marts 1988. Vi, der har fulgt dette store arbejde på nærmeste hold, er endnu engang blevet dybt imponeret over den enorme ildhu og det kæmpe engagement Niels lægger i sit arbejde.

Udgivelsen af festskriftet er bl.a. muliggjort gennem en bevilling fra Provensbanken, Odense.

Torben Grøngaard Jeppesen

Preface

On Wednesday the 30th of March, 1988, museum director Niels Oxenvad will be celebrating his 60th birthday. To commemorate this occasion a number of his colleagues and friends have chosen to send him their warmest congratulations by means of this Festschrift.

The Festschrift appears as a special edition of the Odense Municipal Museums' yearbook, *Fynske Minder*. (Funen Memories/Relics). We can thus, at one and the same time, underline Niels's long association with Funen and with the municipal museums.

After his more than 25 years with the museums in Odense, Funen art history and culture history have become aspects of primary importance in Niels's work, but he is especially well-known, at home and abroad, for the great amount of work he did in connection with the extension of the Hans Christian Andersen Museum, for the dissemination of knowledge about this famous writer through exhibitions sent to distant parts of the world, and for his enormous activity in the collection of Andersen lore.

When these lines are being read, Niels Oxenvad will have just put the finishing touches to his work in connection with the building of a new museum for another world-famous native of Funen, the composer Carl Nielsen. This new museum was opened in connection withh Odense's 1,000th anniversary on the 19th of March, 1988.

Those of us who have been able to observe at close quarters the great amount of effort that went into this task have once again been deeply impressed by the enormous enthusiasm, and by the colossal degree of involvement, Niels puts into his work.

The publication of this Festschrift has been made possible by a grant from Provinsbanken, Odense.

Torben Grøngaard Jeppesen

Tabula Gratulatoria

Karen Aabom
Odense

Kaj Aagaard Hømborg
Glamsbjerg

Bent Abildgaard
Middelfart

Inge Adriansen
Sønderborg

Esben Albrechtsen
Nivå

Esther og Erling Albrechtsen
Odense

Doris Andersen
Vordingborg

Dorrit Andersen
Odense

Hans Andersen
Aabyhøj

Hans Christian Andersen
Newcastle upon Tyne

Harald Andersen
Højbjerg

Helge Andersen
Odense

Karen Andersen
Maribo

Tom og Poul Andersen
Gråsten

Niels Andersen
Beder

Gerda Andrea
Martofte

Birgitte Arensbach
Odense

Jens Bach-Petersen
Odense

Hans Bagger
København

J.C. Baron Bille Brahe
Risinge

Else og Hans Bekker-Nielsen
Odense

Wermund Bendtsen
Odense

Erik Bing
København

Ove Bisgaard
Glamsbjerg

Hanne Bjærre
Tommerup

Jytte Bjørk Jensen
Odense

Christian Blæsbjerg
Odense

Else-Marie Boyhus
Maribo

Vibeke Brandt
Odense

Elias Bredsdorff
København

Gunhild og Poul Jørgen Brink
Odense

Niels-Erling Bruun-Larsen
Tommerup

Else og Mogens Brøndsted
Odense

Gerda J. Caspersen
Odense

Anne-Marie Christensen
Odense

Erik M. Christensen
Berlin

Jørgen Christensen
Hørsholm

Karen Christophersen
Odense

Erhardt Clausen
Assens

H.P. Clausen
Højbjerg

Kim Clausen
Skjern

Camilla Curtz
Odense

Ebba Dahlstrøm
Lyngby

Estrid og Erik Dal
Frederiksberg

Hanne og Verner Dalskov
Odense

Birgit Danielsen
Ejby

Elna Danielsen
Odense

Jørgen Eliassen
Odense

Bodil og Poul Eller
Hillerød

Birgit og Kurt Engell-Andreasen
Odense

Maria Engstrøm
Odense

John Ericksen
Lyngby

Jørgen Ermegård
Svendborg

Lotte Eskelund
Hellerup

Ole Faber
Varde

Marianne Fabricius
Hillerød

Else og Knud Fanø
Krusaa

Christian Fischer
Silkeborg

Hans Flamand Christensen
Frederiksberg

Lars Frederiksen
Agedrup

Marie og Erling Frederiksen
Aasum

Birte Früs
Hobro

Hanne Frøsig Dalgaard
Lyngby

J. Th. Gjødesen
Odense

Ragnhild Gluud
Odense

Hans Grandjean
København

Lisbeth Grandjean
København

Finn Grandt-Nielsen
Odense

Per Grau Møller
Marslev

Torben Grøngaard Jeppesen
Odense

I. Grøngaard Jeppesen
Falsled

Bent Hacke
Risskov

Valdemar Halschou Madsen
Odense

Dagny Hansen
Odense

Elisabeth Hansen
Odense

Ella D. Hansen
Odense

Ellen Margrethe Hansen
Odense

Ernst Frederik Hansen
Lyngby

Ernest J. Hansen
Odense

Hans L. Hansen
Odense

Holger Hansen
Kværndrup

Svend Erik Hansen
Odense

Jesper Harvest
Odense

Rosemary Harvest
Odense

Harry Haue
Odense

Katsumi Hayano
Yokohama

Esben Hedegaard
Odense

Su. Heden Andersen
Årslev

Louis Anker Heegaard
Odense

Poul Hein Hansen
Odense

Palle Helbing
Odense

Annie Helmuth Madsen
Odense

Kjeld Heltoft
København

Margrethe og Ole Heyde
Odense

Martha Hoffmann
Odense

Rich. Honoré
Odense

Kirsten og Bent Horne Jensen
Odense

J.H. Hospers
Groningen

Anne-Marie og Jacob Husby
Aalborg

Bjørn Hvidt-Pedersen
Århus

Ebbe Hædersdal
Albertslund

Jørgen Hæstrup
Odense

Peter Høck
Odense

Signe og Jacob Isager
Odense

Hans Henrik Jacobsen
Odense

Knud Jacobsen
Odense

Svend Aage Jacobsen
Odense

Kristian Jakobsen
København

Søren K. Jakobsen
Fredericia

Henrik M. Jansen
Svendborg

Ernst Bjarke Jensen
Odense

Jørgen Steen Jensen
Frederiksberg

Nils M. Jensen
Odense

Anna Johansen
Odense

Hans Chr. Johansen
Odense

Peter Steen Johansen
Odense

Mogens Juhl
Ribe

Anders Jæger
Bogense

Aage Jørgensen
Mårslet

Ole Steen Jørgensen
Odense

Tage Kaarsted
Odense

Brita Keller
Horsens

Ejvind Kemp
Odense

Tove Kjærboe
Ærøskøbing

Hans Klokker Hansen
Odense

Willy Klüver
Skårup

Kirsten og H.A. Koefoed
Odense

Villy Kristensen
Stenstrup

A.M. Kristoffersen
Odense

Bernhard Krogbøl
Odense

Ella og Svend Kuchler
Odense

Vagn O. Kyed
Odense

Ivan Landler
Frederiksberg

Niels Jørgen Langkilde
Odense

Ebbe Larsen
Odense

Gert Larsen
Odense

Herma og Mogens Larsen
Odense

Jørgen Larsen
Odense

Simon Larsen
Odense

Gertrud og Ebbe Lehn Petersen
Odense

Grethe Lenskjold
Odense

Niels-Knud Liebgott
København

Vincent Lind
Odense

N. Chr. Lind
Odense

Fritze Lindahl
Gentofte

Fritz Lindegaard
Morud

Annelise Lindegaard
Morud

Annelise Lindhard
Gummerup

Carl Livijn
Odense

Aage Lommer
Holte

Erna Lorenzen
Århus

Poul Lund Hansen
Odense

Tove Lund Larsen
Odense

Villy Lundberg
Frederiksberg

Inger og Leif Lunn
Odense

Hugo Madsen
Kerteminde

Kamma Melchior
Holte

Marianne Merrild
Odense

Vibeke og Peter Michelsen
Lyngby

Henrik Milling
Odense

Else Marie Mortensen
Odense

Else og Harald Muus
Odense

Johan de Mylius
Odense

Søren Møller
Odense

I. Møller Jensen
Odense

Anders W. Mårtensson
Lund

Agnete Nielsen
Odense

Annelise og Clas Stig Nielsen
Odense

Børge J. Nielsen
Middelfart

Erling Nielsen
Oslo

Ervin Nielsen
Glamsbjerg

Henning Nielsen
Otterup

Herluf Nielsen
Charlottenlund

Inger Nielsen
Odense

Jørgen Nielsen
Odense

Kirsten Nielsen
Odense

K.M. Nielsen
Odense

N.C. Nielsen
Odense

Vibeke og Svend Nielsen
Auning

Nete og Knud Nonved
Odense

Dorrit og Jan Norden
Hvidovre

Betty og Tore Nyberg
Odense

Henrik Nyrop-Christensen
Århus

Jens E. Olesen
Odense

Ole B. Olsen
Odense

Rikke og Olaf Olsen
København

Svend Olsen
København

*Carsten og Christina
Oxenvad Rasmussen*
København

Carsten og Merete Oxenvad
Skårup

Else og Lau Oxenvad
Augustenborg

Dot Pallis
Valby

Charlotte Paludan
København

Inge Lise Pedersen
Frederiksberg

Peder Pedersen
Odense

Aksel Petersen
Odense

Harry Petersen
Svendborg

Anders Ploug-Sørensen
Haastrup

Erland Porsmose
Voldtofte

Hans Otto Poulsen
Odense

Karen Poulsen
Aabenraa

Birthe og Karlo Rasmussen
Odense

Harry Rasmussen
Taastrup

Inge og Holger Rasmussen
Virum

Karen Rasmussen
Odense

Ketty Rasmussen
Odense

Lisa Rasmussen
Glamsbjerg

Susanne Rasmussen
Odense

Per Ravn
Odense

Anders Rehde Nielsen
Faaborg

Tomas Riis
Frederiksberg

Kirsten Roland
Odense

Kjeld Rørdam
Charlottenlund

Marianne Saabye
København

Nezaket Sahin
Odense

Søren Sass
Nivå

Birte Saxild
Helsingør

Johan Schachner
Glud

Martha Scheibel
Odense

Ole Schelde
Birkerød

Johan Schmeltz
Odense

Ebba Schousboe
Odense

Michael Schrøder
Arnac la Poste

Inger Schwaner
Odense

Christian Simony
Odense

Helge Sindal
Odense

Jørgen Skaarup
Rudkøbing

Bente Juul Skjerh og Jørgen Skjerh
København

Inge og Vagn Skovgaard-Petersen
Hellerup

Yelva Skovsted
Odense

Jørgen Slettebo
Sønderborg

Axel Steensberg
Valby

Kirsten og Poul Strømstad
Lyngby

Jørgen Stærmosé
Odense

Axel V. Sørensen
Svendborg

Jens Sørensen
Odense

Karen og Jørgen Thomsen
Odense

Jørgen Thomsen
Odense

Leif Thorenfeldt
Odense

Karen Thorpstrup Laursen
Brabrand

Niels Thorsen
Assens

Sonja Thorup-Hansen
Odense

Finn Thrane
Odense

Henrik Thrane
Odense

Ulla Thyrring
Herning

Marianne Thøger Jensen
Odense

Karen og Carsten Tofte
Odense

Frede Toftegaard Jensen
Odense

Niels Transø
Odense

Aage Trommer
Odense

Anna Tvillum
Odense

Jens Thorø Uldall
Odense

Arthur Vaag
Hørning

Pia Valle
Odense

Mogens Vedsø
Skanderborg

Jens Velleø
Højbjerg

Mikael Venge
København

Henrik Vensild
Rønne

Inger Vestergaard Jørgensen
Bogense

Sigrid og Poul Viskum
Odense

Erik Wiborg-Nissen
Gentofte

H. Wiborg Nissen
Odense

Leif Willum Jensen
Odense

Mogens K. With
Odense

Bodil Wieth-Knudsen
København

D. Yde-Andersen
Charlottenlund

Aabenraa Museum

Aalborg Historiske Museum

Alm. Brand af 1792,
Branddirektoratet i Odense

Arbejder, Håndværker og
Industrimuseet
Horsens

Axel Jacobsen A/S
Odense

Carl Nielsen og
Anne Marie Carl-Nielsen Legat
København

Dansk Folkemuseum,
Nationalmuseets 3. afd.

Dansk Kulturhistorisk
Museumsforening

Den Hirschsprungske samling

Den fynske Landsby

Det Nationalhistoriske Museum
på Frederiksberg

DSB Driftsområde Odense

Esbjerg Museum

Faaborg Kulturhistoriske Museer

Foreningen Danmarks Folkeminder
København

Fyns Amts Museumsråd

Fyns Kunstmuseum

Fyns Stiftsmuseum, Hollufgård

Fælleskonserveringen
Aarhus

G.E.C. GAD

Odense

Glud Museum

Göteborgs Historiska Museum

H.C. Andersens Hus

Odense

H.C. Andersen-Samfundet

København

Haderslev Museum

Hans Reitzels Forlag A/S

København

Helsingborg Museum

Herning Museum

Historisk Samfund for Fyns Stift

Historisk Topografisk Information

Odense

Historisk Værksted

Odense

Horsens Museum

*Institut for europæisk
folkelivsforskning*
Lyngby

*Institut für Nordische Philologie und
Germanische Altertumskunde der
Universität München*

Jyvaeskylaen yliopisto
Kirjallisuuden laitos
Finland

Jørgen Kruuse A/S
Marslev

Kerteminde Bibliotek
Kerteminde Museum

Kreditforeningen Danmark
Odense

Kulturen
Lund

Kulturhistorisk Museum
Randers

Kunsthallen, Brandts Klædefabrik
Odense

Kunstindustrimuseet
København

Københavns Bymuseum

*Københavns Universitet,
Det Historiske Institut,*

L.P. Madsen
Odense

Landsarkivet for Fyn
Odense

Langelands Museum

Lolland-Falster Stiftsmuseum

Louisiana

*Lunds Universitets Historiska
Museum*

Sv. Michelsen Chokolade A/S
Hellerup

Middelfart Museum

Mulernes Legatskole
Odense

Museet for Fotokunst
Odense

Museet for Holbæk og Omegn
Holbæk

Museet Færgegården
Jægerspris

Museet på Koldinghus

Møntergården

Nationalmuseet, 2. afdeling

Nationalmuseet, Bevaringssektionen

Nordfyns Museum
Bogense

Ny Carlsberg Glyptotek

Næstved Museum

Odense Centralbibliotek

Odense Katedralskole

*Odense Mag. 2. afd., Vej- og
spildevandsafdelingen*

Odense Universitetsbibliotek
Provinsbanken A/S
Odense
Rasmus Rask-Skolen
Odense
Rigsarkivet
Ringkøbing Museum
Rosenborg, De danske Kongers
Samling
Roskilde Museum
Silkeborg Museum
Sorø Amts Museum
Stenstrup Museum

Sy- og Væveværkstedet
Odense
Sydsjællands Museum
Sæby Museum
Thorvaldsens Museum
Vårbergs Museum
Vårde Museum
Vejle Kulturhistoriske Museum
Vejle Kunstmuseum
Vestfyns Hjemstavns gård
Viborg Stiftsmuseum
Willemoesgaardens Mindestuer

Niels Oxenvad og Odense Bys Museer

Af SØREN MØLLER

Odenses museumsdirektør, Niels Oxenvad, fylder 60 år her i 1988, – året hvor Odense fejrer sit 1000 års jubilæum. En sammenstilling kan være passende. Oxenvad har arbejdet ved det odenseanske museumsvesen i snart 30 år og i de år stået som byens førstemand i indsamling af minder om og udforskning af den 1000-årige bys historie.

Niels Oxenvad er dog ikke odenseaner af fødsel. Han stammer fra Sønderjylland. Efter studentereksamen gik turen til Københavns Universitet, hvor kandidateksamen i fagene historie og fransk erhvervedes. Kort efter fik han stilling ved Nationalmuseets 3. afdeling.

Herefter gik turen til Odense i 1959. Kort forinden havde Odense Bys Museer fået oprettet en 2. museumsinspektørstilling med primære opgaver ved det kulturhistoriske museum Møntergården og landbygningsmuseum Den fynske Landsby. Efter kun 5 år i Odense kunne Oxenvad sætte sig i direktørstolen for det samlede museumsvesen, der omfatter Fyns Stiftsmuseum, Møntergården, Den fynske Landsby, Fyns Kunstmuseum, H.C. Andersens Hus samt de mindre samlinger H.C. Andersens Barndomshjem og Carl Nielsens Barndomshjem.

Niels Oxenvad har – trods sin placering som kommunal funktionschef med mange administrative opgaver – prioriteret det museumsfaglige arbejde højt og således ønsket at fungere som faglig leder af H.C. Andersens Hus og de 2 barndomshjem. Mange prominente gæster har nydt godt af hans enorme viden ved rundvisninger i H.C. Andersens Hus, og samme viden om Andersen har bragt Oxenvad vidt omkring i verden, f.eks. i forbindelse med erhvervelser af Anderseniana og ved opbygning af udstillinger i det fjerne.

På det lokale plan er museumsdirektørens store interesse og engagement i H.C. Andersens liv, virke og værk også blevet omsat markant. I maj 1976 kunne et flerårigt byggeprogram på H.C. Andersen-museet krones med held. Dette omfattede både ombygning og tilbygning, så museet idag frem-

Fig. 1. Niels Oxenvad studerer sammen med direktør M.K. Gudmundsen en meget fin H.C. Andersen-bogsamling, som netop er erhvervet til Danmark ved hjælp af en donotation fra Gudmundsen. Fyns Presse Foto 1971.

står med spændende udstillinger og samlinger til glæde for det meget store ind- og udenlandske publikum.

Med stort engagement og med sikker fornemmelse for realiteter har Niels Oxenvad forestået den kraftige udbygning af museumsvesenet, der er sket i de sidste ca. 25 år. Og netop i år krones indsatsen med et par store nye tiltag. Det gælder åbningen af første del af Fyns Stiftsmuseum på Hollufgård – og det gælder ikke mindst indvielsen af et nyt museum i Odense – Carl Nielsen Museet. I en lang årrække har der været arbejdet på en endelig udflytning af de forhistoriske samlinger fra det gamle museum i Jernbanegade. Nu er disse planer ved at blive realiseret på herregården Hollufgård, sydøst for Odense. I juni åbnes den første oldtids-udstilling, og i de følgende år vil øvrige udstillinger, magasiner m.m. blive indrettet. Hermed er skabt et spændende miljø på den gamle herregård med aktiviteter spændende fra golfklub over billedhuggerværksted til historisk værksted og museum.

I skrivende stund er Oxenvads næsten hele arbejdsindsats koncentreret om at virkeliggøre et museum for den anden verdenskendte fynbo, komponisten Carl Nielsen. Odense Bys Museer arvede for nogle år siden det meste af boet efter Carl og Anne Marie Carl-Nielsen via datteren Anne Marie Telmányi. I nogle år stod det usikkert, hvornår og hvor et museum for Nielsen kunne skabes, men her kommer byens 1000 års jubilæum igen ind i billedet.

Odense kommune besluttede nemlig for ca. 1 1/2 år siden, at byens gave til sig selv i 1000 året skulle være et Carl Nielsen Museum, og opgaven blev overdraget museumsdirektøren. Den mest passende placering – som tilbygning til Odenses nye koncerthus – fandtes, og arbejdet sattes igang. Oxenvad engagerede sig straks stærkt i arbejdet, og på baggrund af et betydeligt kendskab til også denne fynbo er han den rette til at løfte denne kæmpeopgave på så kort tid!

Ud over sit store kendskab til H.C. Andersen og til Carl Nielsen har Oxenvad mange andre speciale-områder, f.eks. herregårdshistorie, damaskvævning og ikke mindst Fyns og Odenses topografiske historie. Han har omsat sin viden i utallige foredrag og artikler, og senest bidraget til 10 binds værket om Odense bys historie både som redaktionsmedlem og som bidragsyder.

Niels Oxenvad er en meget udadvendt museumschef, som har gjort ikke blot H.C. Andersens Hus, men hele det odenseanske museumsvesen kendt i såvel ind- som udland. Vi håber, at hans viden og enorme engagement vil komme Odense Bys Museer til gavn i mange år endnu.

Fig. 2. Niels Oxenvad viser rundt i H.C. Andersens Hus ved Indira Ghandis besøg i 1983. Fyns Presse Foto.

Fig. 3. Niels Oxenvad sammen med arkitekt Finn Gammelgaard ved rejsegildet på Carl Nielsen Museet d. 6. november 1987. Fyns Presse Foto.

Niels som bygherre!

Af EBBE LEHN PETERSEN OG JØRGEN THOMSEN

Sammen med Niels har vi udvidet og ombygget H.C. Andersens Hus. Det er tolv år siden, vi blev færdig med den opgave, men vi har aldrig glemt samarbejdet.

Den egentlige bygherre var på skitseringstidspunktet Museumsudvalget, og i byggefasen Magistratens 4. og 2. afdeling, men for os – den ene kommunens rådgiver og byggestyrer, den anden den praktiserende arkitekt – var det Niels.

Inden vi mødte Niels i rollen som bygherre, var vi venner, og det er vi stadig.

Da Niels blev museumsdirektør i 1964 forelå der et skitseringsforslag til en beskeden udvidelse af museet, med opførelse af en bygning i stedet for søjlegården vest for kuppelsalen. På grundlag af mange forhandlinger skitserede vi os frem til et program, der kom til at omfatte en stor nybygning langs Hans Jensens Stræde i Lotzes Have, og en mindre i Bangs Boder. Projektets nye indhold medførte fjernelse af Th. B. Thriges bygninger fra 1930, bortset fra kuppelsalen med de værdifulde fresker.

At skitsere sig frem til et program kræver meget af en bygherre, men Niels har evnen til at forstå skitser og opfatte disse som rum og bygninger. En bygherres forhold til arkitektur betyder uendelig meget for det færdige resultat, og fornemmelsen for byggeriets traditioner og muligheder gjorde samarbejdet inspirerende. Vi var stort set fælles om vores opfattelse af bygninger og inventar under hele samarbejdet.

Det færdige skitseforslag blev fra museumsudvalget fremsendt til Odense byrådas udvalg for byplan og byggeri i marts 1968. I følgeskrivelsen evnede Niels på en forståelig måde og med stærke argumenter at vække og senere at fastholde den politiske interesse for byggesagen, også i en større kreds, i mere end syv år. Et bygge- og anlægsstop for offentligt byggeri i 1973 blev overvundet i andet forsøg.

Af praktiske grunde og af hensyn til museets besøgende blev byggesagen

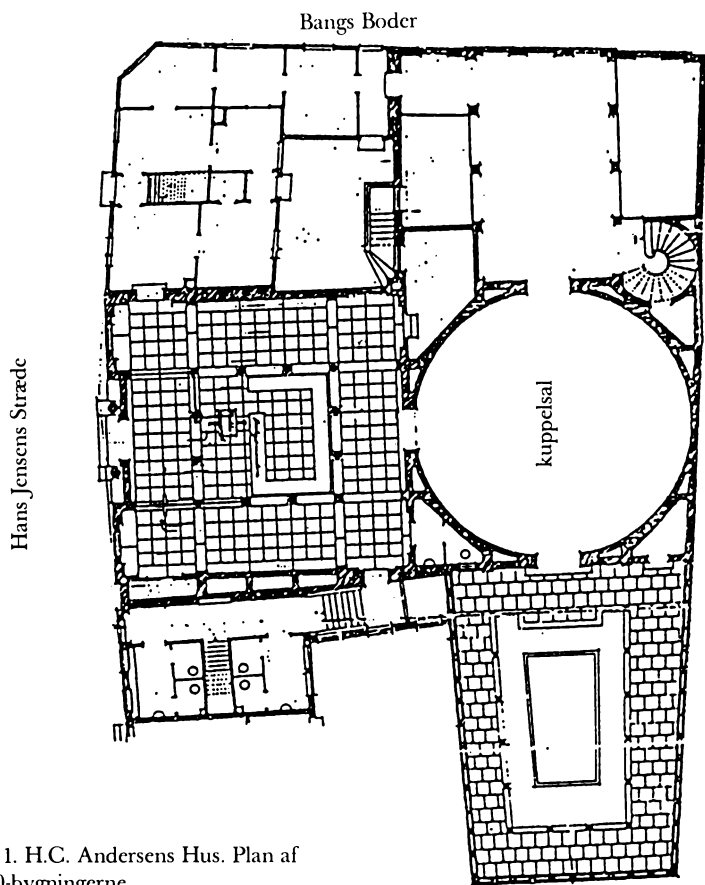

Fig. 1. H.C. Andersens Hus. Plan af 1930-bygningerne.

opdelt i to etaper. Etape I, som blev projekteret og opført først, var nybygningen i Lotzes Have, og etape II omfattede nedrivning af 1930-bygningen mod de to stræder og opførelse af nye huse. Også i projekteringsfasen var der et nært samarbejde – problemer blev vendt mere end én gang, og detaljer blev behandlet ligeså omhyggeligt som de store linier.

Da etape I var færdigprojekteret til udbud og alle godkendelser forelå, udløste den nationale økonomiske situation et byggestop, hvorfor hele byggeriet ikke kunne afsluttes i 100-året for H.C. Andersens død i 1975, men først året efter.

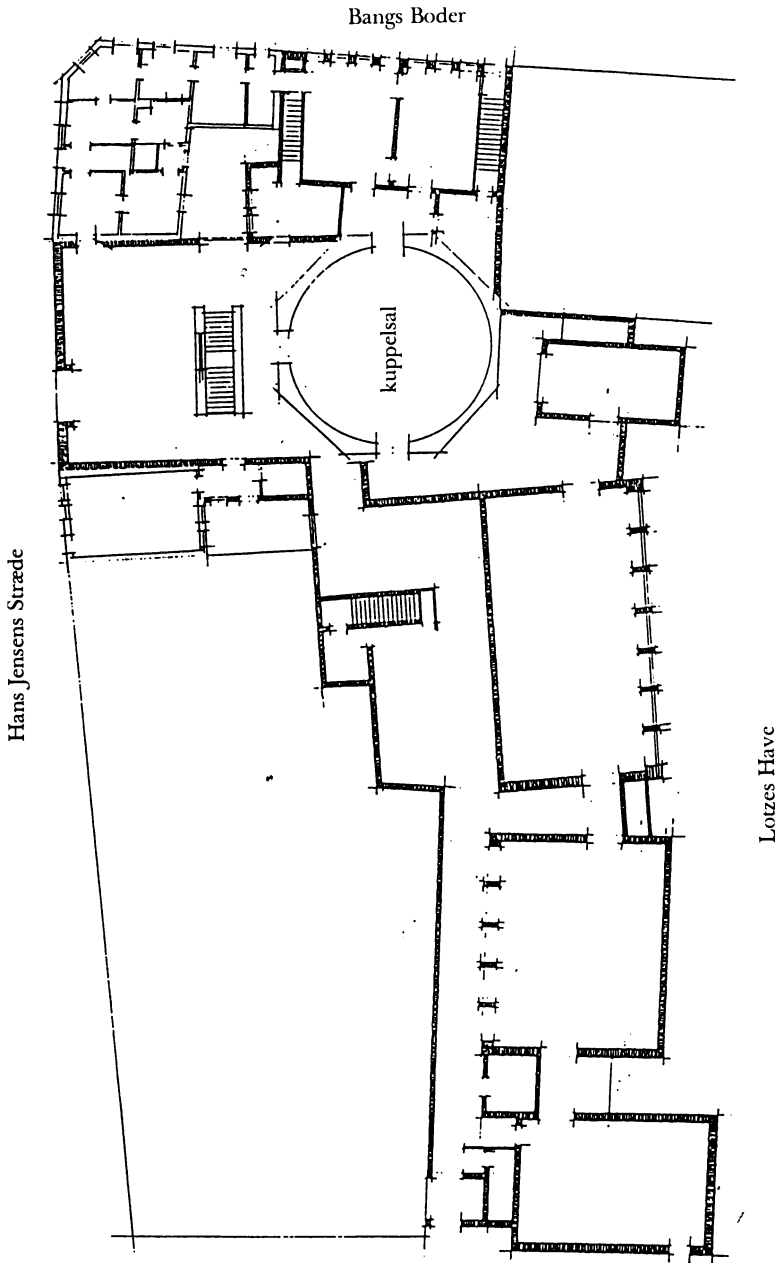

Fig. 2. H.C. Andersens Hus. Plan af det udvidede og ombyggede museum.

Etape I blev taget i brug i maj 1975, mens den højtidelige indvielse af det samlede byggeri først fandt sted den 21. maj 1976 i overværelse af Hendes Majestæt dronning Ingrid.

Den sidste etape blev vinterbyggeri med forceret byggetid og rejsegilde en måned før indvielsen.

Museumsbyggeriet blev den naturlige afslutning på den bevarende sanering af det omliggende kvarter af beskedne borgerhuse fra 1800-tallets begyndelse. Med gode og saglige argumenter i en overophedet avisdebat fik Niels »lagt låg« på saneringsdiskussionen. Bortset fra indgangspartiet mod Hans Jensens Stræde, som vi var enige om, vakte de nye bygninger ikke forargelse.

Ved afslutningen af de to etaper gik det op for os, at Niels arbejder bedst under et stærkt tidsmæssigt pres. Vi har ladet os fortælle, at sådan var det også i hans studietid. Når alle andre har flossede nerver og er ved at give op, både på hans og egne vegne, bevarer han fatningen. Samtidig har han evnen til, som en general på en slagmark, når alt synes tabt, at få alle til at pukke, det bedste de har lært, og ændre det forventede nederlag til sejr.

Få timer eller minutter før en udstilling åbner siger han:

Vi nåede det!

Niels the builder

Together with Niels we have extended and converted the Hans Christian Andersen Museum. Actually, two municipal departments were in charge of everything but we felt that it was Niels. One of us participated on behalf of the municipality as advisor and building manager, the other as the practising architect. From a rough draft of a modest extension, which was prepared before Niels became the curator, the building project came to encompass a large new building in Lotze's Garden, the demolition of two buildings from 1930 and the building of two houses in their place. In an atmosphere of inspirational collaboration we outlined a programme that led to a draft plan. Political interest was awakened and maintained by Niels for more than seven years. The build-

ing project was divided into two stages and it was hoped that everything could be completed in time for the hundredth anniversary of Hans Christian Andersen's death in 1975. However, a building and construction ban came into force and delayed the project. The first stage was completed in May 1975, and the inauguration of the completed building project did not take place until May 21, in the presence of Her Majesty the Queen Mother, Ingrid.

The fact that Niels functions best when time is of the essence was made clear with the conclusion of the two stages. He does not lose his breadth of view and he has the ability to get others to put their shoulders to the wheel so that the exhibitions can open on time.

Rejsekammeraten

Med H.C. Andersen i det fremmede

Af SØREN SASS

»I Kina, ved du jo nok, er Kejseren en Kineser, og alle de, han har om sig, ere Kinesere....«.

Hvad tænker man dog i Kina, når man læser disse linier fra eventyret »Nattergalen«? spurgte Niels Oxenvad Yeh Chun Chan, den kendte kinesiske forfatter, som bl.a. har oversat samtlige eventyr til nutidigt kinesisk i en 16 binds udgave.

Mr. Yeh lo og sagde, at ingen kunne modsige Andersens ord om kejseren, men tilføjede, at det billede eventyret giver, næsten falder sammen med kinesernes eget billede af kejsertidens Kina. Kinesiske børn morer sig ligesom danske over kavalleren, der var så fornem, at han kun ville sige »P« – selvom det på kinesisk faktisk *har* noget at betyde, nemlig et udtryk for den yderste arrogance og foragt – og det passer jo smukt ind i historien.

H.C. Andersens eventyr var selvfølgelig forbudt under Kuturrevolutionen, men de havde længe været kendt og elsket i Kina, og nu var de tilbage igen – ja, hver eneste folkeskole i Kina havde fået et eksemplar af den nye oversættelse, fortalte Yeh.

Da Kina efter »4-bandens« fald begyndte at åbne sig mod vest, var Danmark hurtigt til at aftale officielle besøg, som kunne indlede samhandel og kulturelle forbindelser. Det mest prominente af disse arrangementer var det danske regentpars besøg i Kina i 1979.

Nu har det længe været en smuk skik at lade den slags besøg ledsage af et eller flere kulturelle »visitkort«, og da kineserne skulle vælge blandt emner, man fra dansk side mente kunne have interesse som tema for en udstilling, valgte de uden længere betænkning – H.C. Andersen! Det ville helt sikkert have frydet den gamle digter – det frydede i hvert fald vogteren af hans bo og gode omdømme – Niels Oxenvad.

Andersen havde siden sin barndom drømt om eventyrlandet Kina – men nåede aldrig så langt på sine rejser. Nu var der mulighed for alligevel at lade ham besøge landet, han digtede om – og Niels Oxenvad greb ideen med

Fig. 1. Niels Oxenvad præsenterer H.C. Andersen-udstillingen i Kina. Foto Klaus Gottfredsen, 1979.

begejstring og gav tilsagn om medvirken og udlån af genstande, bøger og billeder fra H.C. Andersens Hus' samlinger. Det østasiatiske Kompagni, Ø.K., havde generøst tilbudt at være sponsor for foretagendet – så nu kunne man gå i gang med arbejdet.

Udenrigsministeriets presse- og kulturafdeling påtog sig organisationen, og Svend Stubbe Østergaard var rorsmand med smidig og klog forståelse af opgavens særlige karakter. Undertegnede blev udpeget som arkitekt for projektet.

Nøglepersonen i de forberedelser, der skulle gøres, blev naturligvis Niels Oxenvad. Gennem en koncentreret arbejdsindsats skabte han den tekst- og billedmæssige basis for udstillingen. Og et stort arbejde var det at udvælge og sammenstille de mange ting og billeder, skrive tekster, finde citater. Mange illustrationer måtte søges på biblioteker og i arkiver, fotograferes eller lånes. Hertil kom så tilrettelægning af oversættelsesarbejdet, først til engelsk og derfra til kinesisk! Korrekturlæsningen overlod vi dog til kineserne.

Alt skulle omhyggeligt finkæmmes for fejl og misforståelser, og den rette balance mellem tekst og billeder, mellem forenkling og videnskabelig redelig-

hed findes. Takket være Niels Oxenvads store viden og gode hukommelse og hans medhjælper Erling Gormsbøls praktiske indsats lykkedes det.

Udstillingen skulle have et stort format. I Peking var der stillet et lokale på størrelse med en tennishal – i russisk stil – til rådighed. Der skulle være plads

Takket være Niels Oxenvads store viden og gode hukommelse og hans medhjælper Erling Gormsbøls praktiske indsats lykkedes det.

Udstillingen skulle have et stort format. i Peking var der stillet et lokale på størrelse med en tennishal – i russisk stil – til rådighed. Der skulle være plads til mange besøgende og det blev besluttet, at det skulle være en vandredstilling, som kunne vises flere steder i Kina og måske også i andre lande i Østasien.

Udstillingen kom til at bestå af næsten hundrede plancher. Nogle var forsynet med billeder og tekster eller med store dekorative forstørrelser af H.C. Andersens papirklip, andre dannede rumadskillelser og lysbilledteatre. I nogle var der indbygget små montrer, som sammen med tekst og billeder skabte en broget mosaik om H.C. Andersens eventyrlige liv. Endelig var der en række store glasmontrer med bøger og andre Andersen-minder, deriblandt hans rejseudstyr, stok og høje hat.

Nå, udstillingen kom da afsted og blev opstillet, først i Peking, senere mange andre steder i Kina, Japan og det øvrige Østasien – med hat og stok og det hele – ja, sidst har den desuden været en tur rundt i Portugal.

Selvom det ikke var muligt at følge udstillingen overalt, var Niels Oxenvad med i alle forberedelser, og ved de sjældne lejligheder hvor det lykkedes ham at frigøre sig til at rejse med ud, var han en god og hyggelig rejsefælle, veloplagt og villig til at give et godt nap med, hvis den lokale hjælp skulle svigte. (Få har fantasi til at forestille sig hvad der *kan* gå galt under så fremmede forhold og med *så* stort et show, men heldet fulgte os pænt på vej).

Kina-udstillingen var nok det hidtil største arrangement omkring H.C. Andersen udenfor Danmark. Senere har Udenrigsministeriet og H.C. Andersens Hus udsendt en serie nye udstillinger i en letvægts-udgave, som nu cirkulerer på flere sprog.

Det er umuligt at måle virkningen af initiativer af denne art i penge eller prestige. Men sikkert er det at disse udstillinger bidrager til at øge Danmarks goodwill i det fremmede.

For lederen af H.C. Andersens Hus er det en vigtig opgave at være kritisk og årvågen overfor de mange forsøg, der stadig gøres på at spænde Andersens berømmelse for profittens vogn, men Niels Oxenvad har fundet en god

balance mellem imødekommelse af de kommercielle ønsker på den ene side – og pieteten for den gamle digter på den anden. Han har klart set at dansk kultur ikke kun er til pynt, men en slags samfundets vitaminer, som ikke kan undværes uden at meget andet visner eller vantrives.

Men *måden* kulturlivet bliver forvaltet på er *også* en kultur i sig selv, kort sagt – det drejer sig om at *gøre sig umage*, hvad enten man er en kreativ eller en formidlende arbejder i Vorherres vingård.

Den fordring tilfredsstiller Niels Oxenvad. Han har stadig gjort sit yderste for at præsentere H.C. Andersens person og livsværk i publikationer, oversættelser, udstillinger og mange andre medier med største redelighed og kvalitet.

Den gamle digter ville nok lette på cylinderen og nikke samstemmende, når vi siger, at Niels Oxenvad har været ham en nyttig mand, en trofast ven – og en god rejsekammerat.

The travelling companion Travelling abroad with Hans Christian Andersen

»In China, as of course you know, the Emperor is a Chinese, and all his subjects are Chinese too«.

»What do people in China think when they read these lines from the fairy tale, *The Nightingale*?«. This question was put by Niels Oxenvad to Yeh Chun Chan the well-known Chinese writer, whose translations include all of Hans Christian Andersen's fairy tales, which he has translated into modern Chinese in a 16-volume edition.

The above-mentioned exchange of words begins the article, which describes the so-called »China-exhibition«. In 1979, the royal couple were to pay an official visit to China; in this connection a Danish exhibition was suggested. The Chinese chose Hans Christian Andersen to be the theme of the exhibition; the task was given to the museum in Odense, and thereby Niels Oxenvad.

The article describes the preparations and the implementation of this big and exciting project, for which this writer was the exhibition architect.

In this project, Niels Oxenvad once again showed enormous enthusiasm and a degree of involvement that led to a very successful exhibition.

The article is concluded with a description of how Niels Oxenvad, as the director of the Hans Christian Andersen Museum, has understood the art of balancing between commercial interests and respect for Hans Christian Andersen. The final comment is that the old writer would probably tip his top hat and nod assent when we say that Niels Oxenvad has been a useful man, a faithful friend – and a good travelling companion.

H.C. Andersens helt rigtige far

– *Et sandt eventyr*

Skønne spildte kræfter, må man sige om den nyeste bog om »vor digter«: Slagelse-rektoren Jens Jørgensens *H.C. Andersen – en sand myte* (1987). Skønne spildte kræfter, for antagelsen af, at Christian d. VIII var far til vor verdensberømte digter, er helt forkert. Nej, Andersens virkelige baggrund er langt mere overraskende.

Sandheden, så utrolig den end må lyde, gik op for mig, da jeg for nylig læste nogle breve fra kredsen omkring det tyske kurfyrstelige hof Sprudewasser von Münchhausen. I brevene refereredes særdeles troværdige rygter, hvis indhold jeg ikke skal komme nærmere ind på her, men som satte mig på sporet af vidnesbyrd hos Andersen selv, som forskningen alt for længe har overset.

Jeg skal allerførst skynde mig at sige, at jeg ikke i denne artikel vil føre noget endegyldigt bevis for min påstand. Det vil først ske i en senere artikel, men stoffet har nu hobet sig så meget op, at jeg ganske enkelt er nødt til at publicere det. Så må læseren tage stilling til indicierne, men det er dog allerede nu en kendsgerning, at kun mølædte kustoder fremover kan slutte op om de gamle teorier, inklusive den af Slagelse-rektoren fremførte. Beviserne er alt for overvældende, selv om jeg selvfølgelig ikke vil bevise noget nu.

I al korthed går min påstand ud på, at H.C. Andersen var frugten af en flygtig forbindelse mellem en eventyrlysten (netop!) og meget omkringrejse (ja! ja!) tysk prinsesse og kejseren af Kina.

Jeg skal slet ikke her dokumentere de breve, der findes i det kurfyrstelige gehejmearkiv om denne sag. Men jeg kender nogen, der har set dem, og de har skrevet til mig, at det er rigtigt nok.

Rygter vil vide, at der i det samme gehejmearkiv indtil 1905 fandtes en manuskriptpakke med prinsessens erindringer. De havde den for Andersen-forskere ganske påfaldende titel *Märchen meines Lebens* og handlede om prinsessens eventyrlige rejse til Orienten og Kina. Hjemkommen herfra beordredes hun af sin kurfyrstelige fader til at rejse til Danmark og lade slægtninge

ved hoffet sørge for en diskret anbringelse af frugten af den eventyrlige rejse.

Manuskriptet er desværre bortkommet, men en gammel kone på egnen, hvis mor gjorde rent for gehejmebibliotekaren, fortæller, at det er ganske vist. Og *det* kan dokumenteres ved at citere hende direkte: »Es ist ganz gewiss!«

Dette enestående udsagn, der i øvrigt også leder tanken hen på et kendt eventyr af »vor digter«, er i mange år blevet endevendt af forskerne, som hidtil har hældet til den teori, at hun i virkeligheden havde klaget over sit »Gebiss«. Men forskningen har nu endegyldigt fastslået, at hun sagde: »gewiss«.

Og nu til H.C. Andersen selv. Fysiognomiske studier af vor digter har længe opholdt sig ved uforklarlige træk i hans udseende. Ikke mindst hans skrå øjne, for ikke at sige smalle og skæve øjne, har længe givet anledning til undren. Men med det nu fremkomne er gåden løst. Det er kejseren af Kinas øjne, der går igen i H.C. Andersens skæve øjne.

Jeg har modtaget breve fra højt anerkendte og dekorerede forskere i fysiognomik, i hvilke de erklærer, at et sådant enkeltræk udmærket kan nedarves ved raceblanding. Disse forskere ønsker ikke deres navne nævnt endnu, men jeg er parat til at meddele dem under fire øjne til eventuelle interesserede. Men den højeste videnskab har altså fastslået, at dette kan lade sig gøre, og at det er meget muligt, for ikke at sige, at det er fuldstændig bevist – for det er det jo – at »vor digters« øjne er nedarvet fra hans kinesiske far.

At Andersen selv har haft en anelse om sammenhængen, ja, mere end en anelse, er der heller ingen tvivl om. Det er jo ganske påfaldende, hvad han skriver i *Mit Livs Eventyr*:

Jeg havde hørt af en gammel Kone, som skyllede Tøi i Aaen, at Keiserriget *China* laa lige her under Odense-Aa, og nu ansaa jeg det for slet ikke umuligt, at en maaneklar Aften, som jeg der sad, kunde en chinesisisk Prinds grave sig igjennem Jorden op til os, høre mig synge og saa tage mig ned til sit Kongerige, og gjøre mig rig og fornem...

Disse linier har aldrig været gjort til genstand for forskning. Påfaldende og pinligt for den såkaldte Andersen-forskning, ja, man må straks drage den slutning, at dette vidnesbyrd direkte er blevet undertrykt af Andersen-forskningens mimrende kustoder. For her taler Andersen jo utvetydigt om, at hans rette identitet kun kan erkendes af en kinesisk prins!

Afsnittet mangler i *Levnedsbogen*, Andersens hemmelige, første erindringsbog, upubliceret i forfatterens levetid. Her findes til gengæld et andet overmåde vigtigt udsagn anbragt på samme sted (!) i beretningen. Det drejer sig om hans drømmerier ved åen og sang af egne improvisationer:

Saaledes blev jeg bekjendt og man begyndte at sende Bud efter mig for at høre, som man kaldte mig, »den lille fynske Nattergal«.

Hvorfor har Andersen udeladt episoden om den kinesiske prins i første version? Eller hvorfor har han udeladt den lille fynske nattergal i den endelige version? *Det* er de helt afgørende spørgsmål for Andersenforskningen. Hvorfor er de aldrig blevet stillet? Har kustoderne af pietet over for Andersens fattigmands-romantik bevidst undertrykt disse helt centrale spørgsmål? Det skal jeg naturligvis ikke komme med noget endeligt svar på nu, men det er allerede en kendsgerning, at det har de! Her er det længe omhyggeligt skjulte bevis for Andersens oprindelse og for, at Andersen godt vidste, hvordan det hang sammen. Nu forstår man også bedre eventyret »Nattergalen«. Her optræder den lille fynske nattergal, Andersen selv, i det Kina, han allerede som dreng drømte om at vende tilbage til for at blive »erkendt«. Her er faderen, den døende kejser, som helbredes og genoplives af nattergalens sang. En drøm om, at den fjerne og mægtige far skulle have brug for Hans Christians magiske kraft for at kunne leve. En drøm, som i forskellige afskygninger går igen i flere eventyr, f.eks. i »Dyndkongens Datter«, hvor faderen er blevet lavet om til en ægyptisk mumiekonge. Den eksotiske, fjerne fader, kongen af et mystisk land, har brug for nattergalen/sumpplanten. Ethvert udsat eller adopteret barns drøm om den ukendte faderfigur.

Sagen er klar! Beviserne er uomstødelige. Skulle nogen endnu ikke være overbevist, så lad mig nævne endnu et indicium. Indiciernes mængde er i sig selv overvældende, og det lys, de kaster over Andersens tekster, er det ikke mindre. Det gælder også for følgende. I Andersens første rejsebog, *Skyggebilleder*, behandler kapitel XI bl.a. slottet i Pillnitz. Om det står der:

den hele Bygning seer saa chinesisk ud, som om den hørte hjemme paa et Par Thekopper, og ikke i den smukke, tydske Bjergnatur... Staaer man ellers midt i Slotsgaarden, hvor man har de fire Palladser for sig, med deres chinesiske Kobbertage, da behøver man ikke megen Phantasie for at tænke sig i *Tschung-ting-fu* eller ved Bredden af *Jangtsekjang*.

Som kyndige kommentatorer har kunnet oplyse, er slottet slet ikke i kine-

sisk stil, men derimod i japansk! Det er nu yderst mistænkeligt. Hvorfor siger Andersen kinesisk, når det er japansk? Der må ligge noget bag. –

Kommentatorerne har som alle Andersen-forskere sovet i timen også her. De har ikke anet uråd, men blot pedantisk noteret fejltagelsen. Enhver, der nu har fået opladt øjnene for den egentlige sandhed om Andersens oprindelse, vil straks se, at han her er under meget stort indre pres. Synet af bygningerne, endda i det Tyskland, som Andersens rigtige mor kom fra, og som han nu gennemrejser på sin første udlandsrejse i en forgæves søgen efter erkendelse hos sin familie, synet af bygningerne, siger jeg, *må* få ham til at drømme om Kina, ganske som da han var dreng og sad ved Odense å og fantaserede om at blive hentet ned til sit hjemland, Kina, af en kinesisk prins, der måtte vide, hvem han var.

Freud ville kunne forklare os noget om den infantile forskydning, der finder sted ved synet af bygningerne. Med ønskets uimodståelige magt bliver enhver rejsefører-viden om det japanske fejlet til side af hans urgamle længsel efter sit udspring. Kinesisk! siger han, og det er faktisk fejl (bevidst? ubevidst?), men det er hans livs sandhed, der afslører sig her.

Endelig skal vi ikke glemme den faderfigur, der optræder i »Hyrdinden og Skorstensfejeren«. Den gamle kineser, der falder ned og går i stykker under hyrdindens flugt, det er Andersens ængstelse for faderen og det evige spørgsmål hos ham: vil han overleve, når barnet, det livgivende, fremtiden, er så fjernt fra ham?

Kongehuset medvirkede til den diskrete anbringelse af det eventyrlige barn. At man stadig her søger at holde det kinesiske i baggrunden, når det gælder Andersen, er blevet helt åbenlyst efter TV-udgaven af »Hyrdinden og Skorstensfejeren« i julen 1987, hvortil Dronning Margrethe havde designet kostumer mm. Med Dronningens tilladelse kunne de to titelfigurer herefter sættes i produktion af Den kgl. Porcellainsfabrik, men ikke den gamle kineser. Figuren gik i stykker, som den skulle, men der er ikke givet tilladelse til produktion af netop denne spændende figur. Kongehuset går forsigtigt til værks i denne sag. Hellere end at lade for mange mindelser om sandheden i den delikate sag komme frem til offentligheden, vil man lade den gamle kineser ende sine dage i »bøtten«.

Denne afhandling har naturligvis kun fremlagt nogle hypoteser, men indiernes antal er så overvældende, at de må frem nu. Endelige beviser må vente til senere, men ingen, der er ved sine fulde fem, kan i hvert fald efter dette fortsat støtte enten skrønen om skrædderen eller teorien om Christian

d. VIII som Andersens far.

Om kort tid får jeg adgang til et hidtil ukendt arkiv, og jeg kan allerede nu sige, at det indeholder de endelige og helt uomstødelige beviser for de her fremsatte hypoteser.

Til den tid vil jeg skrive en helt ny artikel med de seneste og mest uimodsigelige opdagelser, men jeg ved allerede, hvad der kommer til at stå i den!

Cand. phil. u.r. S. Vindel.

Bragt til trykken af Johan de Mylius.

Ved bæltet mellem tvende lande

Af SØREN KYED JAKOBSEN

H.C. Andersens digt »Jylland mellem tvende Have« er nok kendt af de fleste danskere. Digtet blev skrevet i sommeren 1859, mens Andersen var på en lang rejse i Jylland, og »...her på Vejen mellem Randers og Viborg, medens jeg kjørte, sprang Sangen »Jylland« frem...«, som han skriver i »Mit Livs eventyr«. Indholdet i digtet vidner om Andersens store iagttagelsesevne, der jo som bekendt er kommet til udtryk mangfoldige andre steder i hans produktion.

Hans forhold til fødeøen er ligeledes almindeligt kendt; men hvordan forholdt det sig med kyst-egnene så at sige på grænsen mellem Fyn og Jylland?

I denne artikel skal der ved hjælp af H.C. Andersens egne optegnelser kastes lidt lys over digterens rejser via færgeoverfarterne ved Lille Bælts smalleste sted samt hans ophold ved kysten på hver side af dette farvand.

Men først et lille tilbageblik, for hvornår besøgte den rejselystne digter egentlig Jylland for første gang? I sin bog »Da H.C. Andersen tog Jylland i besiddelse« nævner Kjeld Galster, at Andersen i 1830 havde besluttet sig til sit første besøg på den vestlige side af Lille Bælt.

Han kom d. 1. juni 1830 med dampskib direkte fra Sjælland til Århus, hvorfra han de følgende 18 dage foretog en rejse rundt i Jyllands østlige- og centrale dele.

Han aflagde bl.a. et besøg i Vejle, og skrev i et brev til Edvard Collin, at han dér havde truffet en »Mængde Krigsmænd fra Fredericia, som ret afmælede mig deres By som et sandt Eldorado, og vilde have mig ad den Vei til Fyen...«. Men den unge digter var ikke så nem at lokke – byen havde ingen »Mærkelighed« for ham, så han foretrak i stedet et besøg i Kolding.

Der gik mange år, inden H.C. Andersen besøgte Jylland igen. Det skete først i juli 1845, hvor han via Middelfart-Snoghøj-overfarten begav sig til Skanderborg for at overvære afsløringen af en mindstøtte for Frederik VI.

(H.C. Andersen havde skrevet festsangen). Men to år tidligere havde han dog været på en kort visit ved Lille Bælt-kysten – nemlig ved Hindsgavl, hvor han blev meget betaget af udsigten. Digteren havde opholdt sig i nogle dage på herregården Langesø vest for Odense, og herfra deltog han i midten af juli i en éndagsudflugt. I et brev til Henriette Wulff skrev Andersen om udsigten ved Hindsgavl, bl.a.: »...her er smukt...det Punkt hvorfra man seer op i Koldingfjord minder mig forunderligt om Bredderne ved Mälaren!...«. Den samme udsigt kan nydes den dag i dag.

Som for mange andre personer skulle der åbenbart nogle voldsomme krigshandlinger til for at vække H.C. Andersens interesse for et besøg i Fredericia. I månederne efter den danske hærs sejrige udfald d. 6. juli 1849 har digteren flere gange haft i sinde at besøge byen. I dagene 11.-22. september opholdt han sig på herregården Glorup på Østfyn, og i sin dagbog noterede han d. 19. september: »...opgivet Reisen til Fredericia og Kolding...«. Årsagen var sandsynligvis det stormvejr, der var under opsejling, for tre dage senere kan i dagbogen læses: »Smukt Veir; saa i Dag burde jeg dog have taget til Fredericia...«.

Det første besøg i fæstningsbyen fandt imidlertid først sted det følgende år. Det skete på hjemturen fra en længere rejse, der var indledt i København, d. 17. maj, og som via Kalundborg-Århus endte i Silkeborg. Efter et længere ophold dér forlod han d. 6. juni atter byen, og via Horsens og Vejle nåede han Fredericia, da skumringen faldt på. »...Vi kom til Volden og ind i den store Fæstning, det var derinde som vi igjen kjørte ud paa Landet...«.

I breve til både Edvard Collin og Henriette Wulff fortalte Andersen senere samstemmende om sit besøg i byen, hvor han på forhånd ingen bekendte havde. Hans interesse for byen var først og fremmest begrundet i det foregående års krigshandlinger, og det var derfor helt naturligt, at han straks den næste dag begav sig til den store grav for de mange faldne danske soldater på Skt. Trinitatis Kirkegård. Her læste han alle navnene, der var skrevet på små kors og anbragte igen kransene, der var blæst ned. Han fandt opholdet på kirkegården meget gribende, og i sit brev til Henriette Wulff fortalte han, at »...en Veemod opfyldte mig, saa Taarerne kom i mine Øine og dog just her, følte jeg for første Gang i mit Liv Lyst til at være med i Krig...«. Denne overraskende holdning kan iøvrigt genfindes i dagbogen, hvor han bl.a. noterer: »...Her i Frederits faar jeg Mod paa Krigen, jeg som følte mig angst langt fra Fredericia for hvad der kunde skee igjen, synes nu det var Lyst at være med,

Udsigt fra Kongebro-skoven mod nord. På Lille Bælts modsatte side ses i forgrunden til venstre færgestedet ved Snoghøj og i baggrunden Fredericia. Træsnit i Illustreret Tidende 1964.

jeg kan forstaae at al Frygt kan være borte...«. Senere så digteren andre historiske steder i byen. »...Gik til Udfalds Porten og heelt udenfor de yderste Befæstninger, det er høiest storartet. – Gik saa op på Volden og saae senere Soldaterne komme ind fra Øvelse...«. På sin færd kom han i alt tre (!) gange til fællesgraven for de faldne danske soldater – deraf én gang som ledsager for andre fremmede i byen.

Under opholdet var det bygevejr og blæsende, men op ad dagen blev det »smukt Veir«. »...Byen er uendelig stor, meest med lige, brede Gader. Her ned mod Vandet er hele Marker, hvor Qvæg græsser og bred Landevei med gamle kappede Piletræer; Strib ligger tæt ud for mine Vinduer...«.

Om de andre indtryk af byen beretter Andersen videre i sin Dagbog: »...En stor grøn Eng med Marker danner den halve Deel indenfor Volden, ned mod Beltet... En meget lille Havn. Oppe ved Indkjørselen af Byen, en Deel Huse under Bygning, de have været afbrændt...«.

Knap et døgn efter ankomsten til Fredericia forlod han atter byen. I dagbogen hedder det: »...Fredericia har bragt mig Alvors Tanker og Glæde. Kjørte en smuk Vei til Snoghøi, hvor jeg kom henimod 9...«.

Værtshuset her ejedes af kammerherre og planteskoleejer H.C. Riegels, hvis nevø skaffede Andersen et bedre kammer end det først anviste. Det viste sig at være i en afsides beliggende fløj i huset, hvilket gjorde gæsten betænkelig, da han ved midnatstid vågnede på grund af en uhyggelig drøm om, at han blev overfaldet. Da han så ud ad vinduet, følte han sig usikker ved to personer, der listede omkring i haven tæt ved hans vinduer.

Tidligt søndag morgen d. 9. juni stod Andersen op allerede ved 2,30-tiden, vækkede stuepigen og fik morgenkaffe en time senere.

Turen over Lille Bælt foregik i en lille båd, hvor Andersen var alene med bådens fører. Strømmen var stærk, men med ét segl og én åre nåedes Middelfart i god behold, og herfra fortsatte turen til Odense.

Næste gang H.C. Andersen krydsede Lille Bælt via Middelfart og Snoghøj, var det atter i forbindelse med et besøg i Silkeborg, og denne gang betød Snoghøj ikke uhyggelige oplevelser – tværtimod! »...Da jeg stod paa Jydsk Grund var det, som den onde Plageaand foer hen, jeg følte mig rask...«, som Andersen skrev i et brev til Edvard Collin, d. 7. august 1853.

Baggrunden var Andersens angst for den kolera-epidemi, der i sommeren 1853 ikke mindst hærgede København, hvor den krævede adskillige døds-ofre. Derfor opholdt han sig helst så langt fra hovedstaden som muligt.

I to perioder var han denne sommer i Silkeborg – kun afbrudt af et nødvendigt kort ophold på herregården Glorup. Men angsten plagede ham bestandigt, som det også tydeligt fremgår af det netop nævnte brev til Edvard Collin: »...I Mandags den 1 ste tog jeg fra Glorup...i Odense var to Cholera Tilfælde sagde man, jeg sov slet og havde, naturligviis strax Knibe i Maven...«. I et andet brev til Henriette Wulff (15. august 1853) lagde han heller ikke skjul på sin sindstilstand og glæden ved at komme til Jylland: »...min Phantasie bearbejdede saaledes min Mave, der havde Skjæren at jeg tilsidst fik Angest for Cholera, der under Reisen til Middelfart tog saaledes til, som om det var en ond Mare der reed mig, men saa snart jeg kom over Lille Belt og havde Foden på jydsk Grund, var det Onde, som blæst bort og jeg rullede freidigt til Weile...«.

Det blev ikke ved denne lejlighed til noget længere ophold hverken på Middelfart- eller Fredericia- siden, og det samme var tilfældet, da turen i begyndelsen af september gik den modsatte vej fra Silkeborg via Fyn til Sorø.

På længere rejser i de følgende år lagde H.C. Andersen flere gange turen

over Lille Bælt men uden at gøre længere ophold ved overfartsstederne.

Som indledning til sin lange rejse til Portugal i 1866 prøvede han for første gang d. 1. februar at køre med jernbanen, der var åbnet over Fyn i efteråret 1865, men i stedet for den korteste dampskibsforbindelse over bæltet valgte han – på trods af årstiden – den 1½ time lange tur fra Middelfart til Kolding.

Ved afslutningen på Portugal-rejsen mere end et halvt år senere var det også overfarten Kolding-Middelfart, der blev benyttet efter en overnatning i Kolding. Her blev Andersen iøvrigt tydeligt irriteret over, at han var ved at komme for sent til skibets afgang, fordi en vogn, der skulle hente ham ved hotellet, var forsinket. »..Jeg var varm, Vinden kold, det gik afsted; endelig naaede vi Middelfarth i mere stille Veir og smukt Solskin...«.

Da Andersen det følgende år besøgte verdensudstillingen i Paris, benyttede han Strib-Fredericia overfarten både frem og tilbage men hver gang uden at gøre et længere ophold. I hans dagbogs-notater fra henholdsvis d. 12. april og 5. juni indskrænker omtalen af lokaliteterne sig til: »...Ved Strib gik jeg ombord paa et lille Fartøi... Det blæste noget over Beltet. Frederits saa noget udstrakt forladt ud...«. »...fløi da til Fredericia Klokken 2½; her var ikke Tid til at aabne min kuffert...jeg kom til Dampskibet...og man tog sig særdeles af mig, jeg fik Tøi og Billet, ideligt hilset »Hr. Etatsraad«...«.

Samme opmærksomhed blev iøvrigt den aldrende digter til del, da han næste forår igen krydsede bæltet. Det skete på vej mod det sydlige udland, og såvel i et brev (Amsterdam, 2. maj 1868) til Henriette Collin som i sin dagbog berettede han om episoden, d. 26. april: »..Da jeg i Fredericia gik fra Dampskibet og gav mit Tøi til en lille Dreng spurgte denne var det Hans Christian Andersen De talte med? Han bad mig om at vise ham denne det er mig sagde jeg og han blev blodrød; jeg spurgte om han havde læst Noget af mig. Han sagde ja; han var Søn af en Fisker...«.

Heller ikke på tilbagerejsen ca. to måneder senere svigtede servicen over for den berømte digter: »..I Fredericia var en af de høiere Told Herrer som hjalp mig at bære mit Tøi, det gjorde i Striib ogsaa Hr. Redsted... Han lod mig tidligere end de andre Reisende sidde ind i en Vogn, som jeg beholdt alene til Odense...«.

H.C. Andersens næste store udenlandsrejse til bl.a. Middelhavsegnene fandt sted i tidsrummet september 1869-marts 1870, og på både ud- og hjemrejsen benyttedes overfarten Strib-Fredericia – ovenikøbet med ophold sidstnævnte sted.

Udrejsen foregik i etaper, som indbefattede ophold på flere herregårde. På

Holsteinborg berettede Andersen i et brev d. 22. september til Edvard Collin: »...Jeg tager nu til Glorup, men bliver der ikke længere end til først kommende Søndag morgen, da er det min agt reise over Fredericia, hvor jeg maaske bliver et Døgn, men det er uvist, og tager lige til Hamborg...«.

Om rejseplanerne holdt eller ej kan ikke afgøres, men vejret har måske spillet en rolle for opholdets længde i Fredericia. I dagbogen for søndag, d. 26. september kan bl.a. læses: »...Tidligt oppe...reiste fra Glorup Klokken $\frac{1}{2}$ 10, det blæste stærkt; ...Ved Strib stormede det saaledes, at Dampskibet laae i Læ nord for Bankerne og vi maatte gaae der hen, det var mig besværligt med mit Toi... To Hatte blæste ud i Bæltet. Kom temmelig seent afsted fra Fredericia (Hotel Kronprinds Frederik anbefales)...«.

Da Andersen og hans rejseledsager, Jonas Collin junior flere måneder senere skrev hjem til Henriette Collin, indgik Fredericia i deres rejseplaner af flere grunde. I et brev afsendt fra Köln d. 1. marts 1870 siges det bl.a.: »...Lad mig faae Brev i Fredericia (Poste rest.), det er dog altid et Par Dage før min Hjemkomst...«, og i et nyt brev tre dage senere fra Hanover: »...een Dag blive vi i Handelsbyen* og flyve da til Fredericia for at hilse paa Landsoldatens Momument og hvor Jonas venter Brev. Jeg glæder mig til det samme. Troer De jeg kan?...«

Billedhugger Bissens sejrsmonument, »Den tapre Landsoldat« var blevet afsløret d. 6. juli 1858, og H.C. Andersen havde ikke tidligere haft lejlighed til at se det.

Besøget ved mindesmærket fandt sted d. 7. marts 1870, hvor der i dagbogen kan læses: »...Klokken 2 var vi i Fredericia og toge ind i Kronprinds Frederik, Verten blev glad ved at høre hvem jeg var. Efter Middagsbordet gik Jonas og jeg til »Landsoldatens« Monument, det staar tæt inden for Porten mod Nord. Gik til Bylovs Monument og ind paa de faldnes Kirkegaard; den vaade Taage faldt mig for Brystet/Fødderne, uden Galosker, i det vaade Veir, frøs, ganske forkjølet og hæs kom jeg hjem. Drak stærk Punsch, gik iseng Klokken 8; vaagnede henved 10 ved gjentagen Banken paa Døren; Jonas mente det var ovenpaa, jeg ikke, stod op; det var »den borgerlige Sangforening«, som var her for med Sang at hilse paa mig, jeg var varm, jeg var søvning, halv fortvivlet klædte jeg mig paa kom ned i den store Sal, fik tre Sange og Hurra. Jeg takkede med »Hjemkomstens første Øieblik«, kom op og sov snart ind i den haarde Seng...«.

Den følgende dag var det »deiligt Solskinsveir«, og før H.C. Andersen forlod Fredericia, aflagde han høflighedsvisit hos Sangforeningens formand.

»...Det blæste meget koldt paa lille Belt. – Klokken henimod fire kom vi til Odense...«.

Fra 7: april til 13. juni 1872 var den berømte digter atter på en lang udenlandsrejse, som gik til bl.a. Venedig.

Efter en overnatning i Odense kørte han fra banegården dér d. 13. april i et forrygende stormvejr. »...Ved Strib fygede Støvet fra Veien ud paa Dampskibet, Søerne væltede, det var svært at holde paa Hatten, Vandet saa grønt og klart, vi kom en halv Time for seent, saa at vi ikke kom til Middagsbord, men fik kun en Talerken Suppe-...«, berettede en skuffet H.C. Andersen i sin dagbog.

Anderledes tilfredshed var at spore i notatet fra samme sted d. 5. juni under tilbagereisen, der havde foregået via bl.a. Nürnberg og Hamborg. »...Kom Klokken to til Fredericia hvor alle Banefolkene hilsede mig saa venligt, mit Tøi blev ikke efterseet, man anbefalede Hotel Kronprinds Frederik, netop der hvor jeg sidst boede her. Vi spiste en ret god Middag, spadserede derpaa i Plantage-Anlægget og saae over lille Belt...«.

Næste morgen var humøret og velbefindendet knap så godt: »...Ondt i Halsen, særdeles varmt; vilde gaae hen til Monumentet Landsoldaten, men Varmen og den forfærdelige Brolægning fik mig til at vende om ved Raadhuset, hvor Bülow's Buste staaer; gik ind paa Kirkegaarden og kom halvkøgt hjem...Særdeles høflige Folk her i Hotellet...Gik halv Tre med Dampfærgen over, det var første Gang, at jeg prøvede den...«.

Selv om Andersen flere gange tidligere havde benyttet overfarten mellem Fredericia og Strib, så var der nu sket den ændring, at driften af færgerne i marts 1872 var overtaget af Statsbanerne, således at der nu også kunne føres jernbanevogne over bæltet.

På flere af sine foregående rejser havde den gamle digter haft en fast ledsager, og det var også tilfældet på næste års rejse til bl.a. Schweiz. Her var det Nicolai Bøgh, der måtte bistå den fortsat rejselystne – men fysisk svækkede digter.

Dagen efter afgang fra København nåedes Lille Bælt, og i dagbogen kan d. 15. april læses: »...Ved Strib kom vi paa Dampfærgen, jeg søgte strax ind men den stormende Vind slog ideligt Døren op saa at jeg sad i en saa voldsom Træk og blev iiskold. Paa Banegaarden i Fredericia modtog mig Værten fra »Kronprindsen«...Vi fik to smaa Værelser i Hotellet... Bøgh og jeg spiste Middag, han gik saa hen og saa Bülow's Monument og »Landsoldaten«..., med Eet fik jeg stærk Diaréh, jeg som...ikke var syg paa Beltet. En forkjølelse

havde slaaet sig paa Underlivet; jeg spiiste nu til Aften »Riisgrød« og gik iseng...Klokken 10¹/₂...«.

»Solen skinner, vi høre Kattegat rulle i Blæsten«, indledte Andersen sin dagbog den følgende dag. Sygdommen var tilsyneladende overstået, og han kørte videre mod Sønderjylland. Han noterede dog et løfte fra en af byens førende militærpersonligheder, at såfremt han ikke var taget afsted, »...da skulde jeg til Aften have faaet en Serenade af Regiments Musikken...«

På tilbageturen fra den lange rejse var H.C. Andersen plaget af sygdom, mathed og svagelighed. Efter en besværlig rejse fra Slesvig nåede han omsider Fredericia d. 26. juli, hvor han blev modtaget af de to teologiske studenter, E.L. Oksen og Mathias Weber. De boede på etagen oven på H.C. Andersen i Nyhavn 18 og havde været meget opmærksomme og omsorgsfulde over for ham under hans tiltagende sygdom.

De havde nu sørget for et værelse til Andersen på Berntz Hotel i Middelfart, hvor værtens vogn holdt parat på banegården. »...Jeg kom aldeles ødelagt derhen og fik strax for mange Besøg...«, beklagede han sig i Dagbogen og fortsatte: »...Mange smukke Blomster bragtes mig; jeg slæbte mig til Table d hote og fik der lidt mere Kræfter... Meget afkræftet slap jeg i Seng og Solen brændte ind til mig næste Morgen, saa at jeg maatte kalde paa Bøgh for at faae Gardinerne ned...«.

Og beklagelserne fortsatte næste dag: »...Alfor mange Besøg; jeg hørte at igaar ved min ankomst til Fredericia, gennem Fuglede* Skov havde Etatsraad Jetzmarks Damer kastet Blomster til Vaggonen hvori jeg sad men jeg saae det ikke... Efter Middagsbordet hvor Veber og Oksen vare mine Gjæster kjørte jeg efter at have betalt en *stor* Regning 25 Rdlr. *Bøgh*, jeg gjerne havde ondt at han her skulde have taget til sine Forældre kunde jeg ikke slippe, jeg trængte til hans Hjælp som aldrig før...«.

Den syge Andersen kom aldrig mere på disse kanter.

Først som moden mand havde han for alvor fået »smag« for Jylland, og denne landsdels storslåede natur, de historiske krigsbegivenheder i Fredericia samt ikke mindst brugen af datidens mest bekvemme trafikforbindelser havde trods alt medført jævnlige bekendtskaber med egnene ved bæltet mellem tvende lande.

*Fuglsang.

Anvendt kildemateriale

H.C. Andersens Dagbøger 1825-75, bd. I-XII, København 1971-76.

H.C. Andersen og Henriette Wulff. En brevveksling, bd. I-III, Odense 1959-60.

H.C. Andersens brevveksling med Jonas Collin den Ældre og andre medlemmer af det Collinske Hus, bd. I-III, København 1945-48.

H.C. Andersens brevveksling med Edvard og Henriette Collin, bd. I-VI, København 1933-37.

Kjeld Galster: »Da H.C. Andersen tog Jylland i besiddelse«, Kolding 1957.

Am Belt zwischen zwei Landstrichen

Hans Christian Andersens Gedicht »Jylland mellem tvende have« (Jütland zwischen zwei Meeren) ist den meisten Dänen wohl bekannt. Angeregt durch die erste Verszeile in Hans Christian Andersens Gedicht und mit Ausgangspunkt in seinen eigenen Tagebuchaufzeichnungen werden im Artikel die Beziehungen des Dichters zu den Küstenstrichen sozusagen zwischen Jütland und Fünen dargestellt – wohlgemerkt an der schmalsten Stelle des Kleinen Belts mit dem Schwerpunkt auf Örtlichkeiten wie Fredericia, Snoghøj, Middelfart und Strib.

Nach Hans Christian Andersens erster Reise nach Jütland 1830 waren es die kriegerischen Auseinandersetzungen bei Fredericia im Jahre 1849, die zum ersten Mal ein ernsthaftes Interesse für einen eingehenderen Besuch am Kleinen Belt bei ihm weckten. Während seines ca. eintägigen Aufenthaltes in Fredericia besuchte er u.a. das Gemeinschaftsgrab der vielen gefallenen dänischen Soldaten und war davon tief bewegt.

Auf längeren Reisen durch das In- und Ausland während der folgenden Jahre machte Hans Christian Andersen mehrmals die Reise über den Kleinen Belt und benutzte dabei die öffentlichen Fährverbindungen. Die meisten Überfahrten zogen keinen Aufenthalt in den Fährorten nach sich; einige wenige Male jedoch übernachtete er in Fredericia. Dies war u.a. 1870 der Fall, wo der Dichter zum ersten Mal die Gelegenheit hatte, das berühmte Siegesdenkmal »Den Tapre Landsoldat« (Der tapfere Landsturmann) des Bildhauers H. W. Bissen zu besichtigen, das 12 Jahre zuvor enthüllt worden war.

Der letzte Besuch des reiselustigen, aber immer gebrechlicher werdenden Dichters am Kleinen Belt fand 2 Jahre vor seinem Tod statt, als er 1873 auf der Rückreise aus dem südlichen Ausland in einem Hotel in Middelfart übernachtete.

Carl Nielsen og H.C. Andersen – »Amor og Digteren«, 1930

Af JØRGEN LARSEN

Indledning

Jubilæumsåret 1988 i Odense har blandt mange andre store begivenheder to museale mærkedage, nemlig åbningen af det nye Carl Nielsen Museum d. 19.3. og H.C. Andersens Hus' 80-års jubilæum som åbent museum d. 2.4. – På den baggrund er det rimeligt at fortælle om en bestemt forbindelse mellem de to store fynboer opstået i anledning af en anden mærkedag, 125-året for Digterens fødsel. Dengang stod Odense på den anden ende – der var officielle gæster, middage, kantate, folkefest, indvielse af mindehal m.m. ved H.C. Andersens Hus og hertil opførelse af et musikalsk festspil på Odense Teater. Teksten skulle skrives af Sophus Michaëlis og musikken af Carl Nielsen, der selv skulle dirigere orkestret ved opførelserne.

Stykket hed »Amor og Digteren« og det blev et af Carl Niensens få egentlige dramatiske scene-værker efter »Moderen«, 1920, og med en times spilletid det længste værk i hans senere år.

Det er om dette festspil og om Carl Niensens baggrund for specielt at skrive H.C. Andersen-musik, det følgende skal handle. Undervejs vil Carl Nielsen selv komme til orde, især i fyldige citater fra presse-interviews med ham.

Først Carl Niensens forudsætninger for at arbejde med H.C. Andersen:

Carl Nielsen og H.C. Andersen

I efteråret 1864 blev Niels Jørgensen, kaldet Niels Maler, hjemsendt efter sin deltagelse i 2. slesvigske krig. En 9 måneder senere – d. 9.6.1865 – fødtes hans søn »i et lille bondehus midt på en mark i Nørre Lyndelse på Fyn. Den nærmeste omegn hedder Sortelung«. ¹ Drengen fik fornavnet Carl, og efternavnet blev efter gammel navneskik Nielsen.

Samme år, altså 1865, var H.C. Andersen fyldt 60, og selv om nederlaget i 1864 havde været rystende for ham, og selv om han begyndte at føle sig gam-

Fig. 1. H.C. Andersen.
Foto 1872. H.C. Andersens Hus.

mel og sygdomsplaget, kunne han alligevel i sine sidste 10 leveår skrive en række betydelige historier, mange digte, en enkelt roman foruden en rejsebeskrivelse m.m.

Naturligvis hørte de to hjemme i to forskellige tidsaldre, hver med sine karakteristiske begivenheder, ideer, bevægelser osv.; men ikke desto mindre levede de i ti år samtidigt, og der er tale om en kontinuitet i levetid. – Eller sagt på en anden måde: den tid, der var H.C. Andersens, har Carl Nielsen i vid udstrækning også kendt til.

Noget lignende kan jo siges om de sociale kår under opvæksten og om lokaliteterne: den ene var født i en by og den anden på landet; men begge kendte til fattigdom og usle kår i barndommen. – Hvad angår lokaliteterne fortæller Carl Nielsen²: »Fra Sortelung til Odense havde vi nøjagtig halv-

Fig. 2. Carl Nielsen. Udsnit af foto ca. 1872. Det kongelige Bibliotek.

anden mil at gå« – der var altså kun en halv snes km mellem deres fødesteder. Og Carl Nielsen besøgte jo Odense, og specielt i sin soldatertid i byen må han have set og oplevet mange af de steder, hvor H.C. Andersen færdedes i sin barndom.

Hertil kommer naturligvis deres fællesskab om det fynske sprog. – Hvor bevidst Carl Nielsen var om sin fynske oprindelse vil jeg gå nærmere ind på senere. Her skal blot konstateres, at så vidt skulle Carl Nielsen altså have gode forudsætninger for at leve sig ind i H.C. Andersens verden.

Tidligt har Carl Nielsen lært Andersen-værker at kende, for vi ved, at Digteren læstes hos Niels Maler: Engang³ blev Carl Nielsen spurgt om sit yndlingsdigt. I svaret citerer han et vers af Byron og fremhæver Aakjærs digte, men forinden har han sagt:

Dog kan jeg nævne at H.C. Andersens »Konen med Æggene« og »Det døende Barn« var noget af det første i bunden Stil, min Far læste højt for sine Børn. Førstnævnte Digt morede os alle indtil Vand i Øjnene af Latter; det andet rørte mig på en anden Maade, ikke til Taarer, men hensatte mig i langt hensvævende Stemning lignende den jeg kom op imod ved senere at betragte Thorvaldsens Relief »Natten«.

Carl Nielsen har tydeligvis fin sans for H.C. Andersens humor (Niels Maler har sikkert gjort sit til at få den frem), men også i høj grad for alvoren. Det sentimentale hos Andersen – og »Det døende Barn« er jo, dets kvaliteter ufortalte, en noget tårevædet affære – fanger typisk nok ikke hos Carl Nielsen: det er humoren og ikke det sentimentale, der fremkalder tårerne.

Da Carl Nielsen som 18-årig (dvs. i 1883) havde besluttet sig til at rejse til København og har indviet den bekymrede moder i sine planer, så – fortæller han i *Min fynske Barndom*⁴ – formanede hun ham om at være flittig, »og kun tænke på at blive dygtig; og så sagde hun også noget om H.C. Andersen, der havde været ligeså ussel som jeg...«.

Allerede dengang eksisterede altså H.C. Andersen-myten – det gør ikke noget, man er født i en andegård, når man har ligget i et svaneæg/det er muligt selv for den, der født under de fattigste kår, at stige til tops, når man har evner – og er flittig. – Moderen kan trøste sig med myten og opmuntre sønnen med den.

Og Carl Nielsen, der i *Min fynske Barndom* fra 1927 citerer moderen for, hvad hun sagde i 1883, kan fint antyde en slags identifikation: ligesom H.C. Andersen havde kæmpet sig ud af usle sociale forhold, havde landarbejdersønnen Carl Nielsen opnået dét, han havde ligget i græsset og drømt om, mens han passede Kresten Henriksens 7 køer hjemme i Nørre Lyndelse. Han kunne nu i 1927 se tilbage på en stor produktion af høj kvalitet, koncertrejser som dirigent til byer som Berlin og London og – omend måske ikke altid stor succes – så dog betydelig berømmelse.

Inden for perioden 1889-1914 var Carl Nielsen først 2. violinist og senere kapelmester i Det kongelige Kapel, og som sådan stiftede han flere gange bekendtskab med H.C. Andersen-relaterede musik-værker,⁵ og da han i 1915 fik tilbud om at indstudere og opføre opera på friluftsteatret i Ulvedalene i Dyrehaven, Klampenborg, valgte han et stykke med musik af J.P.E. Hart-

mann og libretto af H.C. Andersen, nemlig »Liden Kirsten« (iøvrigt suppleret af Gades »Elverskud«).

I Friluftsteatrets officielle Program til forestillingen er der en lille artikel, »Opera i Dyrehaven«, mærket C.N. Her berømmes »Liden Kirsten« og »Elverskud« som »de mest udprægede danske Musikværker vi ejer... Det er Aanden, Følelsen, Udtryksmaaden der er saa dansk. Og saa det danske Maaehold. – Det er VOR Længsel udad mod det eventyrlig-romantiske i »Elverskud« og VOR Længsel hjemad mod Arnen og de kære i »Liden Kirsten«...(specielt om »Liden Kirsten«:) Det hele er jævnt og sundt og skrider roligt frem uden at slides, hverken af Tid eller Smag. »Liden Kirsten« vil holde sig meget længe, fordi Operaen indeholder Skønheder uden Pral og Værdier, der er langt større end de synes«.

– C.N. er måske lovlig positiv her i programmet – forestillingen skulle jo sælges (og den blev faktisk en stor succes) – og han har måske også særligt tænkt på Hartmanns musik, men ordene rammer også meget godt Andersens iøvrigt ret så spinkle libretto. Carl Niensens valg af stykke til friluftsspil blandt bøgetræer kunne næsten heller ikke være mere passende: som der synges i et af operaens berømteste afsnit, Sverkels Romance: »Ej længer Himlen staaer i evigt blaat/Den vexler smukt med Skyer, Vinden lufter,/Skovmærken sødt i Bøgelunden dufter,/Her er mit Hjem saa hyggeligt og godt«. –

I perioden samtidig med og efter opsætningen i Dyrehaven kom Carl Nielsen måske endnu nærmere på H.C. Andersen tekster, idet han i 1914-17 satte melodi til 4 digte af H.C. Andersen:

I 1916 kom i en selvstændig udgave »Studie efter Naturen« (»Solen skinner i Naboens Gaard«), og i 1917 kom Carl Niensens og Thomas Laubs »En Snes danske Viser 2. Samling« med kompositioner fra 1914-17. Heriblandt var følgende af Carl Nielsen til H.C. Andersen-digte: »Min lille Fugl, hvor flyver du«, »Hun mig har glemt!« og »Højt ligger paa Marken den hvide Snee«. – Jeg vil hér også kort nævne den 5. og sidste Andersen-tekst, Carl Nielsen satte i musik, nemlig den lille vignet »Traaden brister, Rokken staaer, Spindevisen tier/Ungdomssangen bliver snart gamle Melodier« i en Kanon-samling fra 1930.⁶

Flere steder tales der om, at det er Laub, der har fundet teksterne frem til »En Snes danske Viser« – i al fald til 1. samling. Feks. skriver Carl Nielsen i et brev:⁷

Laub kom til mig i Novb. (1914) og foreslog at han og jeg skulde komponere nogle Viser til gode Digteres Sange og Vers. ...Jeg fandt denne Idé saa tiltalende, at jeg øjeblikkelig sagde ja til at gøre et forsøg. Laub fandt de Digte hos Klassikerne ...hvortil der ikke var kendte – eller kun lidet kendte og mindre gode Melodier...«.

Nielsen kommenterede komponistens forhold til teksterne i samlingen:

...vi (C.N. og Laub) skulde sammen forsøge at genoplive Sansen for den jævne folkelige Sang ved at udgive en Samling Viser til de bedste danske Digteres Sange og Vers, saaledes at Digtene blev Hovedsagen og vi selv kun musikalske Tjenere, der med de færreste Midler gav Digternes Vers en Musikkklædning paa, som var i den Aand, der gennemtrængte Digtene. ...jeg...har indlevet...intnst med Digtene, saa jeg tilsidst syntes, jeg var i den Verden; ...en Indlevelse i Tid og Aand uden al Stilisering har været vort Maal«. ⁸

Dette kunne måske udlægges som, at Carl Nielsen ikke tidligere havde haft noget at gøre med teksterne, og at han blot forholdt sig til dem som den professionelle komponist, der skal indleve sig i et digts fremmede verden for at sætte det i musik. Men når det drejer sig specielt om Andersen-teksterne – og her vil jeg tillade mig at tage alle de 5 nævnte under ét – kan der argumenteres for, at Nielsen var mere engageret end som så, at teksterne var ikke »bare noget«, Laub havde fundet til en passiv Carl Nielsen, der så skrev melodier til.

For det er sandsynligt, at Carl Nielsen havde kendt Andersen-digtene længe inden, Laub fandt dem frem, dels fra hjemmet, hvor der som nævnt åbenbart blev læst digte af H.C. Andersen, og dels fra en samling af »Udvalgte Digte« af H.C. Andersen, udgivet af Vilh. Andersen, 1901. Carl Nielsen havde efter alt at dømme (se nedenfor) denne bog i sin reol, og i den er alle de nævnte digte trykt bortset fra »Højt ligger paa Marken den hvide Sne«.

Og ikke blot kendte Carl Nielsen sandsynligvis disse digte på forhånd, men der er også grund til at tro, at han havde et personligt forhold til dem; at han ikke blot optræder som den professionelle komponist, der lever sig ind i digtenes ånd og verden og så giver dem en passende melodi.

– Det er jo et problem, man kan diskutere ved alle de sange og salmer, Carl Nielsen har skrevet melodi til: er han blot den professionelle komponist - undertiden med en utrolig indlevelsessevne og eventuelt med et musik-pædagogisk sigte, eller er han også personligt »ramt« af teksterne.⁹

Lad os se på et par af digtene; først »Studie efter Naturen«:

Solen skinner i Naboens Gaard, Husene ere saa lave,
Gaarden har Plads til en Mødding kun og en trealens Have.
Haven er i sin egen Maneer, den har slet ingen Gange;
Men den eier een Stikkelsbær Busk, der er saa god som saa mange.
Mutter i Dag har næstendeels skjult baade Mødding og Have,
Thi sine Sengklæder paa et Stillaads har hun i Solen, den brave!
Ungerne sole sig ogsaa lidt, ligge paa Dyne og Pude,
Hver har i Haanden et Smørrebrød, som de fortære derude;
Smørret smelter i Solens Brand, – Søvnens over dem daler,
Gaardhanen stikker sit Hoved frem, bryster sig stolt og galer.

Da Nielsen skrev melodien til dette digt, kan han ikke have haft større besvær med sin indlevelse, for her skitseres jo den samme verden, som han kendte fra Nørre Lyndelse og har beskrevet i »Min fynske Barndom«. Ikke sådan at man i bogen kan genfinde situationen fra digtet med alle dens detaljer samlet, men man kan finde atmosfæren og mange af enkelthederne - som f.eks. s. 32, hvor der fortælles om en sommer-middagsstund ved teglværket og om, hvordan Carl og de andre drenge, der arbejdede dér, alle falder hen i døs »uden tanke, uden vilje, men fortryllede af naturens underlige bryg af lyd og duft af sol og varme«. – Her er nogle oplevelser, Carl Nielsen og H.C. Andersen har været fælles om.¹⁰

Det er også rimeligt at antage, at digtet »Min lille Fugl« må have berørt Carl Nielsen helt personligt: 1914-22 var en uhyre vanskelig og kritisk periode i Carl og Anne Marie Carl Niensens ægteskab – i lange perioder levede de adskilt, og uoverensstemmelserne berørte dem begge voldsomt – både i de publicerede breve fra Carl Nielsen til hans kone og i de utrykte breve, der er i Carl Nielsen Museets besiddelse, fra Carl Nielsen til datteren Anne Marie Telmányi, er lignende følelser udtrykt som i digtet her:¹¹

Min lille Fugl, hvor flyver Du
Imellem grønne Grene?
Ak mon jeg rinder Dig i Hu?
Mit Hjerte briste vil itu – !
– O Gud, hvor jeg dog er ene!

Du sagde, at Du var mig god!
Ja, godt mig Alle mene,
Men hvis Du ret min Sorg forstod,
Du kom, Du sang mig Sjæle-Mod,
Da sad jeg ikke alene!

Min lille Fugl, Du kommer ei
Fra Dine grønne Grene:
Jeg stille vandre maa min Vei – ;
Ak ingen elsker Dig som jeg!
– O Gud, hvor jeg dog er ene!

Heller ikke hér skulle Carl Nielsen indleve sig i en fremmed verden for at skrive en dækkende melodi – han var selv i digtets verden. Således¹² er det sandsynligt, at Carl Nielsen ikke udelukkende har haft et professionelt komponist-forhold til disse H.C. Andersen digte, men var personligt engageret i dem.

Carl Niensens brug af disse tekster fører frem til spørgsmålet, hvor meget kendte han til Andersens produktion i øvrigt?

I biografier, publicerede dagbøger og breve omtales H.C. Andersen praktisk talt kun i de sammenhænge, jeg har gjort rede for ovenfor (herunder teateropførelsen i 1930). – Hyppigt derimod nævnes Goethe og de græske klassikere, især Platons »Staten«, som læsestof.¹³

Ud fra trykte interviews synes Carl Nielsen dog – som det vil fremgå senere – at have haft et ret godt indblik i eventyrene.

Kaster man så et blik på Carl Niensens og Anne Maries bogsamling – eller rettere på dén del af den, som Carl Nielsen Museet har nogen form for viden om (og det vil sandsynligvis sige et sted mellem $\frac{1}{3}$ og $\frac{2}{3}$) – nuanceres billedet noget: Vi finder stadigvæk Goethe og græske klassikere, men H.C. Andersen er dog nu repræsenteret: Ud over den nævnte »Udvalgte Digte« fra 1901

er der en udgave fra samme år af »Kun en Spillemand«, »Mit Livs Eventyr« (udg. 1908), »I Spanien« (udg. 1878), H.C. Andersens Optegnelsesbog (udg. 1926), Poul Uttenreiters udgave af H.C. Andersens tegninger – og der må vel også have været en eventyrudgave.

Svaret er nu, at ganske vist havde Carl Nielsen måske ikke ligefrem gjort H.C. Andersen-studier eller brugt hans værker til hyppig godnat-læsning, men ikke desto mindre kan han have haft et meget nuanceret kendskab til Andersens produktion: skuespil, digte, roman, selvbiografi, rejseskildring, tegninger – og eventyr.

Det kunne være interessant videre at undersøge, om Carl Nielsen på nogen måde har brugt ideer, der findes i Andersens værker. Her skal dog kun gives et enkelt eksempel; engang¹⁴ udlagde Carl Nielsen 2. sats af den 6. symfoni således for venen Ludvig Dolleris:

Det er et lille natligt Eventyr, fortalt med rene Musikvirkemidler. Instrumenterne ligger i deres sødeste Søvn og sover paa deres grønne Øre – nu og da givende smaa natlige Lyde fra sig. Saa vaagner de efterhaanden op til vildt Skændsmaal. De synes dog atter at falde til Ro, da tager Klarinetten, understøttet af Fagotter, fat paa en lille glad Melodi. Men det bli'r Basunen for meget: den bryder ud i »en foragtelig Gaben«, et stort glissando, der skal sige saa meget som: »Aarh, saa hold dog op med Barnemad«. Alle geraader udi stor Ophidselse. Men Søvnigheden gør sig trods alt gældende. Og snart sover de atter fredeligt Side om Side.

Den idé, Carl Nielsen her udfolder, er jo unægtelig tæt på de natlige eventyr, H.C. Andersen fortæller f.eks. i »Den lille Idas Blomster« og »Ole Lukøje«.

–Når man tager alle disse ting i betragtning: samtidigheden/kontinuiteten, fødested, sociale forhold under opvækst, brug af H.C. Andersen-myten, engageret anvendelse af Andersen-digte, læsning af et repræsentativt udvalg af værker osv. osv., må man kunne sige, at Carl Nielsen har haft en endog særdeles god baggrund for at skrive festspil for den store digter.

Jeg vil som konklusion på dette afsnit lade komponisten selv komme til orde. Svend Thorsen havde d. 1.4.1930 (dagen forud for 125-årsdagen) et interview med Carl Nielsen i radioen. Dette findes aftrykt i Fyns Tidende d. 3.4., og det fremgår, at Carl Nielsen har gjort sig sine tanker om eventyrene,

især om den sproglige side af sagen, idet han mener, at Andersen kun kan forståes rigtigt på fynsk – han føler de har et sprogligt fællesskab.

– I den forbindelse vil det være rimeligt – forud for citatet – at indskyde nogle »illustrationer« af, hvor særdeles bevidst Carl Nielsen var sig som fynbo, i al fald i sine sidste 10 år: I 1921 komponerede han til Aage Berntsens tekst »Fynsk Forår«. I 1925 kom essayet »Den fynske Sang«, hvor det fynske sprog lovsynges med en intensitet, der søger sin lige i Frater Taciturnus'/Kierkegaards sproglige lovtale i »Stadier paa Livets Vei«. ¹⁵ – I sin Dagbog skrev Carl Nielsen d. 29.1.1926: »Min Hjemstavn drager mig mere og mere som et langt sugende Kys. Er det Meningen jeg tilslut skal vende tilbage og hvile i den fynske Jord? Da maatte det være paa selvsamme Sted, jeg blev født: Sortelung, Frydenlunds Mark«. – I 1929 skrev Carl Nielsen melodi til »Min Fødeø«, der skulle anvendes i S.P. Raben-Korchs bog »Fynske Sange og andre Digte«, udgivet 1929 på opfordring af Carl Nielsen. ¹⁶ – Og meget af det, Carl Nielsen i det følgende siger om sin fynske landsmand, H.C. Andersen, kunne han lige så godt have sagt om sig selv:

– ...Var H.C. Andersen musikalsk i almindelig Forstand?

– Det ved jeg strengt taget intet om...skønt det maa han vel have været. Jeg mener: som Dreng, altsaa før hans Stemme gik i Overgang, skal han jo have sunget ganske smukt.

– Men musikalsk i udvidet Betydning da?

– ...H.C. Andersen har i hvert fald paa enestaaende Maade vidst at omsætte det fynske Sprogelement i sine Eventyr. Jeg er jo selv Fynbo, fra Barnsben fortrolig med det fynske Sprogs Ejendommelighed, og jeg har Gang paa Gang ved Læsning af Eventyrene undret mig over det typisk fynske Tonefald! Ja, jeg har undret mig over, at først København og derefter hele Verden blev inderlig fortrolig med denne Sprogtone. Sætningerne er jo bygget op uden traditionelle, grammatiske Hensyn og kan derfor forekomme ligesom trekantede. Læseren spørger undertiden, hvorfor Andersen stiller Ordene netop saadan. Men prøver man at læse Andersen paa fynsk...ja, saa kommer det Hele i Orden med det samme...

Naar jeg i Eventyret »Boghveden« hører det gamle Piletræ sige til Hveden, da Uvejret kom: »Luk dine Blomster og bøj dine Blade, se ikke op imod Lynet, naar Skyen brister, selv Menneskene tør det ikke, thi i Lynet kan man se ind i Guds Himmel, men det Syn kan selv gøre Menneskene blinde...« ja, naar jeg læser dette, saa maa jeg mindes Klangene i min fynske Moders Stemme, naar hun advarede os Børn imod det at se ind i Lynet.

H.C. Andersen er saa fynsk, at jeg ikke kan sige det, men det er, naar alt kommer til alt, nok muligt, at netop hans naturlige, mundrette og lette Sprog var det Klædebon, hans Eventyr havde Brug for, og at altsaa netop Andersens fynske Herkomst har været med til at bære dem ud over Verden. Jeg mener med andre Ord, at Digteren som fortæller var, om jeg saa maa sige musikalsk paa fynsk...hans Eventyr fænger ikke blot ved deres Indhold, men ogsaa ved den Sprogtone, han havde tilegnet sig fra Barnsben. I et Eventyr som »Historien om en Moder« spiller det lokale Element derimod ikke nogen rolle...der er Andersen musikalsk, rent musikalsk, i en hel anden Forstand...

Festspillet »Amor og Digteren«

Forløbet i Odense forud for Nielsen-Michaëlis-festspillet ser med »Protokol for H.C. Andersen Samfundet« og »Odense Byråds Forhandlinger« som kilder således ud:

D. 3.10.1928 blev på initiativ af H.C. Andersen Samfundet, hvis formand var rektor H. St. Holbeck, holdt et møde i Odense Katedralskoles festsal. Hertil var inviteret Samfundets bestyrelse, repræsentanter for byrådet foruden en lang række foreninger m.m., og det, der skulle debatteres, var, om der under en eller anden form skulle holdes en H.C. Andersen fest i Odense, juli 1930. Festen blev enstemmigt vedtaget, og i den følgende tid blev forskellige udvalg nedsat til at udarbejde planer og overslag for festlighederne. Der var bl.a. et programudvalg med rektor Holbeck som formand. – Odense Kommune gav tilsagn om et tilskud på indtil 20.000 kr. til de planlagte festligheder. – I festkomiteen lod byrådet sig repræsentere af bl.a. konsul P.A. Kruuse.

Og Kruuse kunne på et møde d. 13.5.1929 på borgmesterkontoret, hvor bl.a. Holbeck deltog, give referat: han har på udvalgets vegne forhandlet med Sophus Michaëlis om, »hvilket Honorar denne og Komponisten Carl Nielsen skulle have for et Fantasispil til Anvendelse ved Festforestillingerne. Han mente det kunne faaes for ialt 5000 Kr... Det overdroges til Konsul Kruuse og Rektor Holbeck at forhandle paa dette Grundlag«.

Det virker som om, der først kort tid forinden har været indledt forhandlinger med Sophus Michaëlis og Carl Nielsen. – Som vi skal se lidt senere begyndte forhandlingerne langt tidligere.

Fig. 3. Sophus Michaëlis.
Pressfoto, optaget d.
11.7.1930 ved H.C.
Andersen-mindefesten i
Fyens Forsamlingshus.

Det fremgår ikke af referaterne, hvorfor valget var faldet på netop disse to kunstnere; men det er vel sket, fordi de var de største notabiliteter med tilknytning til Odense, man kunne finde, og som kunne bruges til den påtænkte opgave.

Specielt om Sophus Michaëlis gælder, at han var født i Odense 1865. Han havde en større produktion af digte, romaner og anden prosa bag sig. Blandt alt dette var også et digt til H.C. Andersen, en artikel om ham¹⁷ og fra 1928 skriftet »Odense, Min Barndoms By«. Desuden skuespil, f.eks. »Revolutions-Bryllup«, der var blevet en verdenssucces, og en enkelt opera-libretto.

– I øvrigt havde Carl Nielsen og Sophus Michaëlis ved flere tidligere lejligheder arbejdet sammen.¹⁸

Valget var således ganske velbegrunderet.

Til det næste møde på borgmesterkontoret, nemlig d. 18.5.1929 var direktør for Odense Teater, Thorvald Larsen inviteret med, og de budgetter, han havde udarbejdet for de planlagte 3 opførelser af stykket, har uden tvivl givet komiteen sved på panden, for Thorvald Larsen regnede med et underskud på ialt 10-12000 kr., og under tidligere forhandlinger var der kun regnet med et samlet underskud på 5000 kr. Der var dog flertal for at fastholde planen

Fig. 4. Den aldrende
Carl Nielsen, Foto 1929.
Carl Nielsen Museet.

om festspillet, »hvorom der allerede var skrevet til Sophus Michaëlis«. Imidlertid blev det overdraget til H.C. Andersen Samfundet at få tegnet mindst 5000 kr. som garantikapital.

Yderligere blev det den 4.6.1929 besluttet at give Michaëlis et forskud, og d. 25.9.1929 fastlagdes festforestillingen: den skulle bestå af »Michaëlis' Festspil«, H.C. Andersens lystspil »Den nye Barselstue« og Paul V. Klenaus ballet »Den lille Idas Blomster«. – Og sådan blev det.

Set ud fra Carl Nielsen-kilderne var forløbet følgende: D. 2.11.1928 havde han været i Odense for at dirigere, og godt en måned senere blev han interviewet i Politiken:¹⁹

– Skal De skrive noget nyt nu?

–Ja, nu kommer H.C. Andersen Festerne. Da jeg var i Odense, bad de mig skrive en Kantate, men Kantater er jo ikke morsomme. Saa var det, jeg foreslog dem i Stedet for at lave et lille Festspil, og nu er Michaëlis og jeg blevet enige om, at det skal være Eventyret om »Den uartige Dreng«. – Jeg tror, det kan blive yndigt – et lille Billede af Livet set gennem den forkerte Ende af Kikkerten, altsammen ganske smaat ... og saa stort alligevel.

Carl Nielsen lægger Pegefingeren paa Hagen, og de blaa Øjne lyser polisk:

Tror De, man kan finde en ung, yndig Skuespillerinde, som kan blive Kærlighedsguden – én som kan ramme lige i Hjertet, naar Pilen svæver af Buen? Naa, den Tid den Sorg; foreløbig har jeg nok at bestille...

»De« var hér primært rektor Holbeck,²⁰ og bestillingen kan måske nok på baggrund af ovenstående være lidt vel tidlig.

Der er ikke noget at sige til, at Carl Nielsen ikke rigtig kunne lade sig inspirere af kantateformen, men foretrak et stykke med handling og spillede roller. Indtil 1928 havde han allerede produceret 6 kantater, de fleste bestilte lejlighedsværker – og der var flere på vej.²¹ Det måtte være nok til, at Carl Nielsen var blevet lidt træt af dem, også selv om de kunne være ganske velhonorede. En af Carl Niensens kendteste sange, »Danmark i tusind år«, stammer iøvrigt fra en af disse kantater: »Kantate ved Grosserersocietetets 100-Aars-Fest 23.IV.1917«.

Af interviewet fremgår det altså, at det var Carl Nielsen, der fik ideen til stykkets sujet »Den uartige Dreng« – som han senere sagde:²²

Naa, og saa bladede jeg i Tankerne straks Eventyrene igennem og standede snart ved Eventyret om »Den uartige Dreng«. Denne Fortælling om Digterhertet, der vel var gammelt, men ak, stadig saa tilgængeligt for Amor, har bl.a. den Fordel, at den rummer en meget dramatisk Situation ...De ved det Øjeblik, da den uartige Dreng, som Digteren har lukket ind, skyder sin Pil i Hjertet.

Således var emnet klart fra starten, og åbenbart også Carl Niensens idé om, at Amor skulle spilles af en kvinde.

Men så den 16.5.1929 spørger Anne Marie Carl Nielsen sin mand i et brev:²³ »Hvordan går det med Musiken og Kantaten« – det er vel festspillet, der menes.

Og Carl Nielsen svarer d. 27.5.1929:²⁴ »Da jeg nu har saadan Arbejdslyst til mit eget, har jeg alligevel svaret nej til Odense... Det er jo mange Penge at tjene, men jeg vil alligevel i min Alder have lov til at gøre de Ting, der optager mig, jeg ved Du vil sige det samme. Man bad mig om et hurtigt Svar, derfor kunne jeg ikke først høre Din Mening«. – Man hører ikke mere til Carl Niensens afslag, blot kan konstateres, at det er ca. en uge senere, festkomiteen i Odense beslutter at yde Michaëlis et forskud. –

I de kilder, jeg har haft til rådighed, hører man ikke mere om sagen, før det ovennævnte radiointerview 1.4.1930. På dette tidspunkt forelå Michaëlis' dramatisering. Tidligere har der været tale om en H.C. Andersen opera, og Carl Nielsen spørger i interviewet, om den er opgivet. Svaret lyder:

– Ja! Og De kan jo selv forstaa hvorfor. Kan man tænke sig H.C. Andersen synge? Kan De forestille Dem Andersen udtrykke sig i en stor Arie ...nej, vel?...

– Men skal Eventyrdigteren da ikke synge i Deres og Michaëlis' Festspil?

– Ja, det ved jeg ikke endnu. Det staar mig ikke helt klart. Det er muligt, jeg vil lade ham nynne nogle enkelte, ganske monotone Toner ...saadan at den gamle Digter ligesom hensynker til sin egen stulfærdige og ensformige Nynnen ...men det har jeg altsaa ikke paa det rene endnu. Om ekspansiv Sang kan der i hvert Fald ikke være tale i Forbindelse med H.C. Andersen. Denne Digterskikkelse kan ikke fremføres af en Heltetenor!

På dette tidspunkt, godt 3 måneder før premieren, hvor Carl Nielsen endnu ikke har skrevet en eneste node, spørges han så videre om, hvordan man nærmer sig en opgave som at skrive H.C. Andersen musik – er det nødvendigt først grundigt at læse ham og studere ham som menneske og digter? – Og Carl Nielsen, der ikke var en mand af tunge pligter, svarer:

– Vel ...man maa naturligvis kende det Emne, man skal skrive Musik til, men Studier er ellers ikke Vejen frem! Nej, hvad det gælder om, det er at

faa fat i et Udgangspunkt. Jeg maa have en Intuition. Jeg maa have en Tilskyndelse i Sindet ...den ligger et eller andet Sted ...jeg ved ikke rigtig hvor ...men jeg fornemmer den! I hvert Fald for mit vedkommende bliver Udgangspunktet for en Komposition ofte en enkelt Akkord ...bare et Par Toner anslaaet paa Klaveret. Forstaar De: Naar jeg i dette Øjeblik tænker paa Digteren H.C. Andersen, saa ser jeg for mig noget, som ikke saa ganske lidt ligner et futuristisk Maleri. Jeg ser maaske blandt meget andet et gammelt Grantræ, en Snurretop, ja og Halsen af en Svane ...et kalejdoskopisk Billede, sammensat af Stumper og Stykker af hans Eventyr. Hvis der nu bare vil gnistre et Par Toner op af denne brogede Masse, saa er det værste allerede overstaaet. For har jeg først Udgangspunktet: Motivet, ja, saa er det ligesom, jeg selv træder tilbage: saa kan jeg maaske sige med Holger Drachmann: Jeg er kun et Instrument, Mesteren paa mig spiller. Det, der foregaar efter, at Motivet har klinget i Sindet, er simpelthen en logisk Udformning af dette Motiv. Det er netop denne Proces, som har fundet Udtryk i den Paastand, at har man i Ruinerne bare fundet Taaen af en klassisk Statue, saa kan Billedhuggeren paa Grundlag heraf forme det hele Billedværk...

Sådan beskrev Carl Nielsen sin arbejdsmetode, og nu har han åbenbart ment, der skulle ske noget: iflg. Dagbogen tog han d. 3.4.1930 med sin ven og elev Ove Scavenius til dennes herregård, Klintholm på Møn, og dagen efter gjorde han denne indføring: »Arbejder paa Ouverturen til »Amor og Digteren«.

8.4. skriver han brev til fru Vera Michaelsen:²⁵ »I Løbet af imorgen har jeg en Ouverture færdig for Ork. og skøndt den ikke er saa lang som f.Eks. Maskarade-Ouverturen er jeg dog ganske tilfreds som det glider. Husk dog paa, jeg er snart en gammel Bisse, ganske vist en rigtig god Bisse, men...«

9.4. konstateres så i Dagbogen: »Blev færdig med Ouverturen til »Amor og Digteren«.

Men så gik der også en god måned, før værket omtaltes næste gang – og nu er der fart på: 17.5.: »Arbejdede flittigt paa Musiken til: Amor og Digteren...« 22.5.: »Skrev Arien: In un boschetto trovai pastorella.«²⁶ 30.5.: »Komponerede Sangen: »Vi elsker dig vort høje Nord« af »Amor og Digteren«.

Og så endelig d. 7.6.: »Blev færdig med Musiken til »Amor og Digteren« Kl. 2 Nat« – Da Carl Nielsen havde fået udsovet, tilføjede han under næste dag: »Di gustibus non disputandum est«.

Ny Sang af Carl Nielsen.

Vi elsker dig, vort høje Nord.¹

CARL NIELSEN.

Varmt, i bevæget Tempo. *mf*

S A N G

P I A N O

el - sker dig, vi el - sker dig, vort høj - e Nord, hvor Min - dets
 el - sker dig, vi el - sker dig, vor Nord - lys : Mor, hvor Min - dets

bly Lin - næ - a gror. Det hv - de Nord - lys - spejl paa Him - len ly - ner, hvor
 bly Lin - næ - a gror. Den sol - je klæd - te Birk sit For - aar riet - ter og

Til Sophus Michaëlis smukke Vers, Vi elsker dig, vort høje Nord, har Carl Nielsen skrevet en pragtfuld Melodi, som i Morgen udkommer paa Skandinavisk og Borups Musikforlag. Vi oranger ovenfor Nodehæftets første Side, hvis Toner straks fortæller om den Inderlighed, der saa ganske fylder denne Carl Niensens nyeste Melodi. Ogsaa Teksten er stemningsfyldt og giver Billedet af den nordiske luse, fægtige Vaarskov.

SØNDAG
 Solen: Høje
 Opgang kom
 efter første
 Uge aftager
 trent 2 Min

TOLDBOI
 Kl. 3: + 21
 Grader Cels
 dens Styrke
 Mil. Vandst

Prins Aze
 mark er ko
 for at besø
 stergötland.

Den bras
 Franco, Br
 Stockholm,

Den svens
 holm er kon

Trafikmin
 for Jernban
 H. P. Hanse
 Trafikminist
 det er end
 snorene. Tr
 Trafikassise
 Jernbanefor
 tersen er ge

Politiassise
 gen, og Pol
 af Politistat

Forening:
 aarlige Lan
 cember 1 Oc

Nürnberg
 cand. Jur. f.
 Bestalling s

Fig. 5. Udklip fra Berlingske Tidende d. 6.7.1930.

D. 12.6.: »...jeg kørte i Bilen til Damgaard (et af Carl Niensens fristeder, beliggende ved Lillebælt ved Fredericia). Afleverede Musikken til »Amor og Digteren i Odense«. – Den, Carl Nielsen afleverede Musikken til, var en af hans elever, Kai Senstius (1869-1966), her i 1930 organist ved Domkirken i Odense og iøvrigt aktiv som orkester- og kordirigent. Det var Senstius, der skulle indstudere musikken med orkestret, der til lejligheden var sammensat

Fig. 6, 7, 8 og 9. Situationer fra »Amor og Digteren«. Thorkild Roose som H.C. Andersen, Susanne Plougmann (f. Behrens) som Amor, Mary Alice Therp som Jenny Lind, Pressefotos. H.C. Andersens Hus.

af medlemmer af Det kongelige Kapel og af fynske musikere.²⁷ – Koret kom fra Fyn.²⁸

Om stykkets indhold kunne Carl Nielsen aflægge rapport i Berlingske Tidende:²⁹

– ...et Festspil med Musik: Orkester, Solosang og Kor ...Sophus Michaëlis uddybede Ideen og har fuldført den i digterisk Form paa rimede Vers.

– Og Indholdet er?

– Naar Tæppet gaar op, ser vi H.C. Andersen paa et Hotelværelse i Berlin paa »Unter den Linden«. Det er i 1845, da han var paa sin Berømmelses Tinde. Men han er alene, og han fryser. Først da Tjeneren har lagt mere brænde paa Bilæggerovnen, hvor Digteren steger Æbler, medens han nyder et ensomt Glas Vin, føler han sig bedre tilpas og lægger sig paa Sofaen for at hvile og drømme. Først laaser han dog Døren og ser forsigtigt under alle Møbler, om ingen har gemt sig dér.

Det banker, han lukker op, og dér staar saa den nøgne Amor, hvis gule Lokker driver af den sivende Regn. Drengen faar Vin, bliver kaad, danser og er uartig, og naar jeg særlig vil understrege hans Uartighed, lader jeg ham synge. – Partiet udføres af den unge Danserinde Fru Plougmann (Carl Behrens' Datter). Til sidst skyder han naturligvis Digteren i Hjertet og bliver jaget bort. »En Fremmed« træder nu ind, en tysk Kunstner, som beretter, at Jenny Lind, der lige har sunget paa Operaen i Berlin, er paa Vej hen til Digteren, som lidt efter modtager »Divaen«, der spilles af Fru Therp.³⁰ I Skæret fra det tændte Juletræ, som hun har bragt ham, sidder de og taler sammen. Og alt som Digteren erindrer sin Barndom, ser man de skiftende Billeder: Odense-Aa, Vaskepladsen fra »Hun duede ikke«, Klokkedybet, Skræppeskoven, Hyldebusken. Alt dette ledsages af Musik, og ind imellem synger Jenny Lind, først en italiensk Aria af Guido Cavalcanti, der er henrivende paa det italienske Sprog, hvori den foredrages, dernæst ved Spinettet en Sang om »Nordlyset«.

Endelig fortæller Digteren, at det er blevet ham spaet, at han skulde se sin Fødeby for hans Skyld af »Festblus overdryset«. Og se, det sker: Det sidste Billede viser os Odense, der illumineret hylder H.C. Andersen som Æresborger, og Jenny Lind er ogsaa dér med til at fejre ham. Umærkeligt glider Billedet nu over til Nutiden: Juni 1930 med Festlighederne i Odense By.

- Hvor længe varer selve Festspillet?
  - En lille Time; der er jo megen Musik. Naturligvis ytrer H.C. Andersen sig i Tale, men en enkelt Gang synger han og Jenny Lind sammen; han nynner dog blot på en enkelt Tone.
- Roose er Digteren.³¹

Indholdet var således en kombination af eventyret »Den uartige Dreng«, en episode i »Mit Livs Eventyr«, referencer til andre H.C. Andersen eventyr og til hans odenseanske barndom, desuden mere frie indslag.

De skiftende billeder blev iøvrigt vist ved hjælp af et vandretæppe, malet af Odense Teaters maler, Carl Lund.

Carl Nielsen i Dagbogen: 26.6.: »Prøve med Rollehaverne i »Amor og Digteren« Kl. 1½. »- D. 4.7. tog han til Damgaard for at hvile sig et par dage inden prøverne i Odense.³² - 9.7.: »Kørte til Odense/Orkesterprøve i Odense med Roose, Fru Therp og Fru Plougmann. Kl. 4«. 10.7.: »Kl. 10 Prøve paa Festspillet paa Theatret (fuldstændig). Kl. 7 første Generalprøve«. 11.7.: »II Generalprøve paa Festspillet«. - Halvdelen af tilskuerne til denne eftermiddags-generalprøve var børn, indbudt fra kommuneskolerne. Både »Børn og Voksne var stadig lige ivrige for at applaudere, uagtet det ikke blev en helt kort Generalprøve«. ³³

Og så, Dagbogen 12.7.: »Premiere paa »Amor og Digteren«. Fik Hyldest og en Laurbærkrans og desuden smukke Blomst(er)«. - 13.7.: »Udsolgt paa Theatret/Saa Andersens Mindehal og Musæet...« - 14.7.: »...Dirigerede i Theatret (udsolgt)«. - 15.7.: »Udsolgt paa Theatret«. - 16.7.: »Sidste Gang paa Theatret/Stor Begejstring og udsolgt«. - 17.7.: »Efter de festlige Dage i Odense kørte ...jeg ...til Kjøbenhavn«.

Spillet var en meget stor succes. Som nævnt skulle det have været opført 3 gange ud over generalprøven, men efterspørgslen efter billetter var så stor, at festkomiteen besluttede yderligere 2 opførelser, altså ialt 5 + generalprøve.

I avis anmeldelserne roses musikken stort set: f.eks. Poul Welblund i Fyns Venstreblad 13.7.1930: »Carl Nielsen gav det (festspillet) ved sin Musik som Ramme al Æventyrets usigelige, ubegribelige Poesi«. Eller Hugo Seligmann i Politiken samme dag: »Hvordan nu selve Eventyrdigteren i sin Himmel kan sidde og reagere... - sikkert er det, Carl Niensens Toner skal nok gøre ham fornøjet. Han vil trykke sin fynske Landsmand til Digterbrystet og sit Kalvekros og erklære: »Musikken lød velsignet!««

Teksten til stykket var man ikke helt så tilfreds med: Michaëlis blev ikke

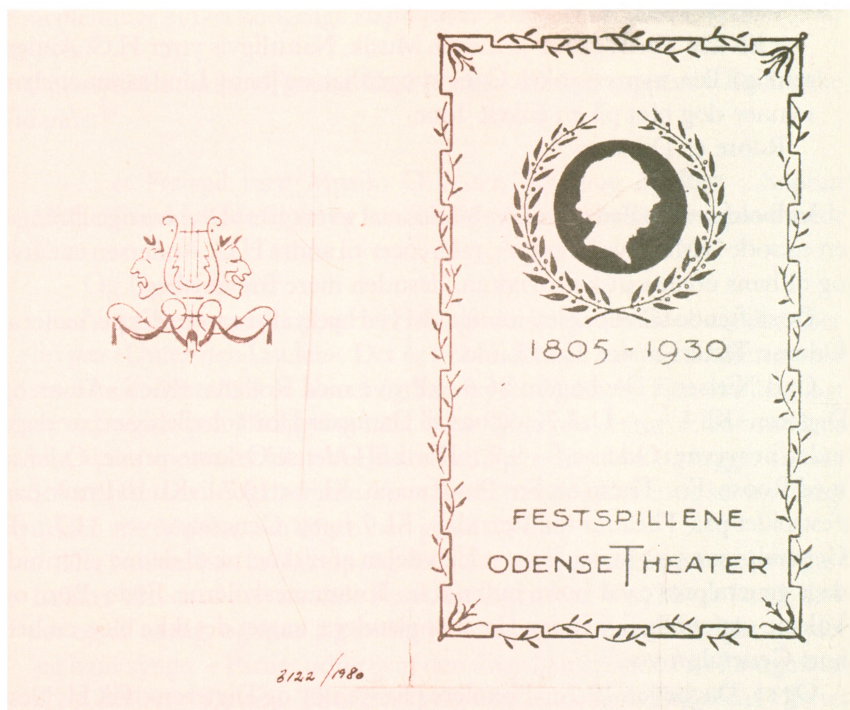

Fig. 10 og 11. Programmet for festspillene på Odense Teater, Juli 1930. H.C. Andersens Hus.

som Carl Nielsen laurbærkranset d. 12., men blot kaldt frem, og flere anmelderes kritik var hård, f.eks. Poul Welblund: »Æventyret har mistet sin Poesis skælvende Sjæl, dissekeret paa det snørklede Skrivebord ... Sophus Michaëlis har bragt Andersen paa Scenen som en Panoptikonfigur ... traditionel Forestilling om ham ... stillestående Handling...« Eller William Behrend i Berlingske Tidende: »Dette er jo ikke den hele Andersen, ikke den »rigtige« Eventyrdigter, Humor, Sarkasme, Fantastik bliver der ikke plads til i skildringen af den følsomme Poets erotiske Situation«.

Blot et enkelt teksteksempel: Digteren siger til drengen, efter han har modtaget den regnvåde knægt i sit varme kammer med stegte æbler og nu er ramt af hans pile:

tige Dreng«. ³⁴ Carl Lunds dekorationer gjorde også stort indtryk.

Et enkelt afsnit af musikken, nemlig ouverturen, bør fremhæves – som Hugo Seligmann skrev: »I Ouverturen til Amor og Digteren har Carl Nielsen skabt en yngre yndig Søster til sin Mascarade-Ouverture«. – I Fyns Tidende d. 13.7.1930 blev musikken ikke blot anmeldt, men gennemgået, og forfatteren til artiklen hér, »Carl Niensens Musik til »Amor og Digteren«, var én, der som Carl Nielsen var både violinist og dirigent, og én af de personer, der i næsten enhver henseende stod Carl Nielsen nærmest, nemlig hans svigersøn Emil Telmányi. Hån skrev om ouverturen:

Ouverturen, som for Resten kan anses næsten som en uventet Tilgift, idet den er mere, end den almindelige Optakt til et Festspil plejer at være, synes at give en musikalsk Impression af Digterens ...mangfoldige Karaktertræk. Den begynder saaledes med et enkelt lille Trommeslag, som udløser en fordringsfuld Melodi af næsten beskuende passiv Karakter, som dog snart bliver mere kompliceret og noget sær, indtil den efter en dramatisk Kulmination giver Plads for en patetisk baaren Melodi, længselsfuld, ofte ligefrem hektisk i sin Higen – dog ledsaget af en stiv, næsten pedantisk virkende, stukkende Figur: en mærkelig, men anskuelig Modsætning. Denne Periode afsluttes med et Skrig i Klarinetten, som dog efterhaanden beroliges og fører os over i et yndigt Stykke Musik med imiterede Motiver. De er brogede, fantasifulde i Harmonik, legende i Rytmen, et lille Eventyrrige, hvor ogsaa den længselsfulde Melodi, som vi husker fra før, toner frem igen, dog i det lyserøde Skær af Eventyrrytmen. Der er noget fint og yndigt over Afslutningen, som betager os ved sin Naturstemning. Vi synes næsten at fornemme Bækkens Rislen, Vanddraabernes Fald og indaander Fyrreskovens Duft; vi er sat ind i Digterens Eventyrverden, vi lytter spændt til, hvad han fortæller, og lægger næppe mærke til, at Eventyret er endt; det hele fortsætter og klinger videre i vort Sind«.

I sin diskussion af programmusik i »Levende Musik« (s. 25-42) kommer Carl Nielsen til den konklusion, at »musik intet som helst kan udtrykke, der kan siges med ord, eller vises i farver og billeder«. – Ligeså har han tidligere udtalt om ouverturen til »Amor og Digteren«, at den »skal virke uhaandgribelig eventyragtig«. ³⁵ Derfor må man være tilbageholdende med håndfaste fortolkninger; men netop fordi Emil Telmányi stod Carl Nielsen så nær, kendte hans måde at tænke på, kan man tillægge hans gennemgang af musikken stor vægt.

1.

Adventures

Carl Nielsen

Allegretto con brio. (♩ = 100 a 104.)

Flauto I & II

Clarinetti I & II

Oboi I & II

Fagotti I & II

Trombe I & II

Cori I & II

Jacuzzi piccolo

Allegretto con brio. (♩ = 88-92)

Violino I

Violino II

Viola

Cello

Basso

mp *p* *meno cresc.*

Det er i al fald interessant, at Carl Nielsens »musikalske Impression« af Andersens karaktertræk er så utroligt nuanceret, at han faktisk i en fri komposition har fået skabt »et lille Eventyrrige« og kunnet sætte publikum ind i »Digterens Eventyrverden«.

Carl Nielsens forudsætninger for at kunne gøre dette er naturligvis hans kompositoriske evner, hans formidable potentiale for musikalsk indlevelse og vel ikke mindst: det nære og usentimentale forhold, Carl Nielsen på mange måder havde til H.C. Andersen livet igennem. – Og så er vi tilbage ved alle de elementer, der blev nævnt i artiklens begyndelse.

Til slut er blot den måske sørgelige konstatering, at »Amor og Digteren« med tekst og musik stort set er gået i glemmebogen – det har ikke været opført som teaterstykke siden 16.7.1930: D. 20.10.1930 dirigerede Emil Telmányi sit kammerorkester i musik fra stykket, og d. 2.3.1931 skulle Carl Nielsen ved en festkoncert i Odd-Fellow-Palæets store sal have dirigeret uddrag af scenemusikken. Her endte det dog med, at Emil Telmányi overtog dirigentstokken, da Carl Nielsen havde fået et af sine hjerteanfald.³⁶

Også ved tre lejligheder i 1965 opførte Telmányi dele af musikken. Telmányi har desuden forestået udgivelsen af ouverturen, der i øvrigt er indspillet på plade af Sønderjyllands Symfoniorkester dirigeret af John Frandsen.³⁷

Herudover skal arien »In un boschetto« tidligere hyppigt have været på koncertprogrammerne som et selvstændigt nummer.³⁸

– Sophus Michaëlis' tekst, maskinskrevet med enkelte tilføjelser i Carl Nielsens hånd, ligger i Carl Nielsen Arkivet i Det kongelige Bibliotek.

– Carl Nielsens musik til stykket, skitser, blyantspartitur, blækpartitur, udskrift til stemmerne m.m. findes i Musikafdelingen i Det kongelige Bibliotek.

Telmányi har måske ret i, at det er begrænset, hvor meget af musikken, der kan bruges ved koncertopførelser uden scenebilleder,³⁹ og måske er det rimeligt at stykket som helhed får lov til fortsat at slumre i Det kongelige Bibliotek. Men det kunne nu alligevel være interessant at opleve en opsætning af »Amor og Digteren«.

Der henvises til:

– Carl Nielsen *Dagbøger* og brevveksling med Anne Marie-Nielsen udgivet af Torben Schousboe, København 1983 (DB).

– Carl Niensens Breve i udvalg med kommentar ved Irmelin Eggert Møller og Torben Meyer, København 1954 (Breve).

– En udgave fra 1963 af Carl Niensens »Levende Musik« (LM).

– En udgave fra 1965 af Carl Niensens »Min fynske Barndom« (MfB).

– Ludvig Dolleris: Carl Nielsen - En Musikografi, Kbh. 1949 (Doll).

– Torben Meyer et al.: Carl Nielsen - Kunstneren og Mennesket, København 1947-48 (Meyer).

– Anne Marie Telmányi: Mit Barndomshjem, København 1965 (AMT).

– Carl Niensens Kompositioner ved Dan Fog og Torben Schousboe (FS).

1. MfB s. 11.

2. MfB s. 20.

3. Breve s. 254.

4. MfB s. 178.

5. Se f.eks. DB s. 70, 290, 300 og 336 og Georg Leicht og Marianne Hallar: Det kongelige Teaters repertoire 1889-1975, især s. 17ff.

6. FS 82, FS 78, FS 152. Se desuden note 37.

7. Feks. Breve s. 146-49, især brevet s. 146f til musikhistorikeren, redaktør Gustav Hetsch.

8. Breve s. 146-48.

9. Se evt. f.eks. Erling Brahms artikel »Carl Nielsen og skolen« s. 96ff i »Oplevelser og studier omkring Carl Nielsen«, 1966 eller Torben Schousboe: »»Det skulle være jævne viser...«« s. 151ff i »Festskrift Henrik Glahn«, København 1979.

10. Jvf. MfB s. 12f. Mht. »Højt ligger paa Marken den hvide Sne« jvf. oplevelsen beskrevet i MfB s. 52f.

11. DB. s. 287ff, se især brevene 18.3.1915,

19.8.1915 og 2.3.1916.

12. Mht. »Hun mig har glemt!« kan stort set det samme siges som om »Min lille Fugl«. Jvf. n. 10.

13. Se f.eks. AMT s. 39, 42 og 91, Meyer s. 57, register til DB s vv.

14. Doll. s. 285.

15. LM s. 87ff, Søren Kierkegaard: Samlede Værker, udg. 1963, bd. 8 s. 277f.

16. FS 144, DB 571.

17. Digtet »H.C. Andersen« og artiklen »H.C. Andersens 100-Aars Fødselsdag er bl.a. trykt i Ord och Bild, Stockholm 1905, se iøvrigt Dansk Biografisk Leksikon s.v. Michaëlis, Sophus.

18. Se FS 113, FS 141, FS 149 og nu FS 150.

19. Politiken 10.12.1928, »Sveriges Hyldest til Carl Nielsen«.

20. Se f.eks. ovennævnte radiointerview med Carl Nielsen, trykt i Fyns Tidende 3.3.1930.

21. Se FS 26, 31, 47, 49, 54, 56, 86 og FS 140 og 153.

22. Fyns Tidende 3.4.1930.

23. Se DB.

24. Ibidem.

25. Meyer s. 310. Vera Michaelsen (1893-1974), gift med Carl Johan Michaelsen. Ægteparret var blandt Carl Niensens nærmeste venner.

26. En hyrdearie indlagt i stykket, tekst af Guido Cavalcanti udgivet se FS 150. ten. Selvstændigt udgivet se FS 150.

27. Doll. 335 og Meyer s. 311.

28. Interview i Berlingske Tidende d. 4.3.1930.

29. Ibidem.

30. Operasangerinde ved Det kgl. Teater Mary Alice Therp.

31. Skuespiller ved Det kgl. Teater Anders Torkel (Thorkild) Roose.

32. Breve s. 263 jvf. DB 4.7.1930.

33. Berl. Tidende 12.7.1930.

34. Fyns Venstreblad 13.7.1930.

35. Berl. Tidende 4.7.1930.
36. DB s. 598 m. n. 4, Emil Telmányi i DMT Dansk Musiktidsskrift, maj 1968 s. 123.
37. Emil Telmányi ibidem s. 123f. Pladen »Scenemusik af Carl Nielsen« med Sønderjyllands Symfoniorkester dirigeret af John Frandsen, Paula Prod. nr. 18. Iøvrigt kender forfatteren til flg. indspilninger af Carl Nielsen-musik til H.C. Andersen-digte: »Studie efter Naturen«: Chr. Steffensen med akk. på pladen »Digte af H.C. Andersen sunget af Christian Steffensen/ At reise er at leve«, Olufsen Records DOC 5004. Og Peder Severin akk. af Dorte Kirkeskov på pladen »Carl Nielsen Sange vol. I«. Rondo RLP 8819, samme som bånd: Rondo RMC 8319. »Min lille Fugl, hvor flyver du«: Chr. Steffensen, som allerede nævnt. Og Jørgen Klint akk. af Rosalind Bevan på pladen »Carl Nielsen Songs«, Paula Prod. nr. PALP 56, samme som kassettebånd PAM 56. »Hun mig har glempt.«: Traaden brister, Rokken staar«: Canzone-koret dir. af Franz Rasmussen på pladen »Carl Nielsen Samlede værker for kor a capella«, Danacord DACO 217/218 (Dansk Musik Antologi).
38. Meyer s. 311.
39. Se n. 36.

Carl Nielsen and Hans Christian Andersen – »Cupid and the Poet«, 1930

On the occasion of the 125th anniversary of Hans Christian Andersen's birth, Carl Nielsen and Sophus Michaëlis were engaged to compose the music and write the words, respectively, for an Andersen festival play, to be performed at Odense Theatre in July, 1930. The work was entitled »Cupid and the Poet« and was for solos, chorus and orchestra. Theme of this article is this festival play and the relevance of Carl Nielsen's background, in relation to Hans Christian Andersen, to the music he wrote for the play.

In terms of time they were quite close to each other (HCA 1805-1875 CN: 1865-1931) – Carl Nielsen was acquainted with the age in which Hans Christian Andersen lived. Carl Nielsen, who was born on Funen, just south of Odense, also knew the places where Hans Christian Andersen spent his childhood. They both spent their formative years

in a miserable and poverty-stricken environment. There are many indications that Carl Nielsen, especially in his later years, was very conscious of his Fünen origins.

At any rate, Hans Christian Andersen's poems were read in Carl Nielsen's home and they apparently made a great impression on him.

Later, (1889-1914), as a violinist and conductor with the Royal Orchestra, Carl Nielsen participated in the performance of Andersen-related musical compositions; in 1915 he had the opportunity of producing J.P.E. Hartmann's and Hans Christian Andersen's opera, »Little Kirsten« at an open-air theatre – incidentally with great success.

From 1914, Carl Nielsen set, in all, five poems by Hans Christian Andersen to music. On the basis of the contents of the poems, as seen in relation to Carl Nielsen's

Interiør fra Carl Niensens musikstue i ejendommen Frederiksholms kanal 28, København.

purely personal experiences, it can be argued that there was a special interest, and also a sense of personal involvement, on the part of Carl Nielsen in regard to these poems.

Carl Nielsen seems to have had a many-facetted knowledge of Hans Christian Andersen's works. Though he had not actually studied Andersen he had read the writer's plays, autobiography, poems, travel books and, of course, the fairy tales.

Carl Nielsen felt that he and Hans Christian Andersen had something in common: they both spoke with a Funen dialect. In this collection of essays, »Living Music«, he has described the exceptionally charming qualities of this dialect. In this article there is a long excerpt from an interview in which Carl Nielsen discusses the significance of the Funen dialect for Hans Christian Andersen.

On the basis of all these circumstances, it would seem that Carl Nielsen was very well-qualified to compose Andersen music.

It was the »Hans Christian Andersen Society« in Odense which took the initiative in producing the musical festival play at Odense Theatre on the occasion of the 125th anniversary.

After agreement was reached at a meeting on the 3rd of October, 1928, preparations were started for the jubilee celebrations. The festival play was made possible thanks to a municipal guarantee of 20,000 kroner – the writer and the composer were paid a total of 5000 kroner.

Carl Nielsen was contacted on the 2nd of November, and he was the one who found the theme for the play in Hans Christian Andersen's fairy tale »The Naughty Boy«. Sophus Michaëlis developed the idea and wrote the words for the festival play in rhymed verse. Michaëlis combined the theme of »The Naughty Boy« with Hans Christian Andersen's meeting with Jenny Lind in Berlin in 1845 – there were also references to

HCA's childhood in Odense and to other fairy tales. The play also contained elements of a freer nature. In May 1929, Carl Nielsen was on the point of dropping the project – there being other things that were more interesting. However, in a radio interview on April 1 1930 (the day before Andersen's birthday), he talked about his deliberations: the play was not actually intended to be an opera, it being rather difficult to visualize Hans Christian Andersen as a dramatic tenor. He also explained that profound studies of a subject which one was intending to write music about were not necessary – what was needed was a starting-point, some kind of intuition, for example, in the form of a couple of notes struck on the piano. Once this theme was found, the composer could, so to speak, step back – the rest would work itself out logically.

The music was then composed between the 3rd of April and the 7th of June 1930, after which Carl Nielsen brought it to Odense, where his pupil, Kai Senstius, was to rehearse it together with an orchestra composed of members of the Royal Orchestra and local Funen musicians; in addition, there was a Funen choir. Carl Nielsen himself conducted the final rehearsals and the, in all, 5 performances (from the 12th to the 16th of July).

The festival play was a great success; each performance played to a full house and the composer/conductor was laurelled.

The newspapers were, generally speaking, sceptical about Sophus Michaëlis's libretto, whereas the music, on the whole, received praise. The review in the Odense newspaper, *Fyns Tidende*, must be given special mention because in this paper the music was not only reviewed, it was discussed in detail. The writer was Carl Nielsen's son-in-law, the composer and violin virtuoso Emil Telmányi, who made special mention of the overture. It was »a musical impression of the writer's mani-

fold characteristics« – in Telmányi's interpretation, an extremely varied impression.

Only fragments of the festival play's music have been performed since then. The music has never been published in its entirety – the overture and 2 arias are to be found in independent publications. The overture has been recorded; see note 37, where mention is

made of this record and of all the recordings of Carl Nielsen's music to Hans Christian Andersen's poems that are known to the author.

The libretto is to be found, in typewritten form, at the Royal Library in Copenhagen. There, too, are Carl Nielsen's drafts, handwritten scores, etc.

Han kæmpede stadig med et tungt Haandelag...

Om maleren J.P. Bless

Af TOVE LUND LARSEN

Lykkeligvis har maleren Johan Peder Bless (1825-80) ikke kendt til denne for ham så lidet opmuntrende karakteristik. Den findes i Herman Madsens artikel om Bless i Weilbachs Kunstnerleksikon, I. Sandt at sige var Bless vel ingen »stor« maler, men hvis han havde kæmpet med »et tungt Haandelag«, lykkedes det ham i hvert tilfælde i tidens løb at bekæmpe dette.

Mit eget kendskab til J.P. Bless er af nyere dato. Det daterer sig fra sommeren 1985, hvor Jens Hermann fra auktionshuset Arne Bruun Rasmussen i København gjorde mig opmærksom på det billede af Bless, som nu er i Fyns Kunstmuseums eje (fig. 1). Det er et landskabsbillede med motiv fra egnen syd for Haderslev og er formodentlig malet omkring 1875. Billedet var ved erhvervelsen rimeligt snavset, men en rensning viste, at det er et let og lyst landskabsbillede, malet med et udmærket »Haandelag«. Kompositionen er dyb, klassisk og rolig og farverne forlener det med en dejlig sommerstemning.

Men hvem var egentlig denne Bless? Det er velkendt, at han var en morbroder til Johannes Larsen, at han i perioder har boet i Johannes Larsens forældres hjem og at han har malet portrætter af familien. Hans øvrige liv og værk har imidlertid unddraget sig videre undersøgelser. Det eneste, der er skrevet om ham, er den oven for omtalte artikel af Herman Madsen samt Johannes Larsens egne erindringer om ham, nedfældet i bogen »Jeg kan huske«. Det er dog muligt at få stykket så megen viden sammen om Bless, at hans liv og færden nogenlunde kan beskrives.

Bless blev født i 1825 i Kerteminde og uddannet som håndværksmaler i Odense. Hans fader var hattemager og familien formodentlig indvandret fra Tyskland eller Holland; faderens navn var Hans Christian Bless og han giftede sig i 1825 med en ung Kerteminde-pige, Anna Margrethe Dorothea Wittken (eller Vitchou). I ægteskabet var der foruden Johan Peder to døtre, den ene – Sophie Maria Magdalene – giftede sig med kunstmaleren Chr. Fr. Eckhardt, den anden – Vilhelmine Christine – med den driftige købmand

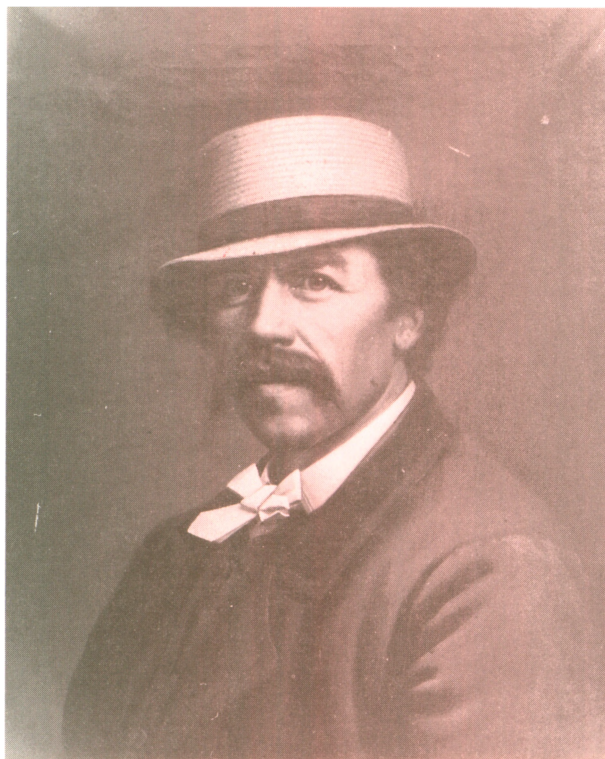
Fig. 1. J.P. Bless, Landskab fra egnen syd for Haderslev. Omkr. 1875. Olie på lærred, 55,5 x 78,5 cm. Fyns Kunstmuseum inv. 2005. (foto: Wermund Bendtsen).

Jeppé Andreas Larsen. De to sidste blev Johannes Larsens forældre og J.P. Bless altså hans morbrøder.

Sin kunstneriske løbebane startede Bless som så mange andre håbefulde talenter; efter endt håndværkeruddannelse (inklusive Teknisk Skole) tog han i 1849 til København for der at søge optagelse på Kunstakademiet. Han forlod Akademiet i 1853 for derefter at drage til Berlin - enten på valsen eller for at ernære sig af sin kunst. Formodentlig er der tale om begge dele. Efter Berlin søgte han til Wien, hvor han opholdt sig i henved tre år, medens han ved siden af sit arbejde som håndværker også søgte at videreudanne sig som kunstner. Efter hjemkomsten til Danmark udstillede han jævnligt på Charlottenborg, første gang i 1859, hvor han figurerer i kataloget med to portrætter. I årene 1860, 1862 og 1863 udstiller han ligeledes portrætter - så er der et slip i rækken indtil 1868, hvor han udstillede billederne »En skaansk Bondepige« og »En Sømand«. Under hans navn i kataloget står der: »for Tiden i Ystad«.

Hvad der har fået Bless til for en tid at slå sig ned i Ystad, vides ikke, men en kendsgerning er det, at han i årene fra 1863 undertiden har haft annoncer

Fig. 2. J.P. Bless, Selvportræt med stråhat. 1868. Olie på lærred, 68 x 58 cm. Johannes Larsen Museet, Kerteminde (deponeret af JLs familie) (foto: Ole Salfelt).

i Ystads Tidning.¹ I august 1863 anbefaler han sig således som »portrætmålere och fotograf. Oljetavlor restaureras«. Han har da til huse i St. Strandgatan. Det har han også i juni 1864, hvor han igen anbefaler sig som portrætmaler og fotograf, men den 19. marts 1866 er han flyttet fra St. Strandgatan til »trädgården m. Eggertz«, hvor han – ifølge en annonce fra 26. oktober samme år – har »uppelad och varm atelier«. Han fungerer stadig som portrætmaler og fotograf.

Det er ikke til at sige, hvornår og hvor på sin vej Bless begyndte at beskæftige sig med fotografiets ædle – og på det tidspunkt vanskelige – kunst. Måske var det under sit ophold i Wien, og man kan jo glimrende forestille sig, at han er kommet ind på den vej via sit portrætmaleri; det var på den tid ikke usædvanligt, at oliemalede portrætter »eftergjordes« efter fotografi for at opnå et mere varigt resultat end datidens fotografiske metoder tillod.

Fig. 3. J.P. Bless, Selvportræt. Olie på lærred. 58 x 49 cm. Johannes Larsen Museet. Kerteminde (foto: Jens Frederiksen).

Hvordan Bless selv så ud på dette tidspunkt får vi et indtryk af i billedet »Selvportræt med stråhat« fra 1868 (fig. 2). Vi præsenteres her for en nydelig mand med kraftige træk og stærke, brune øjne, mørkt hår og et velvoksent overskæg. Han har en antydning af et smil om munden – lidt selvfølende? – men den upretentiøse stråhat giver personkarakteristikken et forsørent anstrøg. Uden at være ligefrem virtuost malet, vidner billedet dog om en god skoling og en fin beherskelse af udtrykket. Et andet – men noget senere – selvportræt (fig. 3), som også er fint i sin karakteristikk og malemåde, viser os en temmelig ældet udgave af den kække 43-årige mand med stråhatten. Ansigtets rynker og det mere vildt groende skæg, som nu dækker underansigtet, antyder at livet ikke altid formede sig lige let og lykkeligt for fotografen og portrætmaleren Johan Peder Bless.²

Ikke desto mindre fortsatte han disse sine leveveje, og i 1873³ træffer vi

ham i Århus, hvor han i Aarhus Stiftstidende i november måned dette år har en annonce, hvori han bekendtgør, at »Portraiter males i alle Størrelser, saavel som Photographier Coloreres af Undert., som har udstillet nogle Arbeider hos Boghldr. Zeuner«. At han også ad anden vej tjener til livets ophold ses af en annonce fra 30. oktober samme år, hvor han averterer med at han »modtager Elever Torsdag, Fredag og Løverdag fra Kl. 11 til 1«. For undervisningen måtte eleverne betale 30 kroner om måneden.⁴

Det ser dog også ud til at Bless havde fået en vis kundekreds i det århusianske borgerskab. Herom vidner et par portrætter – nu i Den gamle By i Århus – af gørtlermester Nikolaj Hald og dennes hustru (fig. 4 og 5). Billederne er signeret og dateret J. Bless 1875 og er troligen et godt bud på hans modne formåen som portrætmaler. Det er reelle, solide portrætter af pæne borgere i deres pæne klæder, og en vis gennemarbejdning i gengivelsen af ansigtstrækkene tyder på, at Bless ikke var uden evner med hensyn til at studere fysiognomier – en evne, som han jo også har kunnet opdyrke i sit arbejde som fotograf. Alt i alt er billederne gode vidnesbyrd om malerens indsigt og kunnen på dette sene stadium af hans liv.

Som det fremgår af det ovenstående, er der adskillige »huller« i beskrivelsen af J.P. Bless' levnedsløb. Der er nogle år mellem hans ophold i Ystad og hans ophold i Århus, som kun vanskeligt lader sig efterforske. Noget tyder dog på, at Bless i perioder mellem sin optræden i andre byer og på andre steder har opholdt sig hos sin søster og svoger i Købmandsgaarden i Kerteminde. At han har boet her i 1870 – og at han ikke var ved alt for godt helbred – fremgår af et brev fra maleren Niels Larsen til dennes datter Cecilie. Brevet er dateret i Kerteminde den 6. oktober og indeholder bl.a. denne pasus: »Den stakkels Johan Bles (sic!) vedbliver at være syg, jeg kan ingen kjendelig Forbedring see paa ham, desuagtet har han under saadanne Besværligheder malet sin gamle Moder, og udført dette saa smukt, ligt og naturligt, at det efter min Anskuelse langt overgaar alle hans foregaende Arbeider«. ⁵ At J.P. Bless havde fast ophold i Købmandsgaarden fra 1877/78 og til sin død i 1880, fremgår bl.a. af følgende beretning i Johannes Larsens erindringsbog »Jeg kan huske«: »Da min Mormor var død, bestilte mine Forældre et Portræt at hende hos Morbroder, der dengang var fotograf i Aarhus. Det skulle være en pendant til Morfars Billede og blev malet efter et forstørret Fotografi fra hendes sidste Aar. Kort efter opgav Morbroder sin Forretning i Aarhus og flyttede hertil, hvor han boede i det lille Hus til sin Død nogle Aar efter.« ⁶ Johannes Larsen husker også sit første oliemaleri fra 1878, da han var 11 år

Fig. 4. J.P. Bless, Portræt af gørtlermester Nikolaj Hald. 1875. Olie på lærred, 38 x 47,5 cm. Den gamle By, Århus (foto: Flemming Schmidt).

gammel: »Jeg malede Katten i Gæstekammeret. Den var så bange, at den laa ganske stille, til jeg var færdig. Morbror kom, mens jeg malede, og viste mig, hvordan jeg skulle sætte Lys i Øjnene,...«.7 I de erindringer, som Johannes Larsen har nedskrevet eller fortalt kan man i det hele taget finde mange brudstykker, som belyser Bless' virke. Her omtales portrætter, som morbroderen havde malet i Wien, et landskab fra Sachsen, en mægtig stor kopi efter Correggios »Julenat«, dekorationer på hjemmets møbler osv.

Det bedste indtryk af maleren Bless får man imidlertid gennem kunstmuseets landskabsbillede og det antal malerier fra hans hånd, som findes i Johannes Larsen Museet i Kerteminde. Her er det dog mest som portrætmaler, man kan følge ham, og især er hans udvikling iøjnefaldende, når man sammenholder de to sæt portrætter af Johannes Larsens farforældre og hans

Fig. 5. J.P. Bless, Portræt af fru gørtlermester Hald. 1875. Olie på lærred, 38,5 x 47,5 cm. Den gamle By, Århus (foto: Flemming Schmidt).

morforældre (Bless' egne forældre) (fig. 6.). Billederne af de to førstnævnte – bødker og husmand Lars Jeppesen og hustru – må i bedste fald betegnes som værende ungdomsarbejder; de er kejtede og stive i formen, og farven er helt uden betydning og værdi i billederne. Helt anderledes forholder det sig med billederne af Bless' forældre, malet 1861. Her ser man tydeligt, hvorledes det er lykkedes Bless at tilegne sig noget af den internationale portræstil, som han uvægerligt må være blevet konfronteret med under sine ophold i udlandet. Personerne er nærværende, de står frem som personer og ikke som kolorerede silhouetter, og arbejdet med farven ses at være langt mere bevidst. Men de mest vedkommende blandt de kendte billeder af Bless må dog siges at være de to føromtalte selvportrætter; de taler direkte til én, uanset om man ved noget om ham, hans levnedsløb og hans »Haandelag« eller ej!

Fig. 6. Fra trappestuen i Johannes Larsen Museet i Kerteminde. På væggen øverst Bless' portrætter af sine forældre (Johannes Larsens morforældre). 1861. Nederst Bless' portrætter af Johannes Larsens farforældre (foto: Jens Frederiksen).

1. Jeg er Ystad Konstmuseum megen tak skyldig for hjælp til at finde frem til disse oplysninger.
2. Et endnu tidligere portræt forestillende J.P. Bless ses på en tegning af Laurits Henriksen fra 1853, »Akademikammerater«. Tegningen findes på Johannes Larsen Museet i Kerteminde (museets katalog 1986, nr. 17).
3. Han kan dog muligvis have opholdt sig i Århus allerede i 1872. Fra dette år daterer sig nemlig et portræt af Johan Emilius Bøgh, maler og fotograf. Jfr. Katalog over billeder fra det gamle Aarhus, II, udg. af Komiteen for de lokalhistoriske udstillinger, Aarhus 1953, s. 10. Bjørn Ochsner, *Fotografer i og fra Danmark indtil år 1900*, Kbh. 1969, s. 39, har årstallene 1878-79 for Bless' ophold i Århus.
4. Jfr. udskrifter af annoncer fra Aarhus Stiftstidende i Lokalhistorisk Samling i Århus.
5. Brevet findes i Kerteminde Museum, hvis leder, museumsinspektør, dr. phil. Erland Porsmose har været mig meget behjælpelig med fremskaffelse af materiale til denne artikel. Jfr. også »Guldalder i Kerteminde«, red. af Erland Porsmose, Kerteminde Museum 1986.
6. Johannes Larsen, *Jeg kan huske*, Kbh. 1950, s. 40. Dette portræt må formodes at være portrættet fra 1877 i Johannes Larsen Museet (museets katalog 1986, nr. 9).
7. Ernst Mentze, Johannes Larsen, Kbh. 1955, s. 31.

About the painter Johan Peder Bless

Johan Peder Bless (1825-1880) is one of the lesser known Danish portrait painters. He was born at Kerteminde on Funen, and having ended his education at The Royal Academy of Art in Copenhagen he travelled abroad to Berlin and Vienna, where he stayed until 1859.

Beside his work as a painter of portraits he engaged himself in the art of photography. For some years he worked as a photographer in Ystad, Sweden, (in the 1860's) and later in Århus (in the 1870's).

Though primarily a portrait painter J.P. Bless occasionally turned to landscape pain-

ting. One of his best pictures of this kind is »Landskab fra egnen syd for Haderslev« (about 1875), now in the collections of Fyns Kunstmuseum. His portraits – among them two outstanding self-portraits – may best be studied in the Johannes Larsen Museum at Kerteminde. J.P. Bless was an uncle of the far more well-known painter Johannes Larsen.

Later times have not judged the work of J.P. Bless mildly, but a more thorough knowledge of his oeuvre gives an impression of a painter who in his time was competent as well as conscientious.

Erindringens Linned

Af BODIL WIETH-KNUDSEN

En fælles europæisk museumsudstilling i Antwerpen 1975 med bidrag fra 22 lande havde titlen: kærlighed og ægteskab i europæisk folkeliv. De fleste lande benyttede lejligheden til – endnu engang – at fremvise deres rige samlinger af folkekunst, medens enkelte som f.eks. Holland forsøgte andre veje. Hollændernes bidrag var en interieurudstilling, hvor tre bondekvinder veltilfredse betragter den giftefærdige datters udstyr: et stort fyldt linnedskab, hvor de hvide bundter af damask, drejl og lærred omvundne med røde bånd er stablet så kunstfærdigt, at linjerne i foldesystemerne fortsætter fra hylde til hylde og således gør forsiden af det oplukkede skab til et mønster i sig selv – og i overført betydning til et mønster på social stræben. Ved hjælp af ting kan det næppe siges tydeligere: familiens – husets mål er nået.

Det for den nye familie så betydningsfulde linnedudstyr bestod af lærred i forskellige kvaliteter til lagener og pudebetræk, særke og skjorter. Måske var en del af lærredet allerede blevet forarbejdet til færdige ting. Drejl og damask – det sidste i afpassede stykker – var bestemt for håndklæder, duge og servietter. Danske linnedudstyr lignede i indhold de hollandske, men den meget kunstfærdige »foldeopstabling« synes ikke at være brugt herhjemme. Ordet linned angav i sin tid, at tingene var fremstillet af lin=hør. I nyere tid er hørren stort set blevet afløst af bomuld, og den (linned)storvask, der kommer på tale i nogle af de efterfølgende erindringer, vil for en stor dels vedkommende bestå af bomuldsvarer. Ordet linned er dog stadigvæk en gængs betegnelse for et hjems tekstiler til seng og bord.

Igennem mange år har en lille gruppe museumsfolk arbejdet med de hvide tekstilers historie i Danmark – nærmere bestemt den del af dem, hvis mønstring er frembragt i væveteknikkerne damask og drejl. Som tidligere nævnt drejer det sig næsten udelukkende om gæstebuds- og bordlinned i form af duge, servietter og håndklæder.

I den publikation,¹ som blev resultatet af arbejdet, er hovedvægten lagt på vævningens og mønstringens historie. Som indledning bringes nogle kapitler

Fig. 1. Fra en tidligere opstilling i det hollandske Frilandsmuseum i Arnhem »Het Nederlands Openluchtmuseum«. Kvinder foran linnedskabet med det færdige udstyr. Scenen tænkes udspillet i Twenthe omkring år 1900. En lignende opstilling med mannequiner præsenterede hollænderne på den europæiske museumsudstilling i Antwerpen 1975.

om dugens og bordets hellighed og i slutkapitlerne omtales dækketøjets mærkning og dets brug i nyere tid. Her berøres også de livsmønstre, som dette linned indgik i. En konklusion med hensyn til brugen var den samme som det hollandske billede viser: at samle det, at *besidde* det og vise det frem var også en vigtig måde at bruge dækketøjet på.

Det er især korte, kontante skriftlige udsagn såsom udstyrslistor, annoncer, svar på spørgelister og anvisninger på linnedmærkning, der har dannet baggrund for den kulturhistoriske udredning i disse kapitler. Længere beskrivelser taget fra erindringer var der ikke plads til, men det er givet, at viden og refleksioner i ovennævnte dækketøjspublikation også bygger på de mange, men dertil såre spredte glimt, som optræder i erindringslitteraturen.

Nogle eksempler på, hvorledes erindringer kan sammenstilles og tolkes i både samfundsmæssig og tekstilhistorisk sammenhæng, vil derfor blive bragt i det følgende.

I en erindringsbog fra 1920'ernes København med stort K² fortælles om familiens middage, selskaber og slægtskaber. Tante Clara havde således været gift med Innes, der nu lå begravet mellem alle de andre faldne nede i Flandern.

»Den slags vidste far alt om, for han elskede at tale om den lange frygtelige krig. Med skaffet af gafflen tegnede han på den hvide damaskdug fremrykninger og stillinger på både vestfronten og i de masuriske sump. Han talte om Marne, Ypern og Dixmüde, som om han havde været med«.

Denne beskrivelse fik egne ellers længst forglemte barndomserindringer til at tone frem. Netop sådan forløb anden verdenskrig ved de voksnes middagsbord. Men skafterne forsløg ikke. Når de mandlige argumenter skulle have vægt, blev gafflernes tænder sat i. Mange parallelle spor trak sig hen over den hvide dug og blev stående i relief længe efter, at de høje stemmer havde flyttet sig til andre rum.

Hvorfor vil du bruge minder, som er så sørgelige? Det var familiens svar, da jeg spurgte, om de kunne huske, at man tegnede med bestikket på dugen. »Hva' sørgeligt er der ved at jage gafflen i en jacquardvævet måge?« Det spørgsmål kom lidt for hurtigt, thi også jeg kunne huske – der var een, som faldt på Østfronten.

Men hvad vil du bruge de eksempler til. Du kan da ikke skrive tekstilhistorie på dem? fortsatte samtalen. Men nu var emnet blevet for ømfindeligt. Der måtte sluttes af. »Åh jo, i de tider var der tykt filt under dugene på de danske spiseborde.«

Men nu står de der – minderne – så må det være den rette lejlighed til at huske sig selv og andre på, at der kan være brug for afstand – for varsomhed. Museumsfolk er omgivet af minder; de er storforbrugere af dem – men der er forskel på, hvad de samme minder minder os om, og hvad de minder andre om.

Det var ikke tanken at bruge dem udelukkende til kølig beregning af tykkelseslag på middagsborde, snarere til nogle funderinger over skik og brug, der ændrer sig. Nu tages hvide duge og servietter kun frem ved særlige lejligheder. Hvornår, hvordan indtræder forandringen? Kan den spores her som en skødesløs holdning over for de hvide duge? Eller har denne holdning hos ejerne på en eller anden måde været der længe? Op igennem det 20. årh. blev det mere og mere almindeligt at lade de hvide middagsduge vaske og rulle ude; så det store arbejde med at holde dem var ikke længere synligt. Det var jo også blevet billiger/lettere at købe nyt. I den forbindelse faldt tanken på

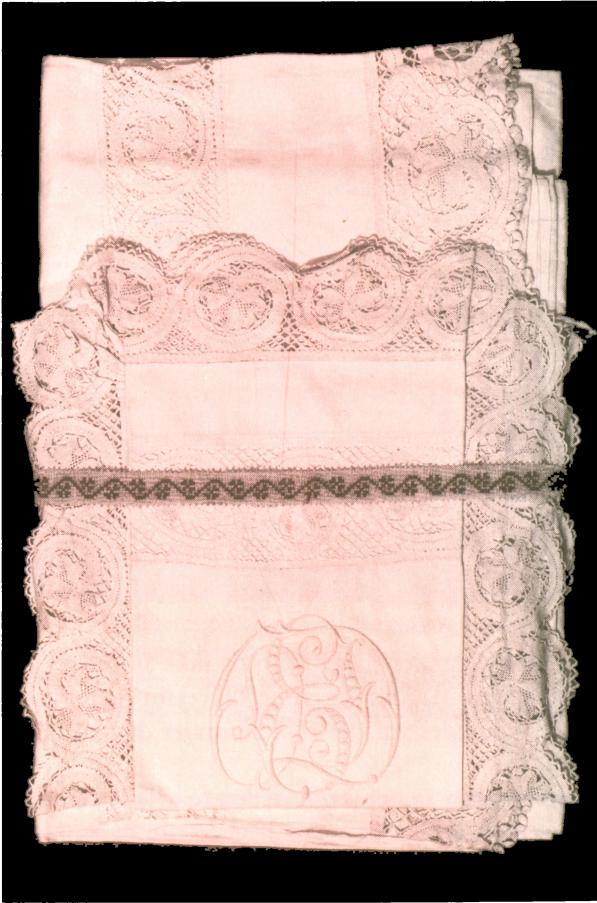

Fig. 2. Et samholdende sæt sengelinned fra brudeudstyr 1894, Danmark. Sættet modtaget og fotograferet i den sammenlægning det havde i familiens linnedskab. I Danmark har man tilsyneladende ikke haft de kunstfærdige foldede opstablinger i linnedskabet, således som det blev praktiseret i Holland, men der kunne lægges meget arbejde i en »holden orden« i linnedskabet. Her er underlagenet lagt ind i overlagenet og pudebetrækket foldet i samme bredde og lagt ovenpå – det hele bundet sammen med linnébåndet. Meget arbejde er også lagt i det håndbroderede monogram = OED for Olga og Edmund Daverkosen. Nationalmuseet 3. afd. mus. nr. 3503/1973. Foto: Niels Elswing.

nogle udtalelser fra en tidligere ambassadørfrue,³ hvis virke – thi det var der jo i høj grad tale om også for hendes vedkommende – begyndte i 1945. I de første år, når meddeleren skulle modtage på ambassaderne brugte hun sine egne hvide duge. Men det holdt hun hurtigt op med, »fordi De ved, så begyndte der at komme de her små runde huller«. Ved ambassadefestligheder gik meddeleren så over til at bruge lagener for at undgå brandhuller i dugene. Senere er der også blevet brugt papirsduge. Kan hænde man så blev forsigtigere med cigaretterne. Men hvorom alting er. Det ser vitterligt ud,

som om man bliver mere sjusket i omgangen med det hvide dækketøj op igennem dette århundrede.

Erindringerne om den evige genopretning af lov og orden i linnedbeholdningen opnået gennem vask og luftning – trækning, rulning og strygning er det, der fylder mest i beretninger og memoirelitteratur om emnet. Nogen munterhed er der næsten altid iblandet, så det må være passende at bringe dem nu.

I sine barndomserindringer har den tyske forfatter Erich Kästner,⁴ f. 1899 en diskussion med sine katte, der truer ham til at opgive beskrivelsen af vasken. Hvis ikke, vil de sætte snavsede poter på den hvide vask. »De skulle stryge afsnittet med vaskehuset, hele historien med at lægge vasketøj sammen og rullen hos bager Ziesche. Hvorfor? spurgte jeg --- for mit hjerte hænger ved alle de ceremonier, som forvandler smudsigtøj til rene, glatte, duftende stykker igen. Hvor tit havde jeg ikke hjulpet min mor med vasken! Vaske-

Et Sæt hvidt Damask Dækketøj til 6 Personer

bestaaende af: 1 Kaffedug paa 2½ Alen med Hulsøm og 6 tilsvarende Servietter ligeledes med Hulsøm sendes enhver af Læserne!

Et vidunderligt Monster med Margueritter i Kranse og Buketter og med store udsprungne Koser i Borten — en prima Linneud-Kvalitet skinnende hvid og blank og med en sjælden smukt forarbejdet Hulsøm saavel om Dugen som om Servietterne, — saaledes er det Sæt Dækketøj, som vil være den mest kærkomne og smagfulde Foræring for enhver Dame, — og et saadant Sæt Dækketøj leveres i en smuk Æske portofrit overalt i Judlandet for 6 Kr.

Vi kan tænke os, at en og anden paa forhaand stiller sig lidt tvivlende over for dette Tilbud og tænker, — at det umuligt kan være godt og smukt til saa ringe en Pris, — vi gør af den Grund opmærksom paa vor garanti for alt, hvad vi leverer, nemlig: fuld Tilbagebetaling og fuld Dækning af enhver Udgift — ved Returnering af Varer, som ikke absolut er efter Æske.

Bestilling indsendes paa hosstaaende Bestillingseddel i Cøbet af 7 Dage fra Dato allsaa inden 30. November. — Vaererne sendes straks — eller efter 1. December — efter Køberens Ænske — som sædvanligt pr. Postopkrævning uden en Øres Ekstraudgift for Køberne.

Forudbetaling frabedes.

DAELLS VAREHUS,
MANUFAKTURAFDELINGEN.
STUDIESTRÆDE 21, — KØBENHAVN K.
INDENBYS EKSPEDITION AABEN 9-8. TELEFONER 5571 — 5071.

Bestillingseddel til Daells Varehus.

Undertegnede ønsker sig portofrit Tilbudet for Jakt 0 Kr.

1 Sæt Damask Dækketøj til 6 Personer.

Navn: _____

Adresse: _____

Fig. 3. Linnedet skulle være hvidt, blankt – skinnende. Det erindres af børn og voksne – og det kundgøres i utalte reklame som ovenstående fra »tillæg til Illustreret Familie Journal 24. nov. 1910. På dette tidspunkt havde metersystemet været gældende i nogle år, men salgsmæssigt var det åbenbart bedst, at holde sig til det folk kendte.

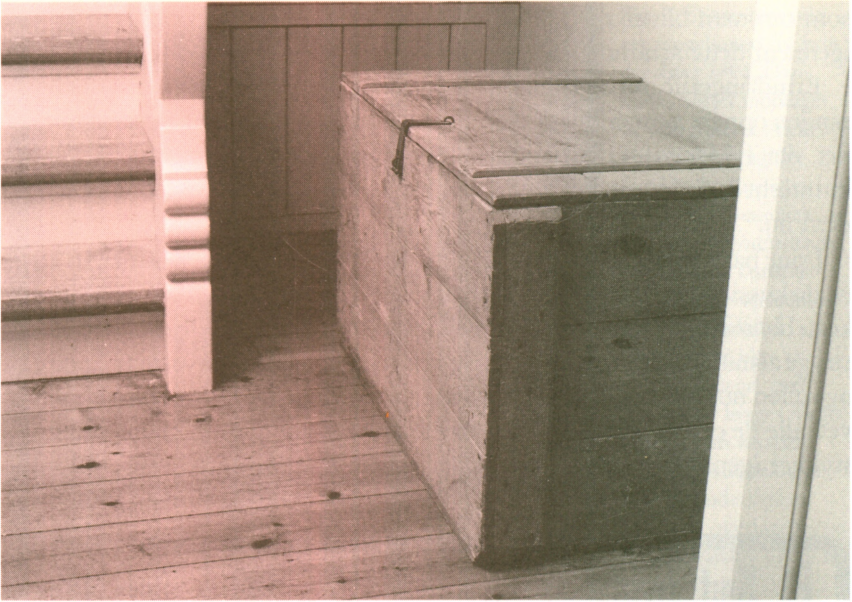

Fig. 4. På Valø Slot stod (endnu i 1974) denne snavsetøjskiste i et trapperum. Det var sådanne kister »tante« brugte, når hun om sommeren sendte sit dækketøj fra København »til enkesædet på Fyn« for at få det vasket, luftet og solet i rene omgivelser. Nationalmuseet 3. afd. billedarkivet. Foto: Niels Elswing.

snoren, vaskeklemmerne, vaskekurven, solen og vinden på tørrepladsen hos kulhandler Wendt i Scheunhofstrasse, stænke lagnerne før de blev rullet på stokkene, den elefantagtige rulles piben og vippen, håndsvinget, der slår tilbage og griber ind igen – hele denne hvide vaskeverden skulle jeg kassere? For en sort angorakats skyld?»

I et brev til Nationalmuseet⁵ – brevskriveren født i slutningen af forrige århundrede – findes denne beretning om vask af dækketøj:

»Tante kunne ikke tænke sig at vaske sit dækketøj i København, sådan et snavset sted, hvor man ikke kunne lufte og sole sit linned. Alt blev derfor gemt i store kister, der hvert år om sommeren blev sendt til enkesædet på Fyn, hvor to-tre piger og koner vaskede, luftede, solede, strakte, rullede og samenlagde alt linned. De brugte hele sommeren dertil.

Jeg har ikke fulgt hendes vaskeproces, men den foregik sikkert som i mit barndomshjem, hvor vasken foregik i store gruekedler i vaskehuset, et selv-

stændigt hus, der også havde strygestuen. Når vasken var kogt – naturligvis efter iblødsætning – og jeg tror 2 gange, blev den vredet mellem valser, vistnok til at begynde med af træ, men senere gummivalser, der blev trukket med håndkraft. Så blev den luftet på blegepladsen på snore og med klemmer og helst solet godt.

Her var jeg som barn meget uheldig, for jeg havde en tam husskade, jeg havde fundet faldet ud af reden som unge og jeg fodrede den op. Den tog sin fornøjelse ved at hoppe rundt på blegepladsen og hive alle klemmerne ud af tøjet, så det faldt på jorden og måtte vaskes om igen. – Jeg var ikke populær hos oldfruen!

Efter bleg-&-tørringen blev linnedet »strakt«, og det var et slid med de meget store duge, en pige hang omtrent vandret bagover i hver ende, selvfølgelig var det »stænket« først, og så blev det rullet efter at det var foldet og det skete i et mægtigt træskrummel med store tandhjul og svinghjul og et håndtag, der blev drejet af en af de ældre karle. Overdelen, ligesom et kasselåg, var fyldt med mursten for at blive tungt; og underdelen var plan. Mel-

Fig. 5. Tørre- og blegepladsen, Egeskov på Fyn 1896. Det var på sådan en plads, at spilopmagerens tamme husskade hoppede rundt og »hev alle klemmerne ud af tøjet, så det faldt på jorden og måtte vaskes om igen«. Glasnegativ på Egeskov.

lem disse to dele blev så trærullerne, som linnedet var svøbt om, rullet frem og tilbage, mange gange. Derefter blev det lagt yderligere sammen og rullet igen. – En dug skulle for at være skinnende blank ruller i hvert fald 5 gange«.

Skønt de to fortællere har meget forskellige udgangspunkter – arbejder/småårsfolk i Sydtykland og herregårdsmiljø i Danmark – er deres beretninger – den ene kort, den anden lang – alligevel forbavsende ens. Begge nævner de samme begreber: vaskehus – tørreplads/blegeplads, sol, vind og luft, vaskesnor og klemmer og den store/den elefantagtige rulle, de skinnende blanke duge/den hvide vaskeverden. Begge har de med barnets sansevne formået at indfange – ikke bare processerne – men i høj grad, hvad det i virkeligheden drejede sig om: man fristes til at sige: vaskens væsen – det skinnende hvide. Begge har gjort det – med større eller mindre bevidsthed – ved at indføre samme kontrastelement: kulhandleren – den sorte kat – og skaden. Kendskabet til de længere beretninger får indflydelse på, hvad der udvælges som korte dækkende citater til brug for samleværker, der skal rumme »det hele«. I et tilfælde som dette kunne det blive fra et interview: »dugen skulle være tyk, fed og glat, så blev de andre damer misundelige«. ⁶ Annoncen fig. 3 giver den samme klare besked om, hvad der er eftertragtelseværdigt.

I det tidligere citerede brev ⁵ indleder den veloplagte brevskriver sin omtale af linnedet med at fortælle om de store mængder af dækketøj, som »tante« havde, og som hun efterlod til familien i flere led. Når man kender den omhu, hvormed tidligere generationer passede deres linnedudstyr (se fig. 2), og som mange ting bærer præg af, har man lettere ved at forstå, at der er fuld dækning for den »salut« hvormed »tante« selv afslutter det følgende citat.

»Desværre var min tante en så omhyggelig husfrue, at hun sørgede for, at alt med mellemrum blev vasket og rullet og lagt sammen – og hvad værre var, det var en mønsterrulning! hvilket resulterede i, at det meste linned, skørnede i sammenlægningsfolderne. – Som sikkert Dem bekendt, skal linned, der hengemmes, være vasket, men urullet, for ikke at briste. Men tante vidste ikke dette og sagde: »Jeg kunne ikke tænke mig at dø fra urullet linned«.

Begrebet »den hvide vask« fortjener at få et par ord mere med på vejen. Der er allerede gået en del år siden vaskepulverreklamerne var på deres højeste. 1950'erne og 1960'erne var årene med de utallige forfilm i biograferne, og dag- og ugebladsannoncer, hvor vasken blev gjort hvidere og hvidere og endnu hvidere end det hvideste hvide. Hvem husker ikke avisbillederne med gråligt vasketøj ved siden af det hvide og tekster som: »mor troede

Fig. 6. Vasketøj til tørre. Tisvildeleje 1880-90. Man brugte hække, buske og græsarealer som tørresteder. Snore og klemmer blev først almindelige efter århundredskiftet. Bemærk at græs og hegn også blev brugt på »det store sted« (fig. 5), selvom man her var begyndt med klemmerne. Nationalmuseet 3. afd. Billedarkivet.

Peters skjorte var hvid indtil hun så...«, og billeder af hvidt vasketøj, der hang til tørre tværs over Rådhuspladsen. Det har kostet mange reklamepenge, men annoncørerne vidste nok, hvad de gjorde, og hvem de henvendte sig til: alle landets husmødre, der i deres barndom og ungdom havde lært, hvordan man sled sig til et godt vaskeresultat. Nu skulle pulver kunne gøre det for dem. Blev hvidhedens yderste grænse nået? Det er uvist – men det er ganske vist, at i det øjeblik hvidhed blev så opnåelig, gik den af brug. Linnedet blev kulørt og vaskepulveret dertil blev fremstillet, så det gjorde »alle farver klarere«. Muligvis er det ikke pulveret, men den hyppige og forcerede vask der gør, at alt tøj i dag, når det tages af vaskemaskinen, stort set falder i 3 grumsede farvekategorier: lys, mørk og midt imellem. Med hensyn til de hvide duge gør det ingen forskel. Allerede de første hvidhedspulvere i forbindelse med de høje vasketemperaturer var stærkt medvirkende til at ødelægge dem.

Fig. 7. Hushjælpen gennem 30 år med sit vasketøj i haven. Odense 1950-60. I hele billedarkivet fandtes kun dette ene billede af den arbejdende med vasketøjet ophængt. Tilfældigvis var det fra Fyn! Nationalmuseet 3. afd. Billedarkivet.

I nærværende udgave af »Fynske Minder« ville det være højst upassende at forbigå de fynske minder. Så de kommer her: For en del år siden berettede en kollega på museet om vaskedage, da hun var »ung pige i huset« i landsbyen Fjellerup i Ryslinge sogn 1950-51. Fjellerup var samtidig barndomsbyen. Noget blev skrevet ned af fortælleren dengang⁷ og vil nu overgå til NEU's beretningsarkiv. Hermed præsenteres et brudstykke af den skrevne beretning suppleret med genopfrisket mundtlig beretning: »I byen var der nogle, der havde slået sig sammen i et køb af en »såkaldt vaskemaskine«. Den bestod af en beholder (se fig. 8) med en roterende tromle med huller i. Beholderen var sat på en vogn, og under beholderen var der arrangeret et fyrested (der blev brugt brænde). Vaskemaskinen kunne godt ligne en stor trillebør med låg. Håndtagene sad ved fyrenden og i modsat ende var der to hjul. Her var der også et skorstensrør og der fulgte løse rør med, så man kunne opbygge en hel skorsten. I den samme ende sad der

en motor med en meget lang ledning til det elektriske net. Vaskemaskinen blev på vaskedagen placeret i vaskehuset, men således at skorstenen kunne samles og føres ud gennem det vindue, hvor der var slået en rude ud, og hvor der til daglig sad en træskodde. Håndtagene blev taget af maskinen. Når der rigtigt blev fyret op, var det et prustende uhyre, som stod der og forsøgte at slippe af med både røg og damp. Motoren trak vasketromlen rundt. Men den blev kun sat i gang i kort tid, når vaskevandet havde nået en passende temperatur.

Der var to vaskemaskinesammenslutninger i byen. Hver kreds bestod af 10 familier, der så havde deres maskine på skift. I sammenslutningen af »den store vaskemaskine« var der de familier i byen, som havde den største husholdning, og på en måde havde en større social status. Min husholdning hørte til »de fine«, der havde ung pige. I den sammenslutning var der de største gårdmænd og der var bryggeren, købmanden og ejeren af træskofabrikken. Der var også en »lille vaskemaskine« sammenslutning. Med i den var arbejdere fra træskofabrikken og fra savværket og en fyrbøder fra teglværket. Man kunne se en husmor komme kørende med den »lille maskine«, men når det gjaldt »den store« var det manden, som måtte af sted.

Vaskemaskinerne var af samme type og fra samme firma, der var kun størrelsen og velsagens også prisen til forskel. Til begge maskiner hørte en centrifuge, en stor centrifuge til »den store maskine« og en mindre til »den lille maskine«.

På grund af sammenslutningen var det nødvendigt at bestille maskinen en bestemt dag i måneden. »Den store maskine« var normalt, når den ikke var i brug, da opmagasineret på bryggeriet, fordi det var der, der var bedst plads. »Den lille maskine« stod gerne hos tømmerens. Nogle folk mener at kunne huske, at det var tømmeren, der stod i spidsen for »den lille maskine«, der blev købt til byen i 1939 – nogle år efter at »den store maskine« var anskaffet. »Den lille maskine« holdt til midt i 1950'erne; »den store« helt til 1969. Når der gik hul i maskinen blev den loddet hos smeden. Det var måske derfor, smeden selv fik en idé og anskaffede en maskine til udlejning. Den hed »Ferm«. Der var jo mange familier, som vaskede på gammeldags manér stadigvæk.

Om »den store maskine« er der endnu en ting at berette. For en stund ophørte den med at være maskine for de udvalgte og kom i brug til fælles bedste, når der blev holdt høstfester og pakkefester (hver deltager medbragte en lille pakke til gavebytning). Festerne blev holdt i godshuset på Fjel-

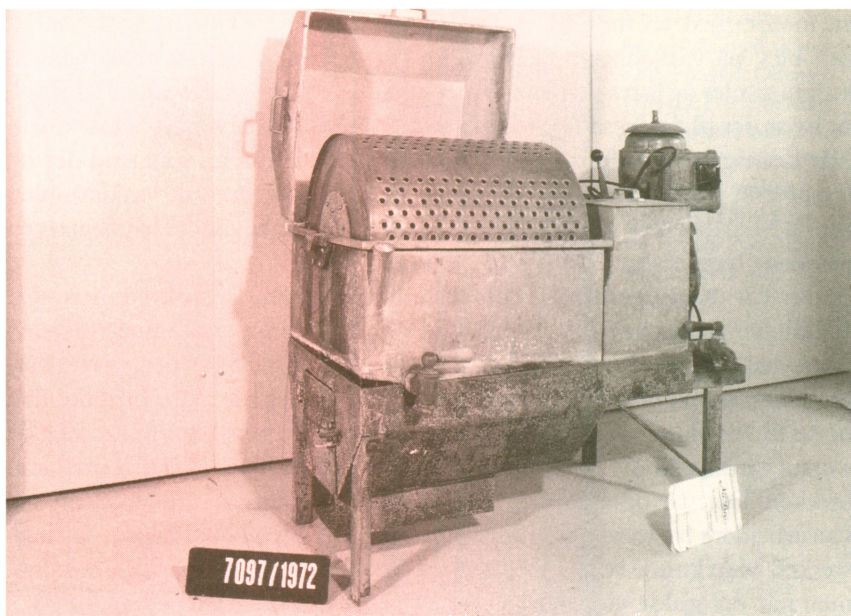

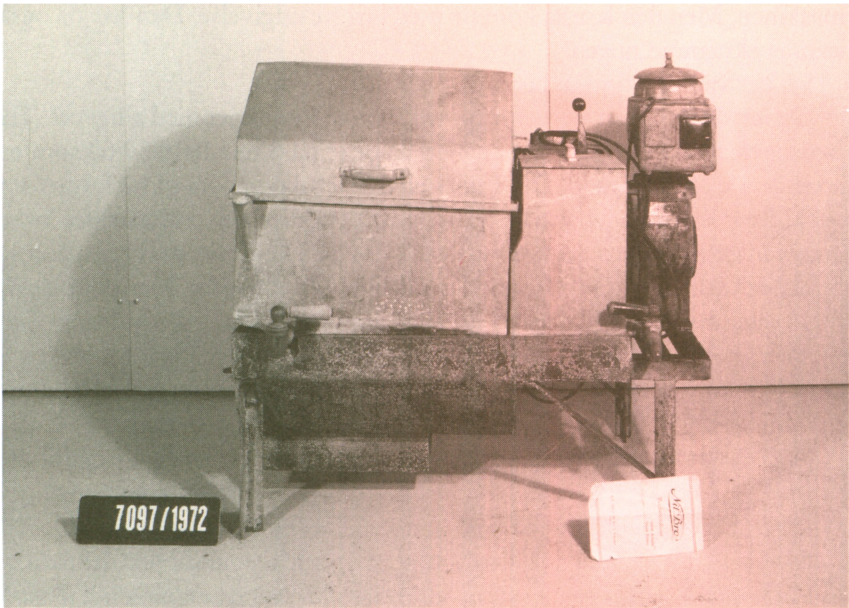
Fig. 8. Erindringens vaskemaskine i magasin på Nationalmuseet. Denne maskine er brugt i Tønning ved Århus 1946-1955. Den er mrk. Nil Bro N C Nielsen Nil-Bro A/S Brobyværk. Motoren er mrk. DAE Odense Danmark. Nationalmuseet 3. afd. mus nr. 7097/1972. – I den tilhørende brochure kan man bl.a. læse om fordelene: »I Husholdninger, hvor der ellers holdes Vaskekone, betaler det sig at anskaffe en »Nil Bro« og vaske selv«. Registreringsfoto.

lerup Station og så kogte man vand til kaffebrygningen på »den store maskine«. Nu er fællesskaberne omkring disse tingester længst forbi – »hver familie sin maskine«.

Ved skæbnens gunst er Nationalmuseets 3. afd. blevet betænkt med en vaskemaskine magen til den beskrevne og til beroligelse for kaffedrikerne kan det meddeles, at maskinen har en ekstra beholder til opvarmning af vand. Den sidder mellem den store vaskebeholder og motoren.

Maskinen er mærket Nil Bro. Det betyder, at den er fremstillet hos N.C. Nielsen Nilbro A/S Brobyværk. Da genstandskortet på vaskemaskine mus.nr. 7097/1972 blev taget frem i arkivet på 3. afd. Nationalmuseet i Brede kom nye minder til. Det viste sig, at arkivaren – særdeles passende til situationen – var født og opvokset i Brobyværk og dér havde haft *sin* oplevelse af de fynske vaskemaskiner.⁸

»Ja, den fabrikation husker jeg tydeligt. Der var ikke plads nok inde i bygningerne, så de brugte landevejen. Den blev deres samleband både før og under anden verdenskrig. Det var jo nødvendigt med et godt fast underlag – og der kom kun sjældent forstyrrende biler forbi. Jeg selv havde i mit sjette år ikke været meget uden for havelågen, og så – da jeg skulle begynde i skolen, mødte jeg en frygtindgydende mand klædt i en underlig dragt – og værst af alt: han havde sorte briller på. Manden kravlede rundt mellem en lang række metalkasser på landevejen med en stor hvæsende flamme i hånden.⁹ Jeg var skrækslagen. Det syn havde nær forhindret min skolegang«. Det skete dog ikke og 3. afd. fik sin arkivmand.

Trap Danmark¹⁰ nævner vaskemaskinefabrikken i Brobyværk som værende oprettet 1914. I 1947 tilkom en ny bygning, som blev udvidet i 1949. Fabrikken kunne åbenbart ikke længere have landevejen i fred. Nu er fabrikationen af disse vaskemaskiner helt ophørt. Brobyværk som fabriksby er tilsyneladende mest kendt for hammerværkets våbenproduktion i 1600-tallet. Trap nævner, at der på Nationalmuseet findes smukke våben derfra. Da Trap sidst udkom, havde Nationalmuseet endnu ikke erhvervet vaske-

maskinen. Men den kan så komme med i næste udgivelse. Den har da også kunnet skræmme nogen.

Se, det var den fynske historie.

Og havde den ikke været fynsk, var den nok kommet med alligevel. Thi hensigten med at bringe den er også at pege på årene 1940-50-60 som en spændende erindringstid. Der findes en del nedskrevet om ældre former for vask, hvor man brugte gruekedel og vaskebræt eller den endnu ældre form, som var vaskekonens daglige lod i »hun duede ikke«. Her stod hun i åen og bankede vaskelud og bagefter skyllevand igennem linnedet. Men dette har vi dog i overleveringen. Derimod findes der næsten intet stof om den oventil beskrevne »halvmaskinelle« eller skulle man i dette tilfælde sige »dobbeltmaskinelle« vask. Som vaskemaskinen på museet – som snavsetøjskisten i trapperummet (fig. 8 og 4) er der mange gemte ting, som bare står og står. De er grå og brune og ikke særlig gamle, så de hentes ikke meget frem til udstilling. Måske bliver det anderledes, når erindringens lys kommer til.

Men nu til Sjælland for en kort beretning:¹¹

Da talen faldt på linnedvasken berettede en tidligere ansat ved det danske hof, at linnedet herfra gennem Den kongelige Oldfruestue blev sendt til vask i Fredensborg. Vaske- og blegemænd havde fra gammel tid holdt til ved bredden af Esrum sø og her vasket og bleget linnedet fra de store byer København og Helsingør. Det var således en gammel tradition, som hoffet fastholdt indtil slutningen af 1950'erne.

Meddelelsen var engang inden ansættelsen ved hoffet kommet forbi vaskestedet og havde tænkt ved synet af de mange hvide ting, der hang til soling og tørring, at »det måtte være nogle meget rige folk, der boede dér, siden de havde råd til det pragtfulde linned. Hun blev først senere klar over, at det var linned, som Kongehuset brugte«.

For folk med have var det dengang en selvfølge, at storvasken blev hængt ud, så den kunne tørre i lys og luft. På »større steder« var der som oftest indrettet tørreplads. Andre steder var der spændt snore eller ståltråd mellem havens træer. Selvfølgelig havde man sørget for, at vasketøjet var hængt op på steder, hvor gæster ikke løb lige ind i det, men det måtte gerne ses, at huset havde haft vaskedag og nu havde storvasken ude. Så ganske anderledes i dag. Her er den nyeste version om vasketøjet taget lige ud af bladet *Haven*¹² i året 1987.

»Dette er en sandfærdig historie. En af haveselskabets konsulenter skulle tegne have for et medlem, der boede i et såkaldt attraktivt nyt parcelhuskvar-

Fig. 9. Vaskekoner ved Odense Å. Udsnit af usigneret Oliemaleri fotograferet hos antikvitetshandler 1953. – Ingen ønsker H.C. Andersens kolde vask i åen tilbage, men der er kommet en tomhed i dag: tingene og hjemmets arbejdere har forladt landskabet. Nationalmuseet 3. afd. Billedarkivet. Foto: K. Uldall.

ter med en formidabel udsigt over både land og hav. Det er klart, at netop udsigten er en hellig ko et sådant sted. Man har så meget af den, og derfor må intet være i vejen for den, hvilket kan få ganske stor indflydelse på udformningen af havens plan.

Men der var en ting mere: Konsulenten fik at vide (af kvinden i huset forstås), at hun gerne ville have placeret et tørrestativ til vasketøjet et sted i haven, men at det endelig skulle placeres på en sådan måde, at naboerne ikke kunne se det! Det var nemlig en almindelig opfattelse, at disse snore med vasketøj misklædte kvarteret med de pæne huse og de pæne haver og den fantastiske udsigt. Faktisk havde de tørretumbler næsten allesammen, betroede husets frue konsulenten.

Hun fik sit tørrestativ. Diskret placeret i et hjørne og omgivet af høje buske, så at hverken naboøjne eller sommervind kan komme til. Tilbage står et dybt suk over, at man skal høre en sådan historie fra dagens Danmark anno 1987. Fra den del af befolkningen, der har det privilegium at bo ude i den friske luft med jord forneden og himmel foroven og med plads til at få planter til at gro og blomstre og sætte frugt – og til at få tørret sit vasketøj i den absolut bedste og smukkeste tørretumbler, der findes: Den danske sommervind«.

Dette skulle så være det nyeste bud på erindringens linned. Det vil sige, det erindres slet ikke, thi det går næsten skjult fra den ene maskine til den anden. Her skal ikke slås til lyd for de gode gamle dage, hvor usselt betalte piger og koner stod i timevis og skyllede vasketøj i en iskold å. Men man kunne nok ønske sig, at der forblev eller tilkom nogle »ceremonier« i dagligdagens arbejde, som barneøjne kunne betragte: »For mit hjerte hænger ved alle de ceremonier, som forvandler smudsigtøj til rene, glatte, duftende stykker igen«.

1. Damask og Drejl, dækketøjets historie i Danmark (red. Charlotte Paludan og Bodil Wieth-Knudsen), København 1988. Heri kapitlet: Fynske damask- og drejlsvævninger af Niels Oxenvad.
2. Godfred Hartmann: Sig nu pænt goddag. Erindringer fra tyvernes København K. København 1974 s. 160.
3. Forfatterens interview 22/1 1974, Damask og Drejl reg. 174.
4. Erich Kästner: Dengang jeg var en lille dreng. København 1962. s. 193.
5. Stillet til forfatterens rådighed gennem forhenværende mus. insp. Ellen Andersen. 3. afd. NEU brevjr. nr. 136/73.
6. Forfatterens interview juni 1974, Damask og Drejl reg. 188.
7. Esther Grølsted, Nationalmuseet 3. afd. Brede: Dengang jeg lærte om Tøjkask.
8. Hans V. Andersen: Nationalmuseet 3. afd. Brede.
9. Autogensvejser med beskyttelsespåklædning.
10. J.P. Trap: Danmark, femte udgave. Svendborg Amt, bind V,2. København 1957 s. 775.
11. Forfatterens interview 28/4 1976 med Kirstine Hansen, Fredensborg. Tidl. Den kongelige Oldfruestue, Amalienborg.
12. Søren Ryge Petersen: Vasketøjet. Haven nr. 9, september 1987 s. 435.

Linnen der Erinnerung

Im Artikel werden Beispiele dafür gegeben, wie sich Erinnerungen an und Aussagen über den Bestand an Linnen in den Familien in gesellschaftlichem und textilgeschichtlichem Zusammenhang deuten lassen.

Einige Beispiele:

Aus der Zeit nach dem ersten und dem zweiten Weltkrieg haben einige Kinder dieselbe Erinnerung: Die Erwachsenen zeichneten den Frontverlauf mit dem vorhandenen Besteck auf das weiße Tischtuch. Vielleicht läutet diese rücksichtslose Behandlung das Ende der weißen Tischtücher ein. Die Beispiele dienen jedoch in genauso hohem Maße dazu, zur Behutsamkeit im Umgang mit Museumsarchivalien und Memoirenliteratur zu ermahnen. Man kann Menschen zu nahe treten, wenn traurige Erinnerungen zu Studien von Sitten, Gebräuchen und Technik »einfach benutzt« werden.

Zur Behandlung des Linnens gehört die große Wäsche, an die sich manche mit einer gewissen Munterkeit erinnern. So z.B. der Bericht über 2 Waschmaschinengemeinschaften aus einem fünischen Dorf in den

50er Jahren. Die »Waschkreise« zeigen u.a. die Aufteilung des Ortes in soziale Schichten. Der Bericht wurde einbezogen, um zum einen die »fünische Munterkeit« zu demonstrieren und zum anderen die Zeit zu beschreiben, bevor »jeder Familie ihre Waschmaschine« eine Selbstverständlichkeit war. Der Erinnerungstoff aus dieser Übergangszeit 1940- 1960 macht jedoch nur einen Bruchteil der zahlreichen Berichte über die große Wäsche in noch älterer Zeit aus.

Abschließend wird ein Bericht aus dem Jahre 1987 einer Erinnerung von vor 50 Jahren gegenübergestellt. Damals konnte der Anblick schönen Linnens Gedanken auslösen wie: »Hier wohnen sicher sehr reiche Leute!« 1987 wird die Geschichte vom Gärtchen hinter dem Einfamilienhaus erzählt, wo der Wäscheständer vor neugierigen Blicken verborgen aufgestellt wird. Fast alle Nachbarn haben nämlich einen Wäschetrockner – und man möchte nicht als arm gelten, weil man seine Wäsche zum Trocknen nach draußen hängt!

Tempus fugit

Om vippende fugle på fynske standure

Af JØRGEN SLETTEBO

Tempus fugit – tiden iler. På mange tidsmålere står der en kort indskrift, der skal minde om, at tiden ikke står stille, men stadig går – eller snarere iler eller flyver afsted. »Stue-Tiden Meget Hastig Gaaer« er en anden kendt indskrift fra standure, hvor atter andre har små vers som »Jeg pikker, slår og viser dig, – hvor Tiden flyver hastelig«.

På en del standure er dette yderligere understreget af, at der foroven, ovenover skiven, er anbragt en flyvende eller i det mindste vippende fugl. Den er anbragt på en kort stang, der går gennem en buet åbning ind i uret, hvor den har forbindelse med pendulet. Det er så pendulets gang, der får fuglen til at vippe frem og tilbage. Når uret går, da flyver tiden.

Selve teknikken er ganske enkel. Der er ikke tale om de fornemme kunsture, der, ikke mindst i renaissance, var så yndede ved Europas fyrstehoffer, men om en helt simpel konstruktion, som de fleste urmagere kunne lave. Forudsætningen var blot, at der var tale om et pendulur, hvad enten det nu var et højt standur eller et kort vægur. Det viser sig da også, at de danske ure, der er forsynede med vippende fugle, er lavet af lokale urmagere, enten i købstæder eller ude på landet. Den buede åbning er anbragt indenfor en tin- eller messingring, der ofte bæres af to engle eller er omgivet af et støbt ornament. I ringen kan så urmagerens navn eller initialer være indgraverede eller måske står der her, over og under fuglen, ordene Tempus-Fugit.

Begynder man at kigge efter vippende fugle, når man ser på danske standure, opdager man snart, at fuglene kan være særdeles forskellige, men især også at der kan være tale om meget andet end fugle. Fuglene kan være gumpetunge og minde mest om gås eller and, de kan se ud som en ørn, evt. med krone og de kan ligne en flyvende eller en svømmende svane. Lige så almindelige som fuglene er imidlertid en engel, af og til med basun, fløjte eller trompet, enkelte gange med en fane og af og til blæsende på en trompet, og med en krans i den fremstrakte anden hånd. Men der findes også helt andre figurer – et menneske i en båd, en siddende person med stage, en såkaldt

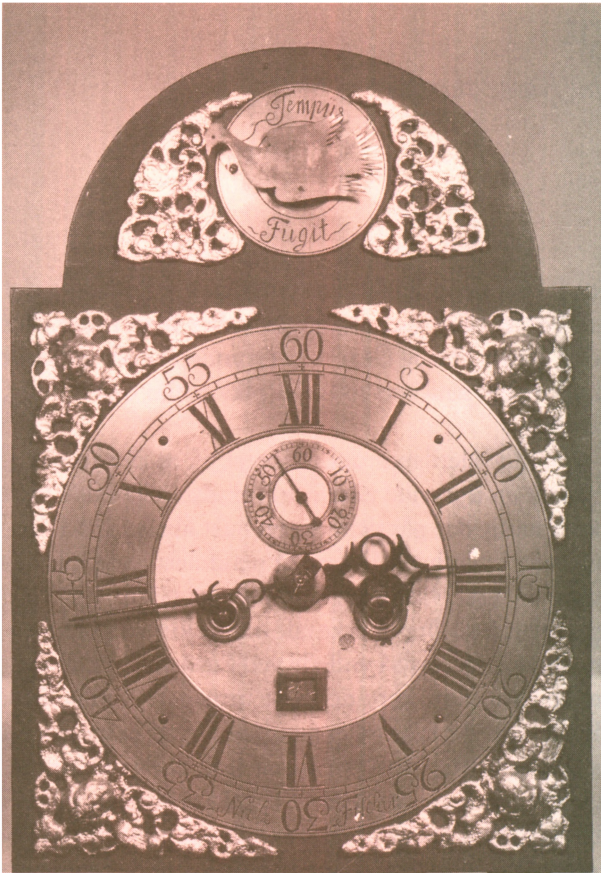
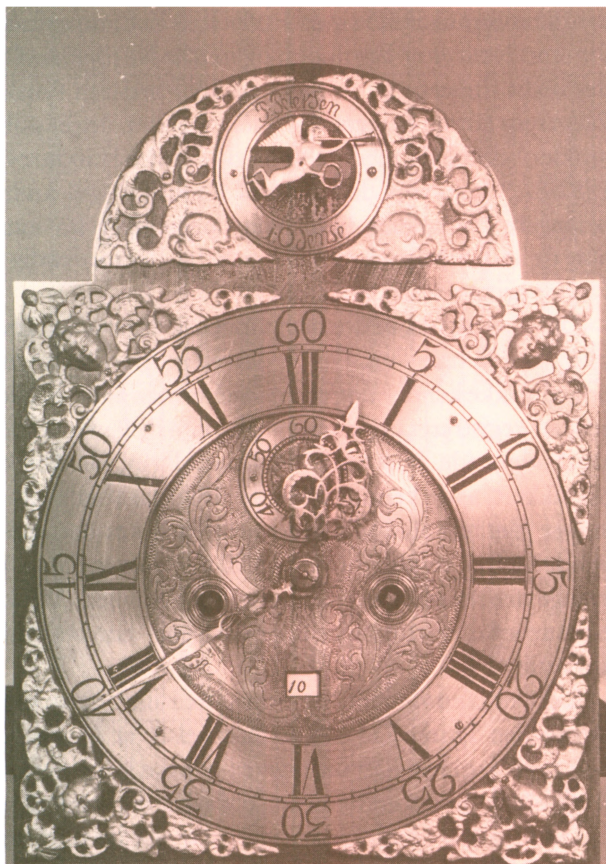

Fig. 1. Standur med vippende fugl, sign. Niels Fischer, Kerteminde. Møntergården, mus. nr. 133/1943.

»ålestanger«, forskellige gående soldaterfigurer med eller uden sabel, med eller uden gevær, med eller uden trompet. Ryttere findes også i flere forskellige udgaver og til personerne hører også en panfigur med valdhorn og kølle. Af dyrefigurer genkendes bl.a. hjort, løve og hest og endelig kan man finde figurer som stjerne, krone, hjul eller båd. Der er således tale om en overordentlig stor variation, selvom fuglen og englen er absolut dominerende.

Mange standure er usignerede eller har blot indgraveret urmagerens initialer. Det gælder selvfølgelig også standure med vippende figurer. Alligevel bærer langt de fleste af disse ure navnet på urmageren, enten i ringen

Fig. 2. Standur med vippende engel med basun. Sign. P. Petersen, Odense. Møntergården, mus. nr. 258/1959.

omkring den vippende figur eller på selve skiven, gerne nederst omkring minuttallet 30.

Går man disse navne igennem, viser det sig hurtigt, at næsten alle tilhører fynske urmagere. En grundigere undersøgelse viser, at der er tale om urmagere spredt over hele Fyn samt øerne Langeland, Strynø og Ærø. (Se kortet s. 115). Der er klart tale om et afgrænset fynsk fænomen.

I de senere år er der kommet en lang række regionale undersøgelser af danske urmagere, deres data og deres familie. Først og fremmest er Bornholms urmagere blevet grundigt registrerede,¹ men efterhånden er de fleste

egne kommet til, ikke mindst ud fra Jens K. Lampes arkivundersøgelser², amt for amt. Næst efter Bornholm og måske Nordjylland³ er Fyn imidlertid nok det bedst undersøgte område, takket være den fynske lokalhistoriker L.P. Pedersens talrige dybtgående undersøgelser, der er publiceret i en lang række artikler,⁴ sluttende med de to bind »Fynske Standure« I-II, der blev udgivet 1981-82, efter hans død.⁵ Hertil kommer også andre artikler om fynske urmagere⁶. Supplerer man med oplysninger fra museer, antikvitethandlere og auktionskataloger, får man et overordentlig fyldigt materiale om fynske urmagere og deres ure.

Det viser sig da, at ure med vippende figurer er blevet udført af urmagere over næsten hele Fyn. Der er selvfølgelig en del sogne, hvorfra man overhovedet ikke kender nogen urmagere, men af de landsogne, hvor L.P. Pedersen har registreret urmagere, er det kun de 9, der åbenbart ikke har benyttet sig af denne ide. I flere tilfælde, f.eks. Hårby, Nr. Åby og Svanninge, skyldes det sikkert, at de kendte urmagere fra disse sogne har virket så sent, at skikken er gået helt af mode. Mere uforklarligt er det, at der ingen ure med vippende figurer kendes fra Helnæs, til trods for at der er kendt endda temmelig mange ure fra smed og urmager Jens Pedersen. Måske skyldes det også, at hans arbejde som urmager ligger ret sent – han begyndte først med urmageri kort efter 1800.⁷

Udover landsognene har urmagere i alle fynske købstæder lavet ure med bevægelige figurer. De eneste undtagelser er åbenbart Middelfart, der i det hele taget kun har haft urmagere i ganske korte perioder, alle efter 1800 og Rudkøbing, hvis kendte urmagere også er sene.⁸ (Kortet s. 115).

Det fynske ø-områdes urmagere har således med forkærlighed udført ure, hvor en figur bevægede sig i takt med pendulet. Som nævnt var der tale om vidt forskellige figurer, fugle, dyr, engle eller mennesker, men det var ikke sådan, at hver urmager havde sin foretrukne figur. På skemaet s. 113 er indtegnet 10 udvalgte enkelte urmagere og to urmagerslægter, der hver har lavet et større antal ure. Her ses klart, at hver af skemaets urmagere har brugt mindst 2 forskellige figurer og adskillige har brugt flere. Hans Rasmussen i Åstrup og Rasmus Christensen i Fangel har benyttet henholdsvis mindst 6 og 7, mens Mathias Møller i Diernæs har benyttet ikke færre end 16 forskellige figurer. De to familier der er taget med i skemaet, har ialt benyttet 16 og 11 forskellige figurer. Det fremgår også af skemaet, at fuglen har været langt den populæreste figur med englen som nr. 2 og dette understreges endnu mere ved en gennemgang af alle de ure, hvis fremstillere ikke er medtaget her.

Oversigt over de vippesfigurer, der er blevet brugt af 10 urmagere og 2 urmagerfamilier.

	Rasmus Christensen, Fangel	Niels Fischer, Kerteminde	Lars Jørgensen, Horne	A. C. Madsen, Vigerslev	O. J. Mansfeldt, Svendborg	Math. Møller, Diernæs	Poul R. Møller Hesselager	Caspar Maase, Fåborg	Hans Rasmussen, Åstrup	Bonde og Johan Wibye, Køng	Bernd Willumsen, Assens	Familien Dreier, H.L. (Hans, Jørgen og Rasmus), Horne	Familien Niels Larsen (N.L., Lars og Hans Nielsen samt Niels Hansen), Diernæs
<i>Fugle</i>													
Ubestemt	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Svane	x					x					x		
Ørn	x	x				x							
Due	x					x							
Gås/and	x						x	x	x	x		x	x
Fugl med krone						x							
<i>Engle</i>													
Flyvende engel	x					x			x			x	x
Engel med basun/fløjte	x			x		x						x	x
Engel m. fane						x							
Engel m. trompet og krans													x
<i>Personer</i>													
Figur i båd			x										
Ålestanger				x	x				x			x	x
Gående soldat					x							x	x
Gående soldat m. trompet												x	x
Rytter						x						x	x
Rytter med trompet												x	x
Panfigur								x				x	x
<i>Dyr</i>													
Hjort				x									x
Løve			x			x					x		x
Hest						x							
<i>Andre figurer</i>													
Stjerne						x			x			x	
Krone						x							x
Roset						x							
Hjul/Ring			x				x						
Skib/Båd													x
Andet													x

Fuglen synes at være den eneste figur, der er benyttet af urmagerne på Lange-land, Strynø og Ærø. Heller ikke urmagere i Assens, Bogense, Fraugde, Fåborg, Hesselager, Kerteminde, Kværndrup og Lumby synes at have benyt- tet sig af andet end fugle. Sikkert er dette dog ikke, da man for flere af disse steder urmagere kun har kendskab til et enkelt eller nogle få ure med bevæ- gelige figurer. Med lidt forsigtighed kan man dog måske antyde, at det især er på Nordfyn og ved de sydligste kyster på øerne, urmagerne har holdt sig til fuglen.

Figurerne er ikke blot forskellige, men også indenfor samme kategori er de langtfra ens. Det er nævnt, at fuglene kan ligne forskellige fugle og at de altså ikke er lavet efter samme model. De er også forskellige i selve udførel- sen. Nogle er groft klippede i helt tyndt messingblik, andre er mere omhyg- geligt og detaljerede udførte og endelig er nogle udført i så svært messing, at det har været muligt at ciselere detaljer i figuren. Enkelte figurer er dog så ens eller så særprægede, at man kan mistænke et vist slægtskab imellem dem. Det gælder således den tidligere omtalte panfigur. Det viser sig da også, at den kun kendes fra Fyns sydvesthjørne, udført af Hans Rasmussen i Åstrup, familien Niels Larsen i Diernæs og familien Dreier i Horne – tre nabokom- muner. Urmager Mathias Møller i Diernæs, der ellers var flittig bruger af hele 16 forskellige figurer, har derimod tilsyneladende ikke benyttet panfigu- ren. Det må også noteres, at de urmagere, der benyttede ideen med de vip- pende figurer selvfølgelig også lavede ure uden. Den kendte og dygtige urmager Caspar Maase i Faaborg har lavet betydelig flere ure uden end med fugle, der er den eneste figur, han bruger. Det samme gælder for Albert Clau- sen Fabricius i Ærøskøbing, der også kun bruger en fugl som vippende figur. Omvendt har Mathias Møller og Niels Larsen, begge i Diernæs, benyttet ideen i langt de fleste af deres ure. I almindelighed gælder, at jo mere kompli- cerede urene er, des mindre benyttes fuglene eller englene. Ure med måne- faser foroven har aldrig vippende figurer – det er der ikke teknisk mulighed for. Urmagerne M. Larsen, Harndrup, Hans Hansen, Hårby og Jeppe Niel- sen, Marstal, fra hvis hånd der iøvrigt kendes et særlig fint ur med både solens op- og nedgang, månens faser og et indbygget klokkespil, har alle lavet fine ure med månefaser, mens der ikke kendes ure med vippe-anordninger fra deres hånd. Urmager Lars Jørgensen, Horne, har, som det bl.a. fremgår af skemaet s. 113, lavet mange ure med vippende figurer, men han har også lavet adskillige andre, herunder en del med månefaser.⁹ Niels Larsen, Diernæs, der var mester for talrige ure med figurer, har også lavet enkelte ure med

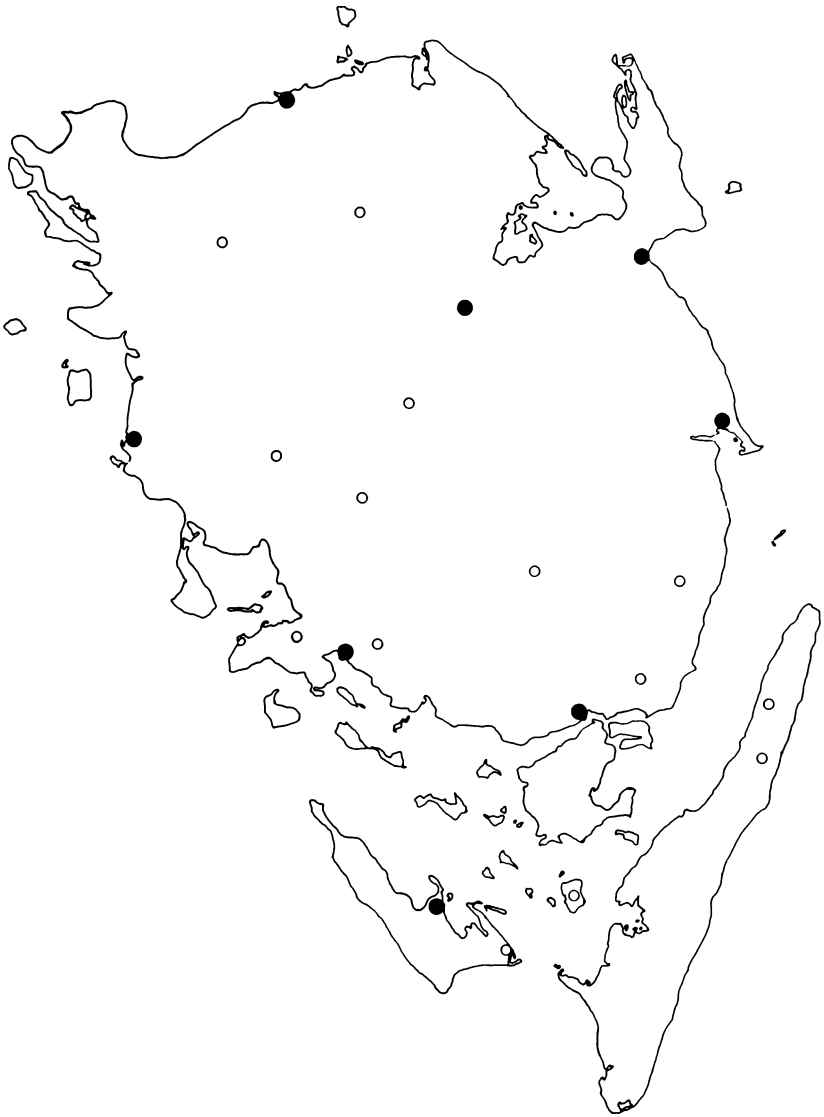

Fig. 3. Kort over de 10 urmagere og urmagerfamilier opstillet i skemaet s. 113.

Fig. 4. Standur med vippende fugl, sign. Bonde Wibye, Køng. Møntergården, mus. nr. 7/1935.

spilleværk og her er der intet der vipper. Der krævedes en vis enkelthed i hele urværkets opbygning, for at der kunne blive mulighed for en vippe-figur koblet til pendulet.

Urmagere, der udstyrede deres ure med vippende fugle, engle og andre figurer, var som nævnt spredt over hele Fyn. Dette er til gengæld næsten det eneste danske område, hvor dette fænomen forekommer. Kun få andre steder i landet er der blevet lavet ure med figurer, der følger pendulets bevægelser. Et enkelt kendes fra Fovsing i Ringkøbing amt, hvor en urmager C. Kjerkegaard allerede i 1745 lavede et ur med en ræv som vippende figur.¹⁰ Han synes at være den eneste vestjyde, der har prydet sit ur på den måde. Fra

Thy og Vendsyssel kendes der imidlertid flere urmagere, der har brugt vippende figurer. J. Chr. Tørbeck, Aalborg og A. Christensen Heede, Ø. Vandet har således lavet skibe, Lars Møller, Saltum har benyttet en svane og desuden kendes ure med rytter og forskellige flyvende eller svømmende fugle.¹¹ Alligevel synes de at have været ganske få i forhold til områdets mange urmagere.

Det er da et spørgsmål, hvorfra disse urmagere på Fyn eller i Vendsyssel har fået ideen med at udsmykke deres ur med en sådan primitiv, bevægelig figur? I udlandet kendes systemet flere steder, men uden at være særlig udbredt. Enkelte engelske og skotske urmagere har benyttet systemet. Som eksempler kan nævnes Th. Pearson, Newcastle, J. Durward, Edingburg og E. Townley, Dundalk, alle med bevægelige skibe.¹² Flere, som W. Burroughs, Egham og Edw. Samm, Linton har benyttet »Fader Tid« som den bevægelige figur, ledsaget af ordene Tempus Fugit. Imidlertid er disse engelske eksempler ret sene, med Edw. Samms ur fra ca. 1760 som det ældste.¹³ Da de første fynske ure med bevægelige figurer synes at være mindst lige så gamle eller måske endda ældre, så synes England og Skotland ikke at have givet fynboerne ideen. Dette bestyrkes af, at denne ide ikke er blevet udnyttet hverken på Bornholm eller i Sønderjylland, de to steder, hvor man med henholdsvis familien Arboe i Rønne og familien Green i Aabenraa er sikker på den direkte engelske indflydelse i den tidlige urmagervirksomhed.¹⁴ Så selvom P. Christensen fremhæver den klare engelske indflydelse på de vendsysselske ure,¹⁵ må man nok afvise, at de fynske urmagere har lært de vippende figurer fra engelske forbilleder.

Mere indlysende er det måske også, især i betragtning af udbredelsen på de sydfynske øer, at vende blikket mod kontinentet. Her viser det sig da også, at bevægelige figurer kendes i både Tyskland og Holland. Så tidligt som omkring 1600 udførte man i Augsburg bord-ure som små lave skrin med en udskåret figur liggende ovenpå. Det kunne være en løve og den kunne så »rulle« med øjnene i takt med urets gang.¹⁶ Dette gentages langt senere i nogle af de såkaldte Schwarzwaldure, især i 1800-tallet, hvor urskiven indrammes af en figur, f.eks. en tyrk, der drejer øjnene fra side til side.¹⁷ Et tilsvarende system med en figur, der ruller med øjnene, kendes iøvrigt fra et ur, udført 1772 af urmager Anders Baun i Thisted.¹⁸ På Schwarzwald-urene er man endda gået videre med to figurer, der bevæger sig, f.eks. to stenbukke, der støder hovederne sammen. Samme ide kendes fra schweisiske ure.¹⁹ Men også tyske standure med bevægelige figurer af samme type som de fynske

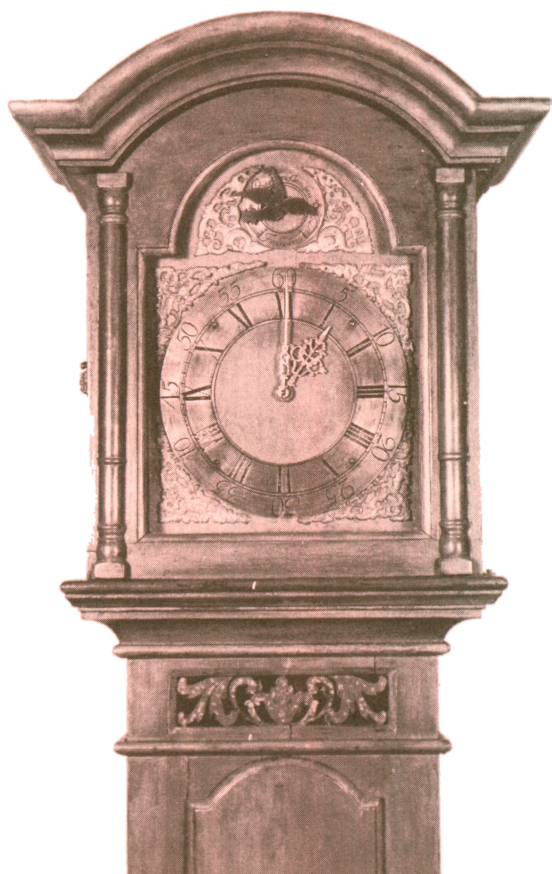

Fig. 5. Standur med vippende fugl, sign. »Peder Christensen-Frellesvig«. Døgnsværk. P. Christensen boede på »Støbergården« i Frellesvig på Nordlangeland og gårdens navn antyder, at han selv støbte sine klokker og måske også de støbte fine ornamenter på urski-verne. Privateje.

kendes fra flere steder i Tyskland. I den sydlige, katolske del findes ure med jomfru Maria påmalet og med englen Gabriel, der vipper henimod og bort fra Maria eller med en malet jomfru Maria-fremstilling, hvorover en due som symbol på Helligånden vipper frem og tilbage.²⁰ Endvidere kendes flere ure fra 1700-tallet med vippende figurer af forskellig art, men typen har aldrig været særlig udbredt. De amerikanske ure, der har vippende figurer, er også lavet i de stater, hvor tyske indvandrere dominerede. Her benyttedes både »Fader Tid«, skibe og forskellige dyr. Disse dyr er altid yngre end 1720-40.²¹ Mere udbredt og mere varieret har systemet med figurer eller scener, der

vipper i takt med pendulet, nok været i Holland. Der findes adskillige frisiske ure, også i det frisiske område ved Tysklands Nordsøkystr, hvor urene er udstyrede på denne måde. Her ses især små scener, malede på en bevægelig plade. Den er ikke altid placeret over urskiven, men kan også findes i en udskæring lige under skiven. De fleste af de frisiske ure af denne type er, ligesom frisiske ure i det hele taget, vægure med lodder og pendul hængende frit under uret og ikke standure i kasser som de danske. Standure med bevægelige figurer, ofte engle, kendes dog også i Holland.²²

Selvom det ikke i øjeblikket kan afgøres med blot nogenlunde sikkerhed, synes det dog mest sandsynligt, at ideen med de vippende figurer er kommet til Fyn via Tyskland.

Den fynske mode med figurer, der bevægede sig i takt med pendulet synes at være opstået omkring 1750, – de ældste direkte daterede er dog lidt yngre – og den aftager igen i de første årtier af 1800-tallet. Spørgsmålet er nu, hvem der kan have ført teknikken til Fyn?

Det er ikke lykkedes at få et klart svar på dette spørgsmål. Det kan kun indkredses lidt ved at se på, hvilke af de mange fynske urmagere, der udnyttede ideen, der er ældst. Herved kan følgende, der alle har virket i 1700-tallets midte, komme på tale, idet de alle er født før 1730:

Niels Larsen, Diernæs f. 1711

Hans Larsen Dreier, Horne f. 1712

Casper M. Maase, Faaborg, f. 1714

Niels P. Fischer, Kerteminde f. 1718

Bernd Willumsen, f. ca. 1730

Claus C. Smed, Marstal f. 1722

Bonde Wibye, Køng f. 1730

Rasmus J. Dreier, Bogense f. ca. 1730.

Det er næppe muligt i øjeblikket at afgøre, hvem af disse der kan have været den første, der indførte ideen til Fyn. Det er dog måske værd at bemærke, at to var indvandrere fra Tyskland, nemlig Caspar Maase, der kom fra Brandenburg og slog sig ned i Fåborg senest 1739 og Bernd Willumsen, der var født i Lübeck og kom til Assens, hvor han dog først fik borgerskab som urmager i 1787. Da netop hjørnet Fåborg, Diernæs og Horne var et af de områder på Fyn, hvor der blev lavet flest ure af den her behandlede type, kan man måske med forsigtighed foreslå, at ideen er kommet til Fyn gennem Caspar Maase – Niels Larsen – Hans L.S. Dreier. Det er dog foreløbig kun en hypotese og flere muligheder står åbne.

Selvom det er muligt ud fra bevarede ure i museer, hos antikvitethandlere og i privat eje samt især fra den righoldige litteratur og talrige auktionskataloger at samle et meget omfattende materiale om ure med »vippende fugle«, så er der, som det kan ses, endnu en del uopklarede spørgsmål tilbage. Måske lykkes det efterhånden, som tiden går, at finde svar også på nogle af disse.

1. D. Yde-Andersen: Bornholmere. 1. udg. 1953. 2. udv. udg. 1968. Bodil Tornehave: Bornholmske Urmagere. 1983.
2. Eeks.: »Urmagere og ure i Randers amt«, 1980. »I tidens løb« - Urmageriet i Aarhus og omegn, 1984. (sm.m. H. Hertzum): Bidrag til urmageriets historie i Thy og på Mors (Hist. arb. f. Thy og Mors, 1977). Om sønderjyske urmagere i Sønderjysk Månedsskrift 1979 ff.
3. P. Christensen: Urmagere og Tusindkunstnere i Vendsyssel ca. 1750-1850. I-II, 1962-63.
4. L.P. Pedersen: Artikler om ure fra Køng (Bonde Wibye og søn) i Vestfynsk Hjemstavn 1956-72. »Fynske Standure« om Fangel-urmager Rasmus Christensen i »Arv og Eje« 1967. »En nordfynsk urmager« i Fynske Minder, 1967 og »Fynske Standure« om ure fra Åstrup i »Arv og Eje« 1969.
5. L.P. Pedersen: Fynske Standure og deres mestre o. 1750-o. 1850. Udg. af Gerda Rost 1981-1982. Hist. Studier fra Fyn nr. 10.1 og 10.2.
6. J. Lampe: Tidsmålere og urmagere i Svendborg og omegn. (Årb. f. Svbg. og Omegns Mus.) 1981. Jens Lampe: Bidrag til urmageriets historie i Nyborg. (Fynske Årbøger) 1981. J. Lampe: Tidens gang i Odense. (Fynske Minder) 1986. Udstillingskatalog, Møntergården, 1975.
7. L.P. Pedersen: Fynske Standure, I, 1981, s. 54-56.
8. L.P. Pedersen: a.a. II, 1982, s.18 og s. 32.
9. L.P. Pedersen: a.a. I, 1981, s. 58-62. Der er her tale om to urmagere af samme navn, L. Jørgensen d. Æ. og hans sønnesøn, L.J. d.Y., som L.P. Pedersen opgiver at skabe imellem. Da den yngre er født 1800 og vel tidligst blev urmager efter 1820, kan man nok tilskrive alle urene med bevægelige figurer til den ældre, mens urene med månefaser måske snarere skyldes den yngre.
10. A. Bruun Rasmussen, katalog 486, nr. 944.
11. P. Christensen: a.a., I, 1962, s. 56-58 og II, 1963, s. 3.
12. A.B.R., kat. 447, nr. 1253, kat. 479, nr. 1253 og kat. 485, nr. 928.
13. E.L. Edwards: The Grandfather Clock, 1952, s. 232 og plate 37 og 39.
14. Bodil Tornehave: Bornholmske Urmagere, 1983 og »En engelsk Urmagerslægt, der havnede i Aabenraa«, udg. af Aab. Antikvitetshandel.
15. P. Christensen, a.a. I, 56, 79 og II, 3 og 22-24.
16. R. Mühe u. H. Kahlert: Die Geschichte der Uhr. Deutsche Uhrenmuseum, Furtwangen, 1983, fig. 56.
17. Mühe u. Kahlert, fig. 185 og R. Mühe u. R. Stein: Die Uhr. Unterrichtsheft des

- Deutsches Uhrenmuseum Furtwangen, s. 31.
18. J. Lampe og H. Hertzum: Bidrag til urmageriets historie i Thy og på Mors, 1977, s. 65 f.
19. J. Abeler: Ullstein Uhrenbuch. 1975, s. 70.
20. J. Abeler: a.a. s. 104.
21. Georg H. Eckhardt: Pennsylvania Clocks and Clockmakers. 1955, s. 150 og 186.
22. J. Abeler, a.a.

Tempus fugit. Wippende Vögel auf fünischen Standuhren

Uhren zeigen die Zeit. Viele Uhren haben außerdem Inschriften wie z.B. »Tempus fugit« oder ähnliches, die an die ewig flüchtige Zeit erinnern sollen. Auf einer Reihe von Uhren in Dänemark befindet sich oben ein Vogel, der im Takt mit dem Perpendikel wippt und dadurch anzeigt, daß die Zeit verrinnt.

Eine nähere Untersuchung zeigt zum einen, daß die meisten dieser Uhren auf Fünen entstanden sind, und zum anderen, daß außer Vögeln auch viele andere Figuren benutzt wurden. Uhrmacher, die Uhren dieses Typs herstellten, sind vereinzelt auch in Thy und Vendsyssel zu finden, die weitaus meisten jedoch stammen von Fünen. Sie treten in den meisten Städten und in einer Reihe von Dörfern auf, und zwar auf Fünen wie auch auf den südlich vorgelagerten Inseln (siehe Karte). Die wippenden Vögel gleichen manchmal Schwänen, Adlern oder Gänsen, viele jedoch sind völlig unbestimmbar. Außerdem kommen Engel mit oder ohne

Trompete, Soldaten, Reiter und viele andere Figuren vor. Die einzelnen Uhrmacher hielten sich nicht an eine bestimmte Figur, sondern benutzten bald die eine, bald die andere (siehe Übersicht).

Die wippenden Vögel sind keine dänische Erfindung. Sie sind ebenfalls u.a. aus England, Deutschland und Holland bekannt. Es läßt sich nicht mit Sicherheit sagen, wo die fünischen Uhrmacher das System erlernt haben, das im übrigen ganz einfach ist. Wahrscheinlich ist es jedoch aus Deutschland zu uns gekommen, am ehesten wohl aus dem friesisch-holländischen Raum über Norddeutschland. Es sieht so aus, als hätten die ersten Uhren mit beweglichen Figuren um die Mitte des 18. Jahrhunderts den Süden Fünens – Faaborg oder Umgebung – erreicht. Die Methode erlischt fast völlig zu Beginn des 19. Jahrhunderts, war aber zu der Zeit, wo Standuhren höchste Mode waren, sehr verbreitet.

Fyn på Frilandsmuseet

Af PETER MICHELSEN

Med et slægtleds afstand har Svend Larsen og Niels Oxenvad i hver sin årgang af Fynske Minder fortalt om de nære forbindelser mellem medarbejderne ved Dansk Folkemuseum i København og de folk på Fyn, der havde at gøre med grundlæggelsen af landbygningsmuseet Den fynske Landsby. Det var fra Sjælland især Kai Uldall, der var ivrig fortaler for ideen om et fynsk frilandsmuseum. Han kunne tale med vægt både om muligheden for et sådant regionalt museum og om nødvendigheden af det. Baggrunden var de undersøgelser af fynske landbygninger, der var foretaget fra Folkemuseet i 1920'erne og -30'erne. De var et led i landsomfattende undersøgelser, men gennem nogle år havde Uldall og arkitekten Halvor Zangenberg koncentreret sig om Fyn bl.a. med henblik på at finde bygninger, der var egnede til flytning til Folkemuseets bygningsafdeling, Frilandsmuseet ved Sorgenfri.

Her havde den egentlige fynske bebyggelse i hovedsagen taget form ved tiden op mod 1941, da arbejdet med Den fynske Landsby kom i gang. Derfor var man lykkeligt fri for, at de to frilandsmuseer skulle konkurrere om de gamle bygninger. Arne Ludvigsen, Frilandsmuseets senere arkitekt, der deltog i nogle af bygningsundersøgelserne på Fyn, gjorde dog i et brev 1934 en bemærkning om det hus fra Kirke-Søby, som få år senere kom til Frilandsmuseet: »Jeg tror for resten, Lehn Petersen har spekuleret på det til sit fremtidsmuseum«. Her er tale om arkitekten Knud Lehn Petersen, den kongelige bygningsinspektør for Fyn og Sønderjylland, der var en af bagmændene for tanken om Den fynske Landsby.

I den tætte fynske bebyggelse på Frilandsmuseet ved Sorgenfri var det nævnte hus fra Kirke-Søby det sidste, der kom til, åbnet for publikum 1939. Det bidrog til, at den fynske del af Frilandsmuseet fik karakter af en landsbyagtig bebyggelse. På den måde blev Fyn den første landsdel, hvis gamle bondebygninger man kunne få et samlet indtryk af på museet.

Der var foregået en gradvis udbygning og ændring af Frilandsmuseet gennem 1930'erne. Den af Bernhard Olsen grundlagte friluftsaftdeling af Dansk

Fig. 1. Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Med bystævnet i forgrunden ses Lundagergården til venstre og ved gadekæret smedjen fra Ørbæk. Niels Elswing fot. 1962.

Folkemuseum havde i begyndelsen af århundredet indeholdt bygninger, der var valgt ud fra synspunkter præget af de også inden for kulturhistorien fremherskende udviklingsteorier. Man havde søgt så gamle træk som muligt i indretningen af bondens bolig og kun kunnet finde dem i bygninger fra Skåne, Halland, Småland og det sydlige Slesvig. I århundredets andet årti kom nogle få bygninger til, nu også fra steder inden for Danmarks daværende grænser. Efterhånden opstod ønsket om at få landets forskellige egne repræsenteret på Frilandsmuseet. Midt i tyverne begyndte arbejdet med de fynske bygninger.

I 1923 var en firlænget gård i Lundager ved Assens blevet opmålt af to unge arkitekter fra Foreningen af 3. december 1892, en sammenslutning af elever fra Kunstakademiets arkitektskole, som i særlig grad var interesseret i ældre bygninger. Denne gård blev erhvervet af Folkemuseet 1924 og nedtaget det følgende år. I 1926, da 25 års jubilæet for Frilandsmuseets åbning i

området ved Sorgenfri blev fejret, lykkedes det at få to aflængerne genopført, men derefter gik byggearbejdet i stå. Det skyldtes svigtende bevillinger, og det varede en del år, før der blev rettet op herpå. Den fuldstændige firlængede gård blev åbnet for publikum i 1934.

Hvad der først og fremmest interesserede museumsfolkene, da Lundagergården blev erhvervet, var nok sulekonstruktionen. Den var aktuel i forskningen, efter at Chr. Axel Jensen i 1914 havde fået trykt sin vigtige artikel »Stolper og Suler«. Og netop i 1925 optog Zangenberg et kort over sulernes udbredelse i sin bog »Danske Bøndergaarde«. Disse midtstolper under tagryggen blev opfattet som noget meget gammelt, selv om man dengang ikke kunne vide, at Svend Larsen nogle år senere i Åsum tæt uden for Odense skulle udgrave et par hustomter med spor af formodede suler fra ældre romersk jernalder. Man anså også sulekonstruktionen for noget karakteristisk fynsk, selv om den tillige var kendt fra det nordlige Vestjylland.

Fig. 2. Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Stående ved hjørnet af huset fra Kirke-Søby ser man midt ind blandt de fynske bygninger. Bag stendiget et hjørne af Lundagergården. Til højre huset fra Årup og bagest smedjen fra Ørbæk. Kai Uldall fot. 1940.

Der var i øvrigt ikke suler i alle Lundagergårdens længer. En af dem var normalt bindingsværk med spærttag. Og stuehusets tag havde været stærkt ombygget, men her blev de få bevarede suler suppleret og taget ved genopførelsen i hovedsagen rekonstrueret som et åstag båret af suler. Det var ikke blot med hensyn til taget, gårdens stuehus havde undergået ændringer i tidens løb. Der var blevet tilbygget et korshus ud i haven, og i storstueenden havde der en periode været en aftægtsbolig, men resterne af den blev fjernet ved genopførelsen. Der synes ikke at have været meget tvivl om, at man skulle føre stuehuset tilbage til en ældre tilstand, uden at man dog derfor slettede alle spor af de mange forskellige byggefaser, der kan konstateres i gården.

Allerede året efter Lundagergårdens færdiggørelse blev den næste fynske bygning gjort tilgængelig for Frilandsmuseets gæster. Det var i 1935, huset fra Årup i det vestlige Fyn blev åbnet, men aftalen om dets overtagelse var truffet allerede i 1926. Også i denne sag spillede den svigtende økonomi en rolle og medførte en betydelig forsinkelse i arbejdet. Samtidig gjorde et andet forhold sig dog gældende. Når et hus først var sikret for museet, kunne det eventuelt

Fig. 3. Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Haven ved husmandshuset fra Årup er en af dem, der skal vise havekunst fra slutningen af 1700-årene. Bagest er en frodig humlehave, hvor rankerne snor sig højt til vejrs. P.M. fot. 1966.

Fig. 4. Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Ved åbningen af Åruphuset 1935 var nogle af gæsterne bænket i stuen. Til venstre genkendes forfatteren Morten Korch. Dernæst ved enden af bordet, en anden prominent fynbo, skuespilleren Chr. Schrøder. Den skæggede herre ved siden af ham er Dansk Folkemuseums leder Jørgen Olrik. Den unge pige i folkedragt er den senere museumsinspektør Tove Clemmensen. Yderst til højre står Frilandsmuseets arkitekt Halvor Zangenberg. Fotografi i Frilandsmuseet.

vente med genopførelsen. Det var vigtigere at bruge de beskedne midler til at redde andre bygninger ude i landet, som måske var i fare for helt at gå tabt. På den måde anvendtes nogle af museets ressourcer i de magre år sidst i tyverne og først i trediverne, da der i særlig grad blev holdt igen på de statslige bevillinger. Denne prioritering af opgaverne blev i øvrigt også praktiseret i senere perioder af museets historie.

Husmandshuset fra Årup vil mange, der kender lidt til Fyn, nikke genkendende til. Den slags huse har der været mængder af, så her har museet valgt noget virkelig repræsentativt. Man talte dengang om dette hus som eksempel på en bestemt hustype, den trelængede, og det var ved udvælgelsen medvirkende, at det også her i hvert fald delvis drejede sig om et sulehus. Der blev

tydeligt nok lagt mindre vægt på, at museet fik en bolig fra et andet socialt lag end den gård, som var blevet åbnet året før. Den slags synspunkter var endnu ikke på mode. Derimod havde man sans for, hvad der var karakteristisk for landsdelen. I det lille ekstra udhus, der rager ud til den ene side, får man en fornemmelse af Fyn. Her vises en humlepresse til pakning af den humle, der blev solgt fra stedet. Dyrkningen af denne specielle afgrøde med henblik på ølbrygning kan ses i haven bagved.

Da dette hus blev åbnet for museumsgæsterne, var man allerede i fuld gang med forberedelserne til den næste fynske bygning. Det var den smedje, som blev hentet i Ørbæk i det østlige Fyn. Det var længe siden, den havde været brugt efter sin bestemmelse, men boligen i den bageste ende af huset var beboet tæt op mod museets overtagelse i 1934. Mens smedjen var under genopførelse på sin nye plads, blev det gadekær gravet og stensat, som stadig ligger lige ved siden af. Den beliggenhed, der her antydes, helt typisk lige midt i en landsby, svarer slet ikke til forholdene i Ørbæk, hvor den flyttede smedje havde ligget for sig selv. Men man opnåede at skabe en fynsk idyl, hvor bindingsværket spejler sig i gadekæret, som kantes af stynede popler.

Inden smedjen kunne åbnes for publikum i 1936, måtte der en større kampagne til, for at den kunne være udstyret med det nødvendige smedeværktøj. Det var det unge dialektforsker Svend Jespersen, sidenhen den første leder af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, der fik det hverv at rejse rundt til et stort antal fynske smedjer for at skaffe værktøj og få oplysninger fra gamle landsbysmede.

Ørbæksmedjen var den sidste bygning, arkitekt Zangenberg kom til at forestå flytningen af. Den næste opgave var huset fra Kirke-Søby i det sydvestlige Fyn. Zangenberg havde opmålt det, men det var Arne Ludvigsen, der tog sig af genopførelsen. Huset var blevet erhvervet 1936 og åbnedes for publikum 1939. I Frilandsmuseet kom det til at ligge lige ved Åruphuset, så de to huse gav fornemmelse af en landsbygade med stendiget til Lundagergårdens have langs den modsatte side af gaden.

Denne beliggenhed gav også en mulighed for umiddelbar sammenligning af de to husmandshuse fra Årup og Kirke-Søby. Her tænkes særlig på den måde, hvorpå disse bygninger er genskabt i Frilandsmuseet. Man ser tydeligt en forskel, og den beror i hvert fald delvis på valget af metode, på nogle principielle overvejelser som grundlag for genopførelsen. De bygninger, der var blevet flyttet før denne tid, var til en vis grad blevet rettet op, og der var sket mindre fornyelser. De kom derved efter genopførelsen til at fremstå som

Fig. 5. Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Til venstre Lundagergården, til højre huset fra Kirke-Søby, set fra museets indgangsbygning. P.M. fot. 1972.

næsten nye. Arne Ludvigsen gik derimod ind for en anden form for restaurering, der indebar bevaring af så meget som muligt af de enkelte bygningsdele, også de stærkt slidte eller angrebne. Hvis man undgår at udskifte det forfaldne, bibeholder reparationer og sekundære tilføjelser og undlader at rette op på det, der er blevet skævt, vil det give bygningen liv, og man bibringer museumsgæsterne en fornemmelse af husets århundredgamle historie. Det kendteste eksempel på denne fremgangsmåde blev få år senere Frilandsmuseets sjællandske gård, hvor metoden er drevet til det yderste. Men allerede i tilfældet Kirke-Søby blev denne form for restaurering anvendt, og man må her glæde sig over, at det fynske hus ikke før overtagelsen var så forfaldent som den sjællandske gård og derfor heller ikke blev så vanskeligt at holde ved lige.

I øvrigt bragte huset fra Kirke-Søby også på anden måde problemer med sig. I det lille firlængede husmandshus var der indrettet et træskomagerværksted i den ene længe. I den første tid efter genopførelsen blev her nu og da demonstreret træskomagerarbejde for museets gæster. Når et værksted benyttes en gang imellem, vil det stadig fremtræde som et levende værksted,

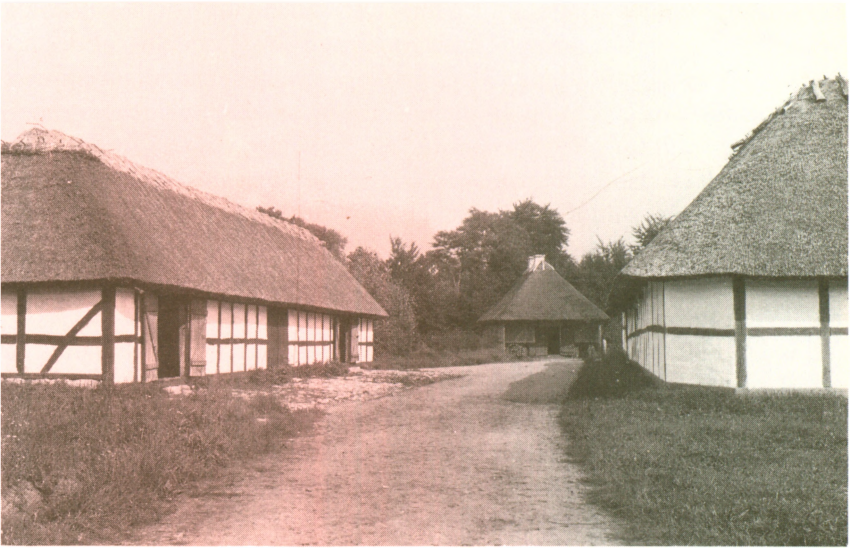

Fig. 7. Frilandsmuseet ved Sorgenfri. I en snes år 1936-1956 kunne disse tre bygninger ses sammen på denne måde, til venstre kirkestalden fra Ærø, til højre Lundagergården og i baggrunden smedjen fra Ørbæk. Fotografi i Frilandsmuseet.

grundlag af havebrugshistorisk viden, og der har næppe nogensinde eksisteret haver, som helt svarer til dem. Netop på grundlag af en omfattende viden er der blevet samlet lidt for mange og lidt for specielle planter i disse haver, som fremviser en række interessante gamle træk i anlægsform og plantesammensætning.

Det var ikke mindst en særlig interesse og stor viden på dette område hos Kai Uldall, der lå bag den betydelige indsats for de fynske haver. Det var naturligt, at der netop på dette felt blev gjort noget særligt, når man tog den fynske tradition for havebrug i betragtning, og når forudsætningen var, at Fyn var den første landsdel, hvis bygninger var talstærkt til stede på Frilandsmuseet, så det i mange henseender var muligt at opfatte nuancer i denne egns landbokultur. Også dette var imidlertid et forhold, som Kai Uldall havde andel i, sådan at forstå at han i hvert fald forstærkede en tendens til, at museet i en årrække beskæftigede sig meget med fynske bygninger. Født og opvokset i København havde han gennem sin mødrene familie stærk tilknytning til Fyn og ikke mindst nogle fynske herregårde, hvor han holdt til i lange perio-

der under sine undersøgelser på Fyn. Åruphuset og Ørbæksmedjen har haft forbindelse med to af disse herregårde, henholdsvis Erholm og Ørbæklunde, og den sidst tilkomne fynske bygning på Frilandsmuseet har hørt under den tredje af disse herregårde, Lykkesholm.

Denne sidste bygning er Frilandsmuseets fynske vandmølle, der kom fra Ellested sogn i det østlige Fyn. Den blev nedtaget i 1949, og selve møllebygningen med stuehus blev åbnet for publikum 1964. Om ikke ved udvælgelsen så er der i hvert fald ved placeringen af denne mølle i museumsområdet tænkt mindre på Fyn og mere på møllefunktionen. Vandmøllen ligger et godt stykke fra de øvrige fynske bygninger, ensomt i en ådal ligesom på hjemstedet. Man havde i begyndelsen forestillet sig, at møllen skulle ligge ved selve Mølleåen, der løber forbi ud for Frilandsmuseet. Da det kom til stykket, blev den placeret i kanten af dalen, tæt ved dalsidens skrænt. Det var muligt på dette sted i museet at udforme terrænet, så det minder meget om forholdene, hvor møllen lå oprindeligt. Det var ikke blot væsentligt for den mølle-tekniske side af sagen, men også for genskabelsen af møllens omgivelser. Den have, der hører til møllen, er nemlig i modsætning til de øvrige fynske haver baseret på virkeligheden, sådan som den blev forefundet ved nedtagningen af møllen. Det var i dette tilfælde ikke blot bygningerne, der blev målt op, men også haven, og det blev registreret, hvad der groede i den, ligesom der blev medtaget planter, som kunne gro videre på museet, enten det skete i form af hele planter, frø, stiklinger eller pødekviste. Derfor kunne haven blive en nær kopi af vandmøllens gamle have, der med hensyn til havestil nærmest repræsenterede tiden omkring sidste århundredskifte, mens de øvrige fynske haver skulle vise ældre stadier af haveudformning.

Også ved indretningen af møllens stuehus var der en interessant problemstilling med hensyn til kronologi. Da møllen blev taget ned, regnede man med, at den indvendige indretning skulle bringes til at svare nogenlunde til bygningens ydre skal og altså gerne række godt tilbage, helst til 1700-årene. Imidlertid gik der lang tid fra nedtagningen, til genopførelsen fandt sted. Det var i mellemtiden blevet almindeligt blandt museumsfolk at tænke i lidt andre baner, man ville godt rykke lidt tættere til samtiden. Med hensyn til indretning af interiører giver det mulighed for et sikrere kildegrundlag, idet den bevarede rumindretning kan tages som udgangspunkt, og den mundtlige tradition kan udnyttes. Den mere gammeldags indretning var blevet forberedt af Uldall bl.a. ved erhvervelse af nogle gamle møbler. Dem placerede den nye generation af museumsfolk synligt på loftet som udrangerede, og

Fig. 8. Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Vandmøllen fra Ellested ligger for sig selv i kanten af en ådal. Den nyanlagte have er en nær kopi af den på hjemstedet. P.M. fot. 1964.

møbleringen af stuerne blev baseret på forholdene, som de havde været i 1890'erne, efter at den sidste møller havde sat bo.

Det var ikke blot i museets ledelse, der var sket et skifte. Også arkitekten var nu en anden. Den nye arkitekt Frode Kirk havde dog været med som opmåler og tegner ved nedtagningen af vandmøllen. Da han senere forestod genopførelsen af den, havde han allerede vist, at han havde fundet en fornuftig balance med hensyn til metoden ved genskabelsen af gamle huse. Det var den gyldne middelvej mellem yderpunkterne, således at det bedste ved den Ludvigseneske fremgangsmåde blev benyttet, uden at det kom til overdrivelser, f.eks. ved bevaring af tilfældige smålapperier fra en sen forfaldsperiode i bygningens historie.

I de år, da genopførelsen af den fynske vandmølle foregik, blev der indimellem gjort forberedelser til overførelse af et ret specielt bygværk fra Ærø til Frilandsmuseet. Det drejer sig om en hørovn, der ligesom kirkestalden oprindeligt havde stået i Bregninge sogn. Her blev den nedtaget i 1962, og

1966 blev den genopført på museet. Sådan et brandfarligt anlæg, en cylinderformet muret ovn til tørring af noget så letantændeligt som hør, var gerne placeret lidt afsides. På museet blev den ligesom på hjemstedet anbragt i et bevokset jorddige i en vis afstand fra de stråtekte bygninger.

Dette var den sidste forøgelse af Frilandsmuseets fynske bebyggelse. Men det betyder ikke, at museet dermed har afsluttet sit arbejde på dette felt. Der forestår endnu nogle genopførelser af tidligere nedtagne bygninger, som ligger opmagasineret på museet. Det drejer sig først og fremmest om udlængerne til den fynske vandmølle. De kunne ikke genopføres samtidigt med mølle og stuehus, fordi museet dengang ikke rådede over den jord, hvor de skulle ligge. Møllen måtte af tekniske årsager anbringes lige inden for det daværende skel. Kun på det sted kunne terrænet udformes efter ønske og den rette faldhøjde til vandet opnås. Møllegården vil imidlertid ikke være fuld-

Fig. 9. Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Ved indretningen af vandmøllen fra Ellested var den sidste møllers 85-årige datter Anna Helleesen på besøg i den flyttede mølle og taler her med arkitekt Frode Kirk om, hvordan rummene havde set ud før i tiden. Den skæggede tilhører er entreprenør Marius Pedersen, Ferritslev, der hørte til møllerfamilien og som ung havde tjent i møllen. Yderst til højre daværende museumsinspektør, senere professor Bjarne Stoklund. Anders Jespersen fot. 1963.

stændig, før de tre udlænger er genopført, så museumsgæsterne kan opleve hele den funktionsmæssige enhed, møllen oprindelig udgjorde, da der ikke blot blev malet korn, men også drevet landbrug.

Heller ikke den tætte fynske bebyggelse med landsbypræg er færdig, sådan som den er planlagt, selv om den nu i hovedsagen har været uændret i et halvt århundrede. I 1938 blev der nedtaget et lille bindingsværkshus i landsbyen Stenstrup i det sydøstlige Fyn. Huset udmærker sig bl.a. ved en fornem knægtbåret gavl. Den vil til sin tid møde museumsgæsterne, når de lige efter ankomsten til museet kommer gående i landsbygaden hen langs Lundagergården. Husets placering ved denne gård og smedjen fra Ørbæk er forberedt ved flytning af museets yderhegn. Når huset om nogle år ligger på dette sted, vil det sætte prikken over i'et med hensyn til at virke samlende på de fynske bygninger på Frilandsmuseet. Så vil man i endnu højere grad end hidtil kunne få den gode følelse af at være på Fyn.

Litteratur

- Hanne Frøsig: Hørren tørres. Nationalmuseets Arbejdsmark 1967.
- Chr. Axel Jensen: Stolper og Suler. Fortid og Nutid 1914.
- Svend Jespersen: Smedjen fra Ørbæk. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1937.
- Grethe Jørgensen: De fynske haver på Frilandsmuseet. Nationalmuseets Arbejdsmark 1986.
- Frode Kirk: Bygninger på Frilandsmuseet. Tekster til opmålingsværket. 1980.
- Frode Kirk and Bjarne Stoklund: Moving Old Buildings. Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet, 1966.
- Svend Larsen: Et par mærkeår. Fynske Minder 1951.
- Arne Ludvigsen: Om Flytning af gamle Bygninger. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1940.
- Peter Michelsen: Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museets historie og gamle huse. 1973 (3. udg. 1985).
- Peter Michelsen: Den fynske sulegård. Lundagergården på Frilandsmuseet. 1980.
- Niels Oxenvad: Othiniensia. Odense Bys Museer 1935-1985. Fynske Minder 1985.
- Kai Uldall: Open Air Museums/Les musées de plein air. Museum 1957.
- Kai Uldall: Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Lyngby-Bogen 1959.
- H. Zangenberg: Danske Bøndergaarde. Grundplaner og Konstruktioner. 1925 (2. udg. 1982).
- H. Zangenberg: Frilandsmuseet ved Lyngby. Museets gamle Huse og Gaarde. 1933.

Funen at The Open-air Museum, Sorgenfri

When work commenced on the rural-building museum, The Funen Village, at Odense in 1941, the Funen section of the Danish Folk Museum's Open-air museum at Sorgenfri (north of Copenhagen) had already taken shape. The first building to be moved from Funen to Sorgenfri was a four-winged farmhouse from Lundager, near Assens. This farmhouse was purchased in 1924 but was not fully re-erected until ten years later.

One of the reasons for selecting precisely this farm was a special construction that was regarded as being very old and characteristic of Funen. The construction in question is the use of »suler«, or central posts, to support the roof. (The word »sule«, plural »suler« – in modern Danish, »søjle« – means »pillar«). For much the same reason, a smallholder's cottage from Årup, in the west of Funen, was the next Funen building to be purchased; this was opened in 1935. Before these two buildings reached completion at the museum, work was already in progress on a third building; this was a smithy from Ørbæk, in the east of Funen, which was opened in 1936. In that year, a four-winged smallholding from Kirke-Søby, in the southwest of Funen, was acquired. When it was opened to the public in 1939, it completed the creation of a village-like area of Funen buildings at the Open-air museum.

In connection with this description of how the Funen section of the open-air museum came into being, certain problems of a technical nature are touched upon. For example, old buildings that are moved to an open-air museum can be reconstructed in various ways. The first Funen buildings that were moved were righted, and very many parts of the buildings were renewed. When the building from Kirke-Søby was re-erected, a different method was used; all the sided

aspects of the building that had arisen in the course of time were retained, and as little as possible was replaced. The clog maker's workshop in the same building is taken as the starting-point for a discussion concerning the difficulties involved in preserving workshop interiors. Mention is also made of the fact that a lot of manpower is required in order to maintain the old buildings with the same care and meticulousness that characterized the Funen rural population. In addition, the maintenance of the Funen gardens requires many resources.

Gardening is a long-standing tradition on Funen and, in connection with the above-mentioned buildings, old-fashioned gardens were laid out at the Open-air museum. On the theoretical basis of common horticultural-historical knowledge, they were laid out in the same way as gardens from the end of the 18th and the middle of the 19th centuries. On the other hand, the garden belonging to the last of the Funen buildings acquired by the museum is a re-creation of the garden, from the close of the 19th century, which was found in connection with this building when it was moved to the museum. The building in question is a watermill from Ellested in the east of Funen and it was opened to the public in 1964. It has not been placed together with the other buildings from the same part of the country; it is situated in a river valley, as it was in its original location.

This concludes the survey of Funen buildings at the Sorgenfri Open-air museum. Though the Funen section has long been unchanged it has still not been completed. The water mill is still without its outbuildings. According to the plans, yet another house will be placed in the densely built-over Funen section; the building in question is a house from Stenstrup, pulled down in 1938.

Fangel station på museum

Af PETER STEEN JOHANSEN OG ESSEN HEDEGAARD

Omkring 12 km syd for Odense ligger landsbyen Fangel. Gårdene og husene har siden den tidlige middelalder været placeret omkring en åben, firkantet plads – »gaden« eller »forten« – der var fællesejet og bl.a. rummede bystævnet.

Senere blev rytterskolen placeret ved »gaden«, og da nogle af gårdene efter udskiftningen flyttede ud, blev der også plads til et par husmandsteder, en kro, en købmand og et forsamlingshus. Derimod blev de fleste nytilkomne huse henvist til en placering i landsbyens periferi eller langs indfaldsvejene.¹

I 1905-06 fik landsbyen jernbaneforbindelse med hhv. Odense og Fåborg, »Sydvestfynsbanen«, og i den forbindelse opførtes der lidt udenfor byen en stationsbygning med tilhørende udhus og pakhus. Ligesom så mange andre landsbyer på den tid blev Fangel nu til en »stationslandsby«.

Set i det store perspektiv varede den epoke kun kort. I 1954 blev banen nedlagt. Stationsbygningen anvendtes fortsat som posthus i et par år. Derefter blev den i mange år brugt som beboelse, for tilsidst at stå helt tom.

I dag er stationsbygningen i Fangel forsvundet; den er pillet ned og lagt på paller – i Sanderum. Men forhåbentlig vil man inden årtusindskiftet kunne genfinde den på et museum – i Hjallese.

I denne artikel vil vi dels give et rids af »Sydvestfynsbanens« historie – specielt mht. dens betydning for Fangel – dels beskrive selve stationsbygningen og arbejdet med at opmåle og nedtage den – og endelig redegøre for de museale intensioner bag bygningens nedtagning.

En baneindvielse

I anledning af »Sydvestfynsbanens« indvielse fik Fyn den 2. november 1906 besøg af kongeparret Frederik d. VIII og dronning Louise, konseilpræsident I.C. Christensen og trafikminister Høgsbro.

Det var virkelig en givenhed af format, og Fyens Stiftstidende fyldte da

Fig. 1. Fangel station står pyntet og klar til at modtage kongeparret ved indvielsen d. 2. november 1906.

også hele side 2 med en opremsning af det planlagte program lige fra »kongevognens« ankomst til Nyborg om morgenen til festmiddagen på Rasmussens Hotel i Fåborg om aftenen. (Og dagen efter bragte samme avis en hel sides referat fra begivenhederne, hvor man kunne forvise sig om, at alt var gået efter programmet – på trods af silende regn).

Festtoget afgik fra Odense Sydbanegård (»Sydfyenske banegård«), hvorfra det benyttede Odense-Svendborg-banens spor ud forbi Fruens Bøge station og over Odense Å. Mellem Dalum Papirfabrik og det område, hvor Den fynske Landsby senere blev anlagt, slog toget ind på det nye spor, der via Nr. Broby, 14 andre stationer og 2 trinbræt førte til Fåborg Jernbanestation. Stationsbygningen her var allerede blevet opført i 1884 til Ringefåborg-banen.

Kl. 13.50 var festtoget, ifølge Fyens Tidende, nået til Fangel. Skønt »vejret var blæsende og regnen faldt tæt«, var der her forsamlet adskillige hundrede mennesker ved den smukt pyntede stationsbygning. Forsamlingen råbte »vedholdende« hurra, da toget rullede ind foran den tæppebelagte perron, hvor kongeparret trådte ud i regnvejret for at hilse på undersåtterne – ligesom det var sket ved de tidligere stationer. Sognerådsformanden holdt nu en

kort tale, der mundede ud i et 9-foldigt leve for kongeparret. Kongen takkede og ønskede folket tillykke med banen, hvorpå små hvidklædte piger overrakte dronningen smukke blomsterbuketter.

Efter ialt 5-6 minutters ophold kørte toget videre – igen ledsaget af hurra-råb.

Lignende scener gentog sig ved de resterende 11 stationer, indtil toget ved 16-tiden nåede Fåborg. Her var alle kræfter sat ind på at festliggøre dagen: Der var rejst en prægtig æresport ved stationen, gaderne var illuminerede, og efter festmiddagen, diverse taler og overrækkelser af æresbevisninger, fulgte et fakkeltog på 300 unge kongeparret til stationen.²

Sydvestfynsbanen

Ved baneindvielsen var alt tilsyneladende idel lykke, men forud lå årtiers tovtrækkeri mellem stat, købstæder, sogneråd og private med økonomiske interesser i området. Blandt mange andre gav specielt spørgsmålet om banelinjens forløb anledning til megen uenighed. Jo, i slutningen af 1800-tallet var jernbanedriften – næst efter kønsdriften – bestemt den af de menneskelige drifter, der satte de fleste lidenskaber i bevægelse – som en samtidig politiker skulle have udtrykt det.³

Sandt er det i hvert fald, at man på det tidspunkt anså gode jernbaneforbindelser for at være én af de væsentligste betingelser for økonomisk vækst. Det var da også specielt handelsinteresserne i Fåborg by, der lå bag forsøgene på at etablere en »Sydvestfynsbane«.

Allerede i 1844 havde Fåborg været inde i billedet i forbindelse med en evt. anlæggelse af en jernbane fra Nyborg til Fåborg, med videre forbindelse over Als til de store tyske handelsbyer, Hamburg, Lübeck og Flensburg. Igen i 1869 diskuterede man mulighederne for en sydfynsbane, foranlediget af den projekterede Odense-Svendborg-bane, men heller ikke denne blev til noget.⁴

Først 3 år efter Svendborgbanens åbning i 1876 enedes man om fordelingen af udgifterne til en bane fra Fåborg til Ringe; den åbnedes 1. april 1882.⁵

Der var dog stadig tale om et »tomt rum« mellem Assens-banen på den ene side og Odense-Ringe-banen og Ringe-Faaborg-banen på den anden side. Og samtidig følte de gode Fåborg-borgere, at det snart var sidste udkald for byen, hvis man ville konkurrere med de købstæder, der allerede havde direkte jernbaneforbindelse med Odense.

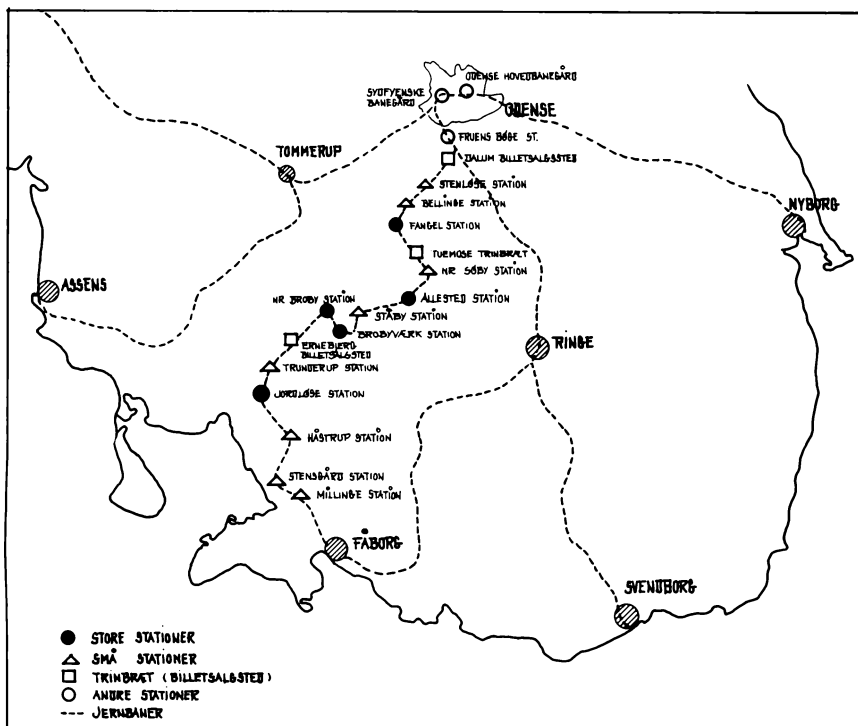

Fig. 2. Kort over Odense-Fåborgbanen med stationer og trinbræt indtegnet. Tegning P.S.J.

Bestræbelserne strandede imidlertid hver gang på spørgsmålet om, hvor den nye jernbane skulle løbe.

Først i 1903 resulterede anstrengelserne i en lov, der bemyndigede regeringen til at have eneret på anlæg og drift af en jernbane fra Odense eller Hjallesø over Nørre Broby til Fåborg. Staten betalte halvdelen af ekspropriationsudgifterne; de øvrige udgifter på ialt 1.760.384 kr. afholdtes af det nyoprettede selskab Odense-Nr. Broby-Faaborg Jernbaneselskab.

Anlæggelsen blev overladt til Det Sydfyenske Jernbaneselskab, der udførte arbejdet med de ca. 46 km spor, de 15 stationer og 2 trinbræt i perioden fra jan. 1905 til okt. 1906.⁶

Driften blev ligeledes forpagtet af »Sydfyenske« for en årlig afgift på 70.000 kr. + 8.000 kr. til banens reservefond.⁷

Materiellet bestod fra starten af 4 damplokomotiver, 6 personvogne, 3

post- og pakvogne samt 10 godsvogne. Der afgik daglig 4 tog i hver retning.

I 1938 var materiellet forøget betydeligt, og driften var nu øget til 7-8 daglige afgange hver vej.

Personalet var i samme periode forøget fra 52 i 1909 til 95 i 1938.⁸

Lige fra begyndelsen var »Sydvestfynsbanen« en dårlig forretning for Det sydfyenske Jernbaneselskab. Underskuddet var før 1. verdenskrig beskedent, men voksede i 1920'erne til omkring 200.000 kr. årligt. Økonomien løb kun nogenlunde rundt, fordi de forskellige lokalbaner under »Sydfyenske« tilførte hinanden trafik og kunne gøre fælles brug af materiellet.

I starten af 1930'erne begyndte rute- og lastbiler at overtage en stadig større del af transporten, og det blev i realiteten »Sydvestfynslinjens« bane-sår!

I 1949 overtog DSB »Sydfyenske« og dermed altså også driften af »Sydvestfynsbanen«. Og i 1955 valgte DSB at erstatte togdriften med 2 rutebils-linjer – én der stort set fulgte banen, og en gennemgående der fulgte landevejen.

Den konkurrence turde Odense-Nr. Broby-Faaborg Jernbaneselskab ikke tage op, og banen blev derfor nedlagt.⁹

Fangel som stationsby

Når man ser tingene i det historiske bakspejl, kan det virke helt fjollet, at så mange mænd skændtes så længe og investerede så meget i noget, der varede så kort – og som tilmed gav underskud! Men det er selvfølgelig ikke rimeligt at anskue tingene på den måde, for dels kunne man omkring århundredskiftet vanskeligt forudse, at automobilen efterhånden ville overtage togets rolle, og dels er der næppe tvivl om, at »Sydvestfynsbanen« havde stor betydning for de lokalsamfund, den berørte.¹⁰

I Fangel kom banen nok i første række bønderne til gode. Indtil 1906 måtte al transport af varer og husdyr foregå pr. gå-ben eller med hestevogn, og der var som sagt 12 km til Odense og 8-10 km til nærmeste jernbane i Årslev eller Tommerup.

Gødning, foderstoffer, byggematerialer og meget andet blev nu leveret med banen, og efter 1906 skulle slagterisvinene blot køres til stationen, hvor stationskarlen hjalp med at få dem læsset over i en godsvogn.

Mandag morgen kunne man på alle sognets veje møde folk, der kom træk-kende med kreaturer, der via stationen skulle til marked i Odense. Ja, der

kom sågar folk fra Dømmestrup i Nr. Lyndelse sogn og fra den østlige ende af Bellinge og Vervinge sogne.

Banen åbnede også mulighed for helt nye indtægtskilder, idet »Sydvestfynsbanen« åbnede aftaler med Odense Sukkerfabrik om store roeleverancer. I Fangel var det medvirkende til, at man i 1913-14 måtte udvide læsse-sporet.¹¹

I anden række fik banen også betydning for de øvrige befolkningsgrupper. Landbrugets udvikling i 1800-tallet havde allerede før århundredskiftet skabt grundlag for en del handel og håndværk i sognet, men banen forbedrede tilsyneladende mulighederne indenfor disse erhvervsgrene. Mellem 1901 og 1930 voksede befolkningen således fra 787 til 998 personer, svarende til en vækst på 26%, hvilket var langt mere end i perioderne før og efter. Og af tilvæksten ernærede næsten alle sig af andre erhverv end landbrug.¹²

Foruden de traditionelle landhåndværk fik landsbyen nu både en bager og en slagter. Der kom også en blomsterhandel, og udover Brugsen og Tåtol var der på et tidspunkt 3 andre købmandsforretninger i byen. Det var dog kun Brugsen og Købmandsgården, der fik eget pakhus ved stationen.

Fangel fik imidlertid aldrig »stationsby-præg«, hvilket kan hænge sammen med flere ting:

For det første kom der aldrig til at opstå en ny bydel omkring den fritliggende station, fordi den daværende ejer af Højgård ikke ville afgive mere jord, end der allerede var eksproprieret til station og banelegeme.

For det andet var den »gamle« landsby før banens tid ret stor og kunne derfor bedre »opsuge« tilvæksten. Landsbyen beholdt forten som centrum, og de nytilkomne bygninger indrettede sig efter den eksisterende bebyggelsesstruktur.

For det tredje var oplandet begrænset; det havde en radius på ca. 2 km og en folkemængde på ca. 1000, og dertil kom Odenses nærhed: Man kunne cykle derind på under 1 time eller tage toget for 6,8 øre pr. km på 1. klasse; 4,3 øre på 2.; og 2,5 øre på 3.¹³ Der var simpelthen ikke basis for en større bydannelse.

Brugen af banen havde allerede taget meget af før nedlæggelsen i 1954; mange havde efterhånden fået bil, og for bønderne var det trods alt snildere med lastbilerne, der bragte eller hentede varerne ved staldøren.

Sidenhen blev skinner og sveller taget op, og banelegemet blev landbrugsjord igen. Kun stationsbygningen lå mærkelig umotiveret udenfor Fangel, og mindede byen om dens fortid som »stationslandsby«.

FANGEL STATION

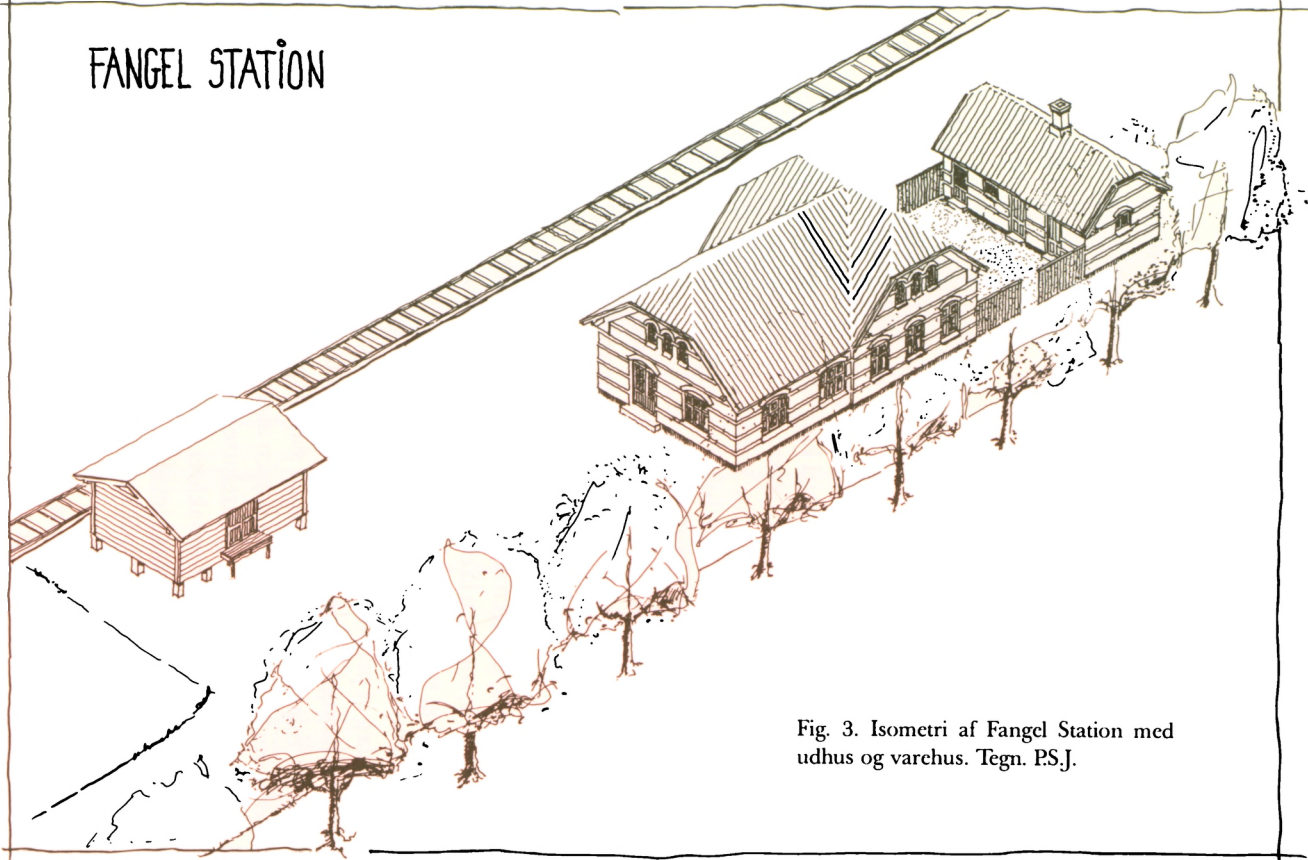

Fig. 3. Isometri af Fangel Station med udhus og varchus. Tegn. P.S.J.

udføre et omfattende og nøjagtigt udbudsmateriale d.v.s. tegninger, materialebeskrivelse, særlige betingelser og almindelige betingelser for arbejder og leverancer ved opførelsen af landstationerne. Dette omfattende materiale findes i dag på Landsarkivet for Fyn.¹⁵

Efter licitationen, der afholdtes den 16. oktober 1905, valgte man for at kunne overholde den forholdsvis korte byggeperiode at opdele entreprisen i 2, således at man overdrog opførelsen af 6 landstationer med udhuse og varehuse samt to vogterhuse til tømrermester P. Nielsen og muremester N.P. Bang, begge Fåborg, formedelst 39.650 kr. og de resterende 7 landstationer med udhuse og varehuse (heriblandt Fangel Station) samt 1 ledvogterhus til tømrermester H. Johansen, Odense, alt for 44.350 kr.

Endvidere fremgår det af licitationspapirerne, at materialeleverancerne til Fangel Station og de øvrige landstationer samt vogterhuse tilfaldt for falstagsstens vedkommende Egebjerg Teglværk; røde maskinpressede facadestenen og flammede bagmursten leveredes af Stenstrup Teglværk. Endelig tilfaldt leverancen af kakkellovne og komfurer Frederiksgades Jernstøberi og Maskinfabrik.

Da banen blev indviet i 1906 omfattede Fangel Station 3 bygninger: hovedbygning, udhus og varehus. Pladsen, der opstod mellem hovedbygning og udhus, blev lukket til begge sider med plankeværk, brolagt med marksten og på midten af pladsen blev etableret en 10 m dyb drikkevandsbrønd med støbejernspumpe. Denne gårdsplads blev sammen med tjenesteboligen stationsforstanderens private område.

Hovedbygningen blev opført i 1½ etage med udnyttet tagetage og funge-rede både som tjenestebolig og station.

Tjenesteboligen bestod i stueetagen af entré med indgang fra gårdspladsen, køkken, spisestue og 2 opholdsstuer. Fra entreen førte en halvsvings-trappe op til tagetagen, hvor der var indrettet et soveværelse, pigeværelse og via et tørreloft kom man til et ca. 12 m² stort gavlværelse, hvor postassistenten, der skulle tilknyttes Fangel Station, passende kunne indrette sig.

I hovedbygningens stueetage var desuden banens publikumsrettede del, nemlig en ventesal med kakkellovn og træbænke, samt til stationens administration et 12 m² stort kontor, hvorfra også billetsalget foregik gennem en lille lem i døren til ventesalen.

Egentlig burde der have været indrettet et 20 kvadratalen stort kontor til brevsamlingssted og postbetjening, hvilket var et krav fra statens side for at give koncession på at anlægge en privatbane. At dette ikke var sket beklagede

Indenrigsministeriet sig over i en skrivelse til jernbaneselskabet. Selskabet svarede behændigt tilbage, at stationen så sandelig var blevet opført efter skitser udarbejdet af statsbanerne og da bolden således var givet tilbage til staten gik sagen i sin mor igen. Der blev aldrig indrettet noget postkontor på Fangel station. Postekspeditionen besørgedes af jernbanepersonalet fra et lille hjørne af det i forvejen overfyldte kontor.

Udhuset, der som hovedbygningen var opført i gedigent murværk, med røde maskinpressede facadesten, udsmykninger og tag med teglfalssten, var ligeledes opdelt til brug for både tjenesteboligen og til banens drift.

Til tjenesteboligen var indrettet retirade med noget så luksuøst som zinkudluftning gennem taget. I rummet ved siden af var indrettet et vaskehus med muret gruekedel og fra det rum førte en stige op til tagrummet, der kunne anvendes til opbevaringsplads, og endelig var indrettet et brændselrum, som stationsforstanderen kunne benytte til sit private brændsel.

Til brug for banen rummede huset pissoir, retirade og endnu et brændselrum til kul og brænde for ventesalens kakkellovn.

Den tredje og sidste bygning var et varehus, hvor banens stykgods blev opbevaret, og hvorfra der blev læsset og losset. Huset var forsynet med læsseramper mod henholdsvis jernbane og stationens tilkørselsvej. Bygningen var i modsætning til de to andre bygninger opført i en trækonstruktion beklædt med brædder og hævet over terrænet ved et bjælkelag udlagt på murede piller.

Lidt brædderomantik blev der også til ved bygningens udformning, idet gavlene var beklædt med brædder skåret i savtakker og de synlige spærender var smukt afrundede. Hele herligheden var tagdækket med asfaltpap på bræddeunderlag.

Besigtigelse og nedtagning

Da bygningen i 1985 blev besigtiget af Den fynske Landsby havde den i en årrække efter banens nedlæggelse været ombygget til 2 boliger og udlejet. Ombygningen var dog gjort på en så nænsom måde, at bygningens mest vitale dele og udsmykninger var velbevarede, og de dele, der måtte være ødelagte eller fjernet, lod sig let rekonstruere.

Museet besluttede herefter at overtage bygningerne med henblik på en nedtagning og senere genopførelse i den planlagte stationsby i forbindelse med landbygningsmuseet Den fynske Landsby.

Men inden museet nåede så vidt, blev der gjort en hel del overvejelser om, hvorvidt det overhovedet kunne lade sig gøre at tage en grundmuret bygning ned på en måde, som ikke beskadigede murstenene. Og hvis det kunne, i hvilket omfang skulle man så nummerere stenene. De erfaringer Den fynske Landsby og andre frilandsmuseer havde med nedtagning og genopførelse af bygninger gik udelukkende på bindingsværks- og pudsede grundmurede huse, hvor en evt. beskadigelse af mursten kunne skjules under facadebehandlingen.

Her stod man overfor en bygning med blank mur, hvor en skåret facadesten ikke kunne genanvendes og med sten der i de forløbne år havde fået en patina, der var karakteristisk for den facade eller det sted, den var indmuret.

Efter prøveudtagning af facadestenen blev det konstateret, at man heldigvis her havde en bygning fra en tid, hvor man endnu murede i ren kalkmørtel uden cement, hvilket gjorde det muligt med forsigtighed at skille murværket ad og afrense stenene uden at beskadige dem, således at en genanvendelse lod sig gøre. Med hensyn til sortering af stenene var det indlysende, at en nummerering af hver enkelt sten var uoverkommelig. Det blev derfor besluttet at pakke dem i paller alt efter hvilken facade de stammede fra.

Inden man påbegyndte nedtagningen af Fangel Station, måtte der foretages et omfattende opmålingsarbejde og udføres nøjagtige tegninger, et arbejde så tidskrævende at Den fynske Landsby så sig nødsaget til at anmode 2. afd. ved Odense Kommune om hjælp hertil. 2. afd. satte beredvilligt en arkitekt og en teknisk assistent på opgaven og de udførte i løbet af efteråret 1985 og foråret 1986 det store arbejde med opmåling og rentegning.

For senere at kunne genopføre stationen præcist som den tog sig ud ved indvielsen i 1906, måtte der udføres planer og snittegninger i mål 1:20 i et sådant omfang, at alle bygningsdele blev anskueliggjort.

Alle synlige bygningsdele som døre, vinduer, gulvbrætter, spær o.s.v. blev systematisk nummereret, og disse numre blev påmalet bygningsdelen og derefter tilsvarende indført på tegningerne. Efterhånden som nedbrydningsarbejdet skred frem blev der af Den fynske Landsby udført supplerende tegninger af skjulte konstruktioner såsom bjælkelag, strøer og murankre.

Da det ellers så detaljerede udbudsmateriale fra licitationen ikke beskrev ind- og udvendig farvesammensætning ved stationens opførelse, måtte Møntergårdens farvekonservator foretage en farvearkæologisk undersøgelse for at bestemme de oprindelige farver. Lagvis afdækkede han udvalgte steder på

Fig. 5. Fangel station opmagasineret på vejvæsenets areal i Sande-rum. Foto. S.M.

vægge, døre og vinduer, således at der opstod farvetrapper, hvor man kan aflæse, hvilke farver bygningen har haft gennem tiderne.

I slutningen af 1986 var Mag. 2. afd.'s Projekt Bygningsrenovering færdig med nedtagningen, alt var nummereret, træværket konserveret, murstenene pakket i paller og alt opmagasineret i det dertil byggede halvtag på vejvæsenets central i Sanderum. Alle tegninger blev ajourført og de godt 600 fotos, der var taget under Fangel Stations nedtagning, blev sorteret og beskrevet.

Hermed var bygningen reddet og Den fynske Landsby havde sammen med Mag. 2. afd. løst den foreløbige opgave.

Stationslandsbyen

Den fynske Landsby er for mange forbundet med billedet af bindingsværk, stråtag og stokroser. Så hvad vil museet med solide stationsbygninger, jernbaner, damp og kulrøg?

Vi vil følge vores formålsparagraffer, der pålægger os at fortælle historie om landbefolkningens levevilkår; og ligesåvel som vore nuværende bygninger kan fortælle en masse om livet på landet fra c. 1780 til 1880, så vil en land-

station være et centralt »monument«, hvis man skal beskrive og forklare udviklingen frem til tiden omkring 2. verdenskrig.

Vi fornemmer idag, at det er blevet meget svært for børn og unge at foretage en kobling mellem vores landsbysamfund og deres erfaringsverden. Derved skabes en unødigt distance til museet, som let reduceres til en samling af kuriositeter, til et raritetskabinet. Der er i høj grad brug for et museum med bygninger fra den mellemliggende tid, hvor vi kan fortælle historien, om den gang man på landet begyndte at anvende maskiner og diverse kraftkilder; om tiden da husmændene fik mulighed for at købe så meget jord, at de kunne leve af den; om de nye muligheder for håndværks- og servicefagene; om de kortere afstande som følge af jernbanen, telefonen, og senere automobilen; osv., osv.

Museet gjorde første gang opmærksom på behovet for bygninger fra en nyere tid i »Perspektivplanen 1972-1982«, men da man samtidig fandt det rigtigst først at genopføre de »gamle« bygninger, man allerede havde på lager, så blev planerne udskudt til 1980'erne.¹³

I 1982 begyndte vi så at undersøge, hvor et sådant »andelstidsmuseum« kunne placeres, og hvilke bygninger det burde indeholde. På det tidspunkt opstod tanken om at erhverve jorden umiddelbart vest for »Svendborgbanen«, i kilen mellem denne og de gamle spor til »Sydvestfynsbanen«, og placere en landstation her. Man ville herved være i stand til at tilbyde det optimale museumsbesøg, der kunne forme sig som en rejse tilbage i tid:

Med veteran tog fra Odense til stationen ved Den fynske Landsby, hvor man først besøger »stationslandsbyen«, for derefter via en tunnel at gå et trin længere tilbage i tiden til »bondebyen«. I vores søgen efter en egnet station faldt blikket på den i Fangel; den var tom og lå jo allerede ved »Sydvestfynsbanen« – blot 8 km længere ude!

Udover stationen har Den fynske Landsby erhvervet en stor gård (fra 1882) og et snedkerværksted (med indretning fra 1920'erne), og vi har forskellige andre bygninger i kikkerten.

Ideen om »stationslandsbyen« holder for øjeblikket på et vigespor, men maskinen holdes igang, og vi venter kun på et signal fra Odense Kommune, der først skal have ryddet nogle forhindringer af sporet.

1. I »Fangel. Registrering af bebyggelse og beplantning. Odense kommune. Byplanafdelingen. 1982« finder man (pp. 3-9) en oversigt over landsbyens bebyggelsesudvikling – udarbejdet af Esben Hedegaard.
2. *Fyens Stiftstidende* 2. og 3. nov. 1906; *Fyens Tidende* 2. nov. 1906; *Hjemmet* nr. 41 1906 p. 549 »En baneindvielse«; og *Klokketaarnet. Medlemsblad for Faaborg og Omegns Hjemstavnsforening. Nr. 3 1954*, pp. 4-5 »Nr. Brobybanens 25 Aars Jubilæum«.
3. Søren Mørch, *Den ny Danmarkshistorie*. 1982, p. 109.
4. Åge Fasmer Blomberg, *Fåborg bys historie, II*, 1956, p. 290.
5. *Ibid.*, p. 393.
6. Niels Jensen, *Fyenske jernbaner*, 1976, p. 69.
7. *Ibid.*, p. 74.
8. *Ibid.*, p. 70.
9. *Ibid.*, p. 74-75.
10. Oplysningerne i dette afsnit bygger (hvor andet ikke er angivet) på mundtlige udsagn af gdr. Martin Christian Jørgensen, »Højgård« i Fangel – født 1918.
11. Niels Jensen, *Fynske jernbaner*, 1976, p. 72.
12. Trap, Danmark. Bd. 5, 1957, pp. 218-220.
13. E. Kier, *Sydfyenske Jernbaner. 35 års privatbanedrift*. 1911, p. 6.
14. Mads Østerby, *Danske Jernbaners Byggeri*. 1984, p. 74.
15. Landsarkivet for Fyn. Odense- Nr. Broby-Faaborg Jernbanen. Pk. nr. T26-T27.
16. Odense Bys Museer 1972-1982. En redegørelse og en perspektivplan. Odense 1973, p. 46.

Litteraturliste

- »En Bane-Indvielse« i *Hjemmet* 1906. s. 549. Blomberg, Å.F., *Fåborg Bys Historie, II*, 1956.
- »Fangel. Registrering af bebyggelse og beplantning«. Odense kommune. Byplanafdelingen. 1982.
- Jensen, N., *Fynske Jernbaner*. 1976.
- Kier, E., *Sydfyenske Jernbaner. 35 Års Privatbanedrift*. 1911.
- Kristensen, K., *Husbygningsslære. Bd. 1. Murarbejde*. 1923.
- Mørch, s., *Den ny danmarkshistorie*. 1982.
- »Nr. Broby-banens 25 års Jubilæum« i *Klokketaarnet. Medlemsblad for Faaborg og Omegns Hjemstavnsforening*. 1954. nr. 3. (genoptr. af artikel fra 1931).
- »Odense Bys Museer 1972-1982. En redegørelse og en perspektivplan«. 1973.
- »De sydfyenske randbaner« i *Vingehjulet* 1953-54, s. 122-125.
- Tork, J.A., *Fynske Stationsbyer. I Fynske Aarbøger* 1951 s. 138-188.
- Trap, Danmark. Bd. 5. 1957.
- Østerby, M., *Danske Jernbaners Byggeri*. 1984.

Andet materiale

- Fyens Stiftstidende*, 2. og 3. nov. 1906.
- Fyens Tidende*, 2. nov. 1906.
- Odense-Nr. Broby-Fåborg-banens arkiv. *Anlægssager*. 1905-07. Pk. nr. T26-T27.
- Landsarkivet for Fyn.
- Opmålingstegninger. Udført for Mag. 2. afd. af O. Jacobsen og for Den fynske Landsby af P.S. Johansen.

Der Bahnhof Fangel im Museum

Das Freilichtmuseum Den fynske Landsby (Das ffinische Dorf) lieB in den Jahren 1985-86 ein Bahnhofsgebäude im Hinblick auf die Wiedererrichtung in einem geplanten »Bahnhofsstationendorf« abreiBen.

Das Bahnhofsgebäude stammte aus Fangel – einer der Stationen an der Strecke Odense – Nr. Broby – Faaborg – und zwar im Jahre 1906 mit Pomp und Pracht unter Anwesenheit des K6nigshauses und mehrerer prominenter Politiker eingeweiht worden. Die Aufmerksamkeit der Presse spiegelt den jahrelangen Kampf um die Streckenf6hrung und die Finanzierung der Bahn wider, der der Er6ffnung vorausging. Die Zeit der Eisenbahn sollte eine kurze, aber bedeutungsvolle Epoche in der Geschichte Fangels werden. Die Bahn stimulierte nicht nur die Landwirtschaft, sondern trug augenscheinlich dazu bei, die Basis f6r eine Reihe neuer Wirtschaftszweige in der Gemeinde zu schaffen.

Die wirtschaftliche Grundlage der Bahn war jedoch zu schmal. Von Anfang an fuhr sie Defizite ein und unterlag ab Anfang der 30er Jahre im Wettbewerb mit Bussen und Lastwagen. 1954 wurde sie stillgelegt.

Alle 15 Bahnhofsgebäude entlang der »S6dwestf6nischen Bahn« wurden vom Architekten P.C. Monberg entworfen. Es gab 2 Typen, einem groBen und einen kleinen Bahnhof; Konstruktion und Wahl der Baumaterialien waren jedoch im groBen ganzen bei beiden Typen dieselbe.

Fangel geh6rte zu den groBen Bahnh6fen. Das Bahnhofsgebäude und das Nebengebäude waren in roten Ziegelsteinen mit hellen Bändern aus Zementputz ausgef6hrt. Der Packschuppen dagegen war v6llig aus Holz, ruhte auf gemauerten Säu len und hatte ein Dach aus Dachpappe.

Der Stationsvorsteher und seine Familie belegten den gr6Bten Teil des eigentlichen Stationsgebäudes. Nur der Wartesaal und das B6ro, das gleichzeitig als Verwaltung, Fahrkartenverkauf und Postamt benutzt wurde, diente direkt dem Eisenbahnverkehr.

Obwohl das Bahnhofsgebäude bei seinem Abbruch 30 Jahre f6r Wohnzwecke benutzt worden war, erwies es sich als recht einfach, Aussehen und Einrichtung wieder in den urspr6nglichen Zustand zu bringen.

Der Abbruch selbst wurde von den stadwerken Odense nach Anweisungen des Museums durchgef6hrt. Das Gebäude liegt jetzt als »Bausatz« im Magazin und kann dank des umfassenden Zeichnungs- und Fotomaterials jederzeit wiedererrichtet werden.

Das Bahnhofsstationendorf wird hoffentlich bald verwirklicht, denn im Museum sp6rt man immer, daB es allmählich zunehmend schwieriger wird, die Br6cke zwischen der d6rflichen Gesellschaft um die Mitte des 19. Jahrhunderts und insbesondere dem Wissen und den Erfahrungen der j6ngeren Generation zu schlagen. Hier k6nnte ein Bahnhofsstationendorf als Bindeglied dienen.

Væbnergården – reddet og genrejst

Af TORBEN GRØNGAARD JEPPESEN

Avisernes magt er stor, derom ingen tvivl. I 1933 blev en lille artikel i Fyns Tidende starten på en redningsaktion for et gammelt bindingsværkshus, der i dag står smukt genrejst i skønne omgivelser i Den fynske Landsby. Artiklen blev også grundlaget for en »magtkamp« om, hvor et fremtidigt fynsk fri-landsmuseum skulle ligge. De første spæde tanker herom var groet frem nogle år forinden, nu blev der lejlighed til at slå for den ideelle placering.

Vi skal her følge redningsaktionen fra hin septemberdag til det endelig lykkes at genrejse huset i 1952.

Lad os starte med begyndelsen, Fyns Tidende lørdag d. 2. september 1933:

»Væbnergården i Dalby bliver revet ned i disse Dage.

En af de ældste, maaske den ældste Bondegaard paa hele Fyn forsvinder – uden at der læfter sig en Haand for at bevare det af den, der er værd at bevare ..... men jeg vil gerne i den 11. Time henlede Opmærksomheden paa Gaardens Storstue. Den er nemlig udmærket bevaret og frembyder i al sin Beskedenhed et glimrende Billede af gammel dansk Bondekultur.

Lofthjælkerne er kun lige i jævnvoksen mands Hovedhøjde, men Rummet er i øvrigt ret stort, Væggene er for hver Bjælke inddelt i Felter, der adskilles ved hvide Pilastre, og langs alle fire vægge løber en fortsat Frise af Landskabsmalerier hele Salen rundt. Rummets Trækonstruktion er afstivet med svære, indvendige Tømmer-Knægte i kraftig, enkel Profilering. Vinduerne er smaa og lave, men placeret med et godt Øje for Balancen – kort sagt, her findes en ca. 300 Aar gammel Storstue, der forekommer saa egenartet og smuk, at den absolut bør bevares.

Jeg efterlyser Foreningen til gamle Bygningers Bevarelse, jeg efterlyser Fyns Folkemuseums Ledelse. Har nogen herfra set paa Væbnergården? Og har nogen herfra sagt, at Væbnergården ikke er for god til at rive ned, uden at der bevares noget til Erindring om den?

Og saa er der maaske endnu i nogle faa Dage Tid til at faa kigget nærmere paa den

Fyn drikker Christgau^S

Forlæng Kaffeen hos Deres Købmand.

Alle Pristag. —

VÆBNERGAARDEN I DALBY

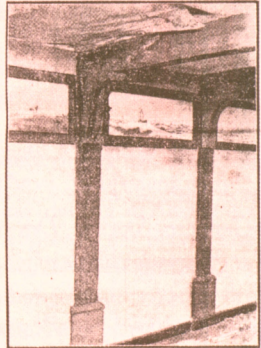
Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

VÆBNERGAARDEN i Dalby er nu for alvor i færd med at blive revet ned. Gaarden, som er en af de største og smukkeste på Fyn, har været i besiddelse af den gamle adelsslægt i over 400 år. Gaarden er nu i besiddelse af den gamle adelsslægt i over 400 år. Gaarden er nu i besiddelse af den gamle adelsslægt i over 400 år.

Dalby, oplyste i Gaar, at Fyns Folketingsmand efter Erhvervsministerens Indstilling i Fyns Tidende har foreslået, at man kunde få Løjfl.

had til at bese Gaarden, og har samtidig foreslået, at man kunde få Løjfl. Det er ender alle Gaardene, der er i den Tilstand, som den gamle adelsslægt har efterladt.

ommer straks i Gaar, naar Opbygningsarbejdet er påbegyndt. Det er ender alle Gaardene, der er i den Tilstand, som den gamle adelsslægt har efterladt.

Resterne af Stovværk. Man ser i billedet de indvendige bjælker, der holder Stovværket, og de gamle Plaster og Mønstre. I Forgrunden ses Løjt.

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

FYN RUNDT

Odense Omegns Landboforenings Husefest

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

Ommer straks i Gaar, naar Opbygningsarbejdet er påbegyndt.

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

Ny Frugtsamlerekursus dannet i Hasmark.

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

En Teateraften

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

3 x A

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

Nr. Højrup Elektricitetsforening jubilerer.

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

Indenrigsministeriet vil ikke undersøge Sagen.

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

Maagemærkerne skal undersøges.

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

Hvaler i Store Belt.

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

Ja, selvfølgelig strikker jeg!

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

Sortrige gennem Slægteriet.

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

Enkeltinger skal

Den gamle Gaard i Dalby, der nu bliver revet ned. I Forgrunden s. B. Højskjængen, i B. Højskjængen, der rummer den husekonstruktive Skovsæ. — I en Udsigt, der rækker ud over Haven.

gamle Gaard, og finder Saghundskaben saa, at den Storstue er værd at bevare, saa skulle det vel ogsaa kunne lade sig gøre at redde den».

Opfordringen til handling var klar! Og for at ingen – hverken Bevaringsforeningen eller Fyns Folkemuseum, begge lokaliseret i Odense – skulle overse det, så var artiklen placeret under »Odense-rubrikken«!

Reaktionen udeblev da heller ikke. Allerede samme dag kontakter museumsinspektør Chr. M.K. Petersen ejeren af Væbnergården med henblik på bl.a. en besigtelse mandag. Chr. M.K. Petersen var i 1933 leder af Odense Bys offentlige Samlinger, hvorunder Fyns Folkemuseum var en afdeling¹⁾.

I Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, Odense afdelingen, begynder der også at ske noget. I foreningens protokol noterer sekretæren, adjunkt H. Fussing, at museumsassistent Svend Larsen har ringet og gjort opmærksom på, at »Væbnergården« i Dalby var truet. Fussing kontakter straks foreningens formand, arkitekt Knud Lehn Petersen, der kendte gården og som mente, at den burde reddes. Lehn Petersen vidste, at formanden for Historisk Samfund for Odense og Assens amter, proprietær Hjort, sammen med lokale kræfter arbejdede på at redde gården²⁾.

Næste dag, søndag den 3. september sætter Fyns Tidende trumf på sagen. Der bringes en næsten helsides omtale af nedrivningen og med 2 billeder i den ellers billedtomme avis. Vi ser ødelæggelserne gå for sig og får et blik ind i storstuen med dens billedfrise, pilastre og knægte. Og teksten er ikke til at tage fejl af:

»VÆBNERGAARDEN i Dalby, der nu gaar sin Undergang i Møde, har en Historie, hvis Oprindelse taber sig helt tilbage i sagnagtige Meddelelser. På Hindsholm vil Sagnet vide at fortælle, at Gaarden i sin Tid har tilhørt Marsk Stigs Væbner, Mads Jyde. Herefter skal den have eksisteret allerede i Slutningen af det 13. Aarhundrede. Mere historisk er det, at Væbnergaarden i 1473 ejedes af Væbner Laurids Nielsen, der blev Stamfader til den senere saa bekendte Odense Slægt Kotte .....«

Hvem turde efter den svada lade den gård gå sin undergang i møde? Og hvem tager i følge Fyns Tidende første point hjem?

I artiklen fremgår det, at allerede i foråret, da nedrivningen kom på tale, satte sognepræsten i Dalby, pastor Kiærskou sig i bevægelse for at skabe en stemning for at redde gården. Bl.a. blev der rettet henvendelse til Historisk Samfund for Odense og Assens amter og indhentet udtalelser fra Nationalmuseet og kgl. bygningsinspektør Lehn Petersen, Odense. Alle mente, at

bygningerne var værd at bevare. Til trods herfor må avisen konkludere, at »noget virkeligt Forsøg paa at redde Væbnergaarden kom der ikke ud af denne Aktion«. Men heldigvis kan avisen samtidig bringe den glædelige oplysning, at der er tegn, som tyder på, at der i allersidste øjeblik vil blive gjort endnu et forsøg: »Den nuværende Ejer af Væbnergaarden, Gd. Alfred Andersen, Dalby, oplyste i Gaar, at Fyns Folkemuseum efter Fremkomsten af Artiklen i Fyns Tidende har efterspurgt, om man kunne faa lejlighed til at bese Gaarden, og har anmeldt Besøg paa Mandag».

Det initiativ kan avisen ikke sidde overhørig, og det får følgende ord med på vejen: »Det er under alle Omstændigheder meget fortjenstfuldt, at Folkemuseet straks tager Affære, naar Opmærksomheden henledes paa et Forhold som dette. Det er vel ingen Hemmelighed, at Museet hverken raader over større Pengemidler eller over Plads, hvor Stuen eventuelt straks kunde genopstaa....« En fjer i hatten til Folkemuseet - og artiklen sluttes med følgende »Enhver, der har Interesse for at bevare saa mange Minder om gammel fynsk Kultur som muligt, vil sikkert glæde sig over, at Væbnergaarden i al Fald nu ikke faar Lov til at forsvinde, før enhver Mulighed for Bevarelsen af eventuelt værdifulde Dele af den er undersøgt til bunds«.

Samme dag indfører sekretæren i Bevaringsforeningens protokol, at museumsinspektør Chr. M.K. Petersen har talt med gårdens ejer og fået oplyst, at stuehuset ikke umiddelbart er truet og at museet er interesseret i at sikre sig paneler m.m. fra storstuen. Sekretæren meddeler formanden, Knud Lehn Petersen, dette samme dag.

Protokollerne er herefter tomme indtil onsdag d. 6. september, hvor Fusing - sekretæren - skriver, at formanden forgæves har forsøgt kontakt til proprietær Hjort. I stedet er det lykkedes at drøfte sagen med pastor Kiærskou, Dalby, som oplyser, at bønderne ikke er indstillet på at ofre noget for at redde gården - og at vejvæsenet gerne vil have den væk for at rette et hjørne. Fusing noterer samtidig, at foreningen vil søge at gøre Vestfyns Hjemstavns-gård interesseret, og har indkaldt Olaf Andersen herfra til drøftelse.

Lørdag den 9. september - ugedagen for Fyns Tidendes startskud - er det museets tur til at sætte noget på skrift om Væbnergården. Museumsinspektør Chr. M.K. Petersen skriver til sin kollega Kaj Uldall, Dansk Folkemuseum i København:

»Kære Hr. Museumsinspektør.

Som De vil se af vedlagte Udklip af Fyns Tidende, er der igen Fare for, at en gammel fynsk Gaard skal forsvinde.

Gaardens ejer har pr. Telefon lovet mig, at hvis Gaarden skal nedrives, vil han tilbyde Odense Bys Offentlige Samlinger Storstuens Bjælkeværk for en rimelig Betaling.

Fordi jeg husker vor Samtale ved sidste Museums møde, har jeg imidlertid ikke villet nøjes med dette Løfte, men har idag talt med Museumsbestyrelsens Formand, Redaktør J.C. Dreyer, om han ikke kunne tænke sig som Byraadsmedlem at gøre et Forsøg paa, at faa Borgmester og Byraad til at interessere sig for Planen om et Landbygningsmuseum i Udkanten af Odense. Han var ikke uvillig til at gøre Forsøget, hvis han kunde faa Formanden for den lokale Afdeling af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, Kgl. Bygningsinspektør Knud Lehn Petersen, til at støtte sig. Lehn Petersen er ogsaa medlem af Byraadet.

Jeg erfarer imidlertid nu, at der inden for den nævnte Forenings Bestyrelse er enkelte Mænd, der absolut holder paa, at et eventuelt Fyenssk Landbygningsmuseum ikke bør lægges ved Odense, men i Gummerup, fordi det efter vedkommendes Mening er unaturligt at anbringe Landbygninger i Tilslutning til en By. Saavidt jeg kan skønne, deler De og Nationalmuseets Mænd som Helhed ikke denne Opfattelse.

Da der synes at skulle udfærges en Kamp mellem Odense og Gummerup, vil jeg være meget taknemmelig, hvis De vil sende mig en Udtalelse, som jeg maa forelægge Redaktør Dreyer og Bygningsinspektør Lehn Petersen, og i hvilken De gør Rede for, hvad der taler til Fordel for Odense i dette Spørgsmaal.

Fussing er tilsyneladende hurtigt og godt informeret, for han noterer i Bevaringsforeningens protokol samme dag, at museumsinspektøren er interesseret i Væbnergården, og at Nationalmuseet søges inddraget. Fussing skriver ogsaa, at han har meddelt Chr. M.K. Petersen sin mening om, at Væbnergården naturligt hører hjemme på landet, og at museet i stedet skulle koncentrere sine kræfter på Mønterstræde-projektet. Og det slutter med »Meddelt fmd. denne samtale. Fmd. enig med sekr.«

Lad os her lige stoppe op og få nogle ting fra den forudgående tid bragt på plads. Vi har nemlig lige fået at vide, at formanden for bevaringsforeningen, arkitekt Lehn Petersen var enig med sin sekretær om, at Væbnergården skal ligge på landet – underforstået ikke i et Landbygningsmuseum i udkanten af Odense. Hvordan kan Lehn Petersen være enig heri? I slutningen af 1929 fremkom han med et forslag om at genskabe en gammel landsby i eller ved Odense. Disse tanker omsatte han i nogle mere konkrete planer i vinteren 1929-30, bl.a. med placering af det kommende landsby-museum ved Hundrup (Odenses udkant). Det, som museumsinspektøren nu gør til sine planer, havde Lehn Petersen altså nu ca. 4 år efter opgivet. Hvad var årsagen?

Fig. 2a. Kai Uldalls fotografier af gården fra 1925, stuehus og del af østlænge.

Desværre ses det ikke af de foreliggende sager, bortset fra at det i Bevaringsforeningens protokol d. 9. nov. 1930 er noteret, at foreningen vil udarbejde et nyt forslag til et landsby-museum efter at Odense kommune har købt Møntergården (Mønterstræde-projektet) med henblik på brug til museum. Måske har foreningen ment, at alle museets fremtidige kræfter skulle sættes her og ikke spredes – og måske har Fusing været en stærk agitator for et landsbymuseum ved Gummerup? Det skal i den forbindelse nævnes, at Odense-afdelingen af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring havde været en stærk kraft i bevaringen af Landmålergården i Gummerup (Vestfyns Hjemstavnsgård) og bl.a. deltaget i oprettelsen af museumsforeningen og flytningen af smedien fra Taastrup dertil i de første år af 1930'erne. Som afrunding på dette lille indskud kan det fortælles, at Lehn Petersen faktisk nogle år senere var med til at realisere sin oprindelige plan om genskabelse af en gammel landsby i udkanten af Odense, nemlig Den fynske Landsby ved Hundstrup Skov/Fruens Bøge.

Men tilbage til historien om Væbnergården.

Kai Uldall, Dansk Folkemuseum i København, er hurtig til at svare Chr. M.K. Petersen. Allerede mandag den 11. september skriver han et 2 sider

brev med sit syn på spørgsmålet om et fynsk frilandsmuseum for gamle landbygninger. Konklusionen er følgende *»Jeg har altid været af den Formening, at der burde oprettes et fynsk Frilandsmuseum, og at dette burde ligge i Odense ved Fruens Bøge eller Næsbyhoved. Her er det største Befolkningstal samlet, og her kan man altid gøre Regning med Tilrejsende fra Landet. Dertil kommer, at Odense Bys offentlige Samlinger omspænder hele Fyn.*

..... Anbringelse af et større fynsk Frilandsmuseum ude paa Landet, f.eks. ved Hjemstavnsgaarden i Gummerup, maa jeg afgjort fraraade, selvom det fornødne, samlede og afspærrede Areal maaske lettere lod sig erholde der. Selvom Automobilet snart er allemandseje, saa vil det være urigtigt at lægge et stort Museum paa en Plet, der ikke af andre Grunde er naturligt Samlingspunkt, og hvor der ikke er en stor By som økonomisk Basis«. I et følgebrev til Chr. M.K. Petersen nævner Uldall, at han kan sætte sig i forbindelse med formanden for Hovedforeningen til gamle Bygningers Bevaring, Vilh. Lorenzen, i fald Petersen mener, at det kan gavne sagen til trods for den jo er rent fynsk! – Det ser dog ikke ud til, at Chr. M.K. Petersen benytter sig af *»det skyts«.*

Onsdag den 13. september sender Chr. M.K. Petersen udtalelsen videre til museumsbestyrelsens formand, redaktør J.C. Dreyer, og – samme dag – skriver han igen til Kai Uldall for at få et råd med hensyn til erhvervelsen af gården i Dalby. Uldalls svar skrives allerede om torsdagen og fra brevet kan

Fig. 2b. Dele af øst- og sydlænge med stensat hestegang i forgrunden

Fig. 3. Halvor Zangenbergs foto fra 1928.

citeres: »Hvad Dalbygaarden angaar, saa er Storstuen og vel ogsaa de andre Rum jo interessante nok. Det vil vist ikke blive let at faa et andet fynsk Stuehus med profilerede, indre Knægte. Det er dog saa længe siden, at jeg sidst saa Gaarden, at jeg ikke tør give bestemt Raad med Hensyn til Køb. Kan Stuehuset faas til Nedbrydning for en billig Penge, og kan denne Nedbrydning foretages saaledes, at man ved Lejligheden bliver klar over de oprindelige Rumforhold, saaledes at disse ved Genopførelsen kan rekonstrueres, saa vilde jeg dog nærmest tilraade Køb. 500 Kr. vilde jeg vurdere Træværket og det andet, som skal bruges til«.

Uldall nævner i brevet, at han har set gården, og jvf. Nationalmuseets arkiv for Bondegårdsundersøgelser viser det sig, at Kai Uldall i 1925 har taget et par billeder (se fig. 2) og at kollegaen Halvor Zangenberg i 1928 også har været der (se fig. 3)³¹.

Medens Chr. M.K. Petersen således i dagene efter Fyns Tidendes artikler om nedrivningen af den gamle gård i Dalby brugte denne lejlighed til at få taget rigtigt hul på realiseringen af ideen om et landbygningsmuseum i Odense, var Bevaringsforeningens formand, Knud Lehn Petersen, i gang med den nye idé, et frilandsmuseum ved Gummerup. I et styrelsesmødereferat fra Vestfyns Hjemstavns gård den 25. september 1933 fremgår det, at han

har kontaktet Olaf Andersen om muligheden for at overtage Væbnergården til Hjemstavngården. På styrelsesmødet vedtoges det at svare Lehn Petersen, at Hjemstavngården ikke magter at overtage Væbnergården. At man ikke kunne klare at modtage og genrejse Dalby-gården lagde dog ingen hindring i vejen for, at Hjemstavngården købte et skab fra gården, (se fig. 4).

Herefter er der tilsyneladende stilstand. De bevarede arkiver fortæller i hvert fald intet, så vi må formode, at nedbrydningen er udskudt næsten indtil årsdagen for Fyns Tidendes artikel. Så sker der igen noget:

I Bevaringsforeningens protokol noterer adjunkt Hans Fussing den 31. august 1934, at arkitekt Arne Ludvigsen den 27. ds. har meddelt, at Væbnergårdens nedrivning ville blive påbegyndt dagen efter, og at tømmeret kunne fås for 600 kr. (Arne Ludvigsen var knyttet til Bevaringsforeningens hovedafdeling i København). Videre står der i protokollen: *»Formand og Sekretær besluttede for Lokalforeningens Kassebeholdning – 500 Kr. – at købe Tømret, hvis man paa Stiftsmuseet kunde faa Penge til Nedrivning, Transport etc. 28. ds. lovede Museumsbestyrelsens Formand, Drejer, efter Konference med Petersen, at yde nødvendige Beløb«*. Dette beløb ses andet sted anslået til 400 kr.

Den 30. august køber arkitekt Ludvigsen på Bevaringsforeningens vegne Væbnergården for 500 kr., og han får samtidig pålæg om, at nedrivningen skal være afsluttet inden for en måned. Hermed ser det ud til, at Bevaringsforening og museum nu skal følges i skøn samdrægtighed, men dagen efter – den 31. august – skriver Fussing 2 breve. Det ene stiles til Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, Hovedforeningen, det andet til Vilh. Lorenzen, formand for nævnte forening. I det første brev redegør Fussing for redningsplanen for Væbnergården og når herefter til hovedmålet med brevet:

»Lokalforeningen har ikke midler til at bekoste nedtagelsen, transporten og magasineringen, men Fyns Stiftsmuseum, hvilket i realiteten vil sige Odense kommune, har erklæret sig villig til at afholde de hermed forbundne udgifter, der løseligt kan anslås til 400 kr. Bygningen vil saaledes i alle tilfælde blive reddet, men derefter rejser sig spørgsmålet om dens genopførelse.

Som det formodentlig er hovedforeningen bekendt, har museumsinspektør Uldall udarbejdet en plan til et museum af fynske landbygninger i eller ved Odense, og museumsinspektør Chr. M.K. Petersen ved Fyns Stiftsmuseum er en ivrig tilhænger af denne plan, der formodentlig i den allernærmeste fremtid vil blive behandlet af Odense byraad.

Da lokalforeningens bestyrelse eller rettere formanden og sekretæren, idet det ikke har været muligt at indkalde til et bestyrelsesmøde om sagen paa grund af den meget korte tid, der har været til raadighed – købet af gaarden maatte ordnes i løbet af et døgn – er

Fig. 4. Skab fra Væbnergården i Dalby, nu Vestfyns Hjemstavngård. Foto Svend Møller, 1988.

bestemte modstandere af denne plan, vil vi ved denne henvendelse til hovedforeningen søge at undgå, at stiftsmuseet bliver medejer af Væbnergården. Det er vor opfattelse, at det

vil være urimeligt at samle landbygninger i eller ved Odense, hvor de ikke varigt kan komme til at ligge i landlige omgivelser, men at det vil være langt mere naturligt at anbringe de bygninger, som ikke kan bevares paa stedet, i Gummerup, hvor der dels i de som museum bevarede bygninger – Landmaalergaarden og smedjen fra Taastrup – dels i de velbevarede og smukke gamle gaarde i landsbyen er en naturlig baggrund for andre landbygninger«.

Brevet slutter med en anmodning om, at hovedforeningen yder 400 kr. til dækning af de udgifter, som ellers Stiftsmuseet havde lovet at afholde. Fra det andet, langt mere personligt formulerede brev til hovedforeningens formand, kan jeg ikke dy mig for at citere følgende: *»Museumpetersen vil meget gerne være medejer, vistnok fordi han mener, at han saa kan gennemtvinge planen om landsby her, saa han bliver formodentlig rasende, naar vi kan undvære museet, men det maa vi finde os i«.*

Fussing får sine penge – indtil 300 kr. – fra hovedforeningen, og således – 1 år efter Fyns Tidende bragte sine artikler om Væbnergården – er arbejdet med nedtagning i fuld gang. Og det gøres med henblik på snarlig genrejsning, men hvor og for hvis penge? Hovedforeningen er ikke indstillet på at bidrage yderligere.

Bevaringsforeningen gør herefter et nyt forsøg i Gummerup. Den 5. september 1934 mødes Knud Lehn Petersen og Hans Fussing med Olaf Andersen, Vestfyns Hjemstavnsgård. Men igen med dårligt resultat. Olaf Andersen meddeler, at Væbnergården ikke kan få plads på Hjemstavnsgårdens nuværende grund og han er *»utilbøjelig til at søge Væbnergaarden rejst her, men er absolut Modstander af Odenseplanen«.*

Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, Odense-afdelingen, havde således forregnet sig. Den fornyede henvendelse til Vestfyns Hjemstavnsgård gav igen negativt svar, og nu var gode råd dyre. Som en nødløsning på opbevaringen af tømmeret fra Væbnergården fandt man arkitekt Arne Ludvigsens gård, Østrupgård, nord for Fåborg. Væbnergården går herefter i *»glemmebogen«* for en rum tid, ingen taler om genrejsning¹⁾.

Redningsaktionen for Væbnergården i Dalby blev således en lejlighed til at få ideen om et fynsk landbygningsmuseum bragt frem påny. Men bl.a. på grund af uenigheden mellem Odense Bys offentlige Samlinger og Bevaringsforeningen blev det ikke starten på en realisering. Museumsbestyrelsens formand, redaktør J.C. Dreyer og kgl. bygningsinspektør Knud Lehn Petersen, begge medlemmer af Odense Byråd, stod ikke sammen som ønsket af Chr. M.K. Petersen. Bevaringsforeningen mente, at *»museumpetersen«* hellere

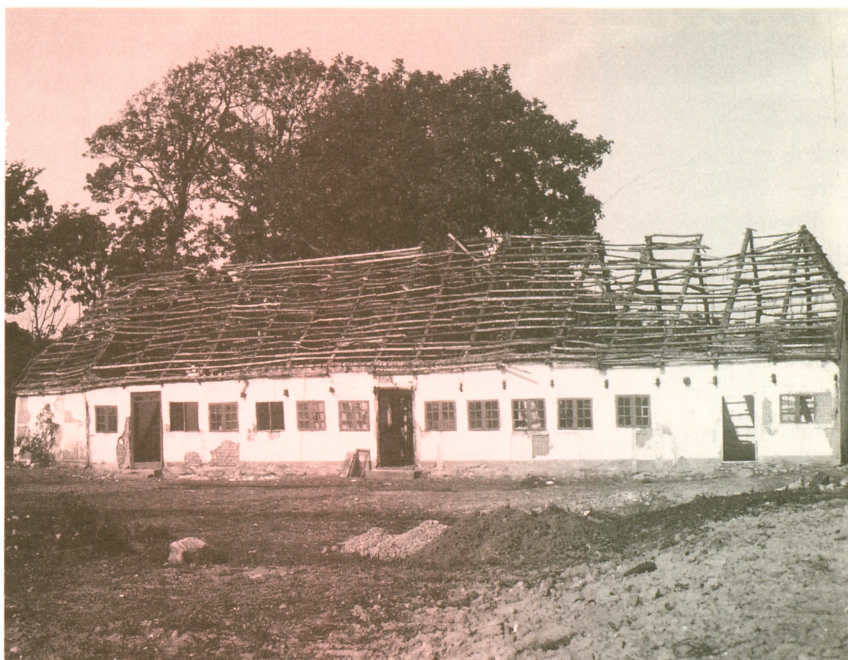

Fig. 5. Nedtagningen af Væbnergårdens stuehus i 1934. Foto Arne Ludvigsen.

skulle koncentrere Odense Bys offentlige Samlingers ressourcer på at opbygge og færdiggøre Mønterstræde-museet (Møntergården) som ramme for Fyns Folkemuseum fremfor en satsning på landbygninger.

Væbnergården blev således ikke startskuddet til landbygningsmuseet Den fynske Landsby. Det blev i stedet et 1600-tals hus fra Brahesborg, men det er en helt anden historie⁵¹.

Efter den endelige vedtagelse om opbygningen af Den fynske Landsby blev der hektisk aktivitet i 1941 og 1942 med at finde egnede bygninger her til fra hele Fyn. Væbnergården nævnes ikke heriblandt. Først med et brev fra den 5. november 1947 kommer Dalby-stuehuset atter »på banen«. Det er formanden for Foreningen til gamle Bygningers Bevaring (hovedforeningen), Vilh. Lorenzen, der skriver til museumsinspektør Svend Larsen. (Svend Larsen, der var museumsassistent i 1933, havde overtaget lederstillingen efter Chr. M.K. Petersen i 1939). I brevet lyder det bl.a. »For en Aar-række siden købte Foreningen en gl. Stuehuslænge, vistnok fra 17. Aarh., i Dalby paa

Hindsholm, med det for Øje, at den skulde opstilles i det dengang kun paatænkte Frilandsmuseum i Odense. .... Ærlig talt - var det ikke på Tide, at dette, ikke uinteressante Bygningsværk - med knægtbaaret Loft i Storstuen - blev stillet paa Benene igen?»

Nu, 13 år efter nedtagningen har situationen ændret sig. Den lokale afdeling af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring er ophørt og Den fynske Landsby ved Odense en realitet. Vilh. Lorenzen vil af med bygningen og glemt er »magtkampen«, som blev udkæmpet lokalt men med økonomisk tilskud fra hovedforeningen.

Svend Larsen svarer tilbage den 8. november 1947 og skriver bl.a., at han vil have Dalby-huset i tankerne. Samtidig påpeger han den store ulempe, at ladebygningerne ikke er bevarede. Og herefter er der igen ro om Væbnergården, som stadig ligger opmagasineret på Østrupgård.

Næste udspil kommer fra museet. I et brev fra Svend Larsen til Kai Uldall, nu Frilandsmuseet i Sorgenfri, dateret den 9. januar 1950, omtales Væbnergården igen. Blandt mange andre ting nævner Svend Larsen, at museet også

Fig. 6. Korshuset under nedtagning i 1934. Foto Arne Ludvigsen.

Fig. 7. Udsnit af lervæg under nedbrydningen i 1934. Bemærk de tæstillede støjler, hvorpå lerklining er klasket. Foto Arne Ludvigsen.

er begyndt at tænke på Væbnergården fra Dalby. Han redegør for, at det ikke har været muligt at skaffe egnede udlængere til det »ensomme stuehus«, men at museet nu har besluttet at søge at få det opført som tjenestebolig for Den fynske Landsbys leder. Omtalen afsluttes med *»Så bliver det dog bevaret og kan samtidig tjene et fornuftigt formål«*.

Kai Uldall svarer tilbage i brev af 17. januar, hvori også Væbnergården nævnes: *»Hvad Væbnergården fra Dalby angår, så har arkitekt Ludvigsen netop for nogen tid siden beklaget sig over, at han stadig skulle have det liggende og fylde op på Østrupgård, han bliver vist kun glad for at komme af med det«*.

Ak ja, tonen i brevene er unægtelig en ganske anden end da stuehuset blev reddet i 1933-34! Men op kom stuehuset fra *»maaske den ældste Bondegaard på Fyn«*. I slutningen af 1951 gav Odense Byråd en bevilling på 57.000 kr. til genrejsning af Væbnergården fra Dalby som tjenestebolig i Den fynske Landsby.

Allerede før den endelige bevilling var givet gik man igang med forberedelserne til rejsning af huset. Svend Larsen bad i brev af 23. august 1951 Arne Ludvigsen om tilladelse til at hente bygningstømmeret på Østrupgård. Ludvigsen svarede tilbage i et brev dateret 15. oktober at tømmeret kunne afhentes. Men han huskede den oprindelige historie og i brevet står bl.a.: »Jeg har talt med dr. Vilh. Lorenzen fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring. Denne forening ejer jo rent formelt tømmeret, men det stilles naturligvis med allerstørste glæde til raadighed kvit og frit for Odense«. Således fik Odense altså Væbnergården alligevel – og nu gik det stærkt. Allerede den 17. oktober hentedes tømmeret og arbejdet påbegyndtes umiddelbart efter.

I løbet af 1952 stod huset genrejst. Hovedtræk i det ydre er bevaret, medens det indre totalt ændredes, så det kunne tilgodese kravene til en moderne bolig. I 1983 foretoges igen en gennemgribende indvendig restauration med enkelte ydre forandringer. Væbnergårdens stuehus er således reddet og bruges stadig som bolig. Det er et smukt bindingsværkshus, som – når vegetationen ikke lukker – kan ses i udkanten af Den fynske Landsby, både fra museumsområdet og Sejerskovvej.

Og nu til husets historie før 1933. Er det virkelig rigtigt som Fyns Tidende skrev den 2. september 1933, at der er tale om et ca. 300 år gammelt hus? I så fald en utrolig alder for et eksisterende fynsk landhus. Lad os kigge lidt påilderne til husets bygningshistorie.

I forbindelse med nedbrydningen af Væbnergårdens stuehus i 1934 indsamlede arkitekt Arne Ludvigsen meddelelser fra gamle folk om stuehusets tidligere indretning. På grundlag heraf har han tegnet skitsen fig. 8. Som det fremgår heraf har huset haft en central del med forstue, dagligstue med alkove, sengekammer også med alkove, køkken og mellemstue. Disse rum er bygget op omkring det ene ildsted/skorsten. Mod vest har vi bryggerset med »ovnhuset«, dvs. de 3 fag hus, som er bygget ud over den store ovnkappe. Her er tillige den store, åbne skorsten, der har haft forbindelse til ovn, gruekedel og formodentlig en maltkølle. Mod øst har vi ølkælder, pigekammer og karlekammer. Ølkælderens har næppe været en egentlig dyb kælder, snarere en stensat nedgravning – en halvkælder, hvor øl og madvarer har kunnet opbevares køligt. Mod nord er den tidligere omtalte storstue, her benævnt overstue. Sådanne udbygninger på stuehuse kaldes også kørhuse.

Arne Ludvigsens rekonstruktion af stuehusets indretning i tidligere tider kan efterprøves ved hjælp af vurderingsforretninger udarbejdet i forbindelse med indtegnning til brandforsikring⁶⁾. Den 4. juni 1909 foretoges en sådan

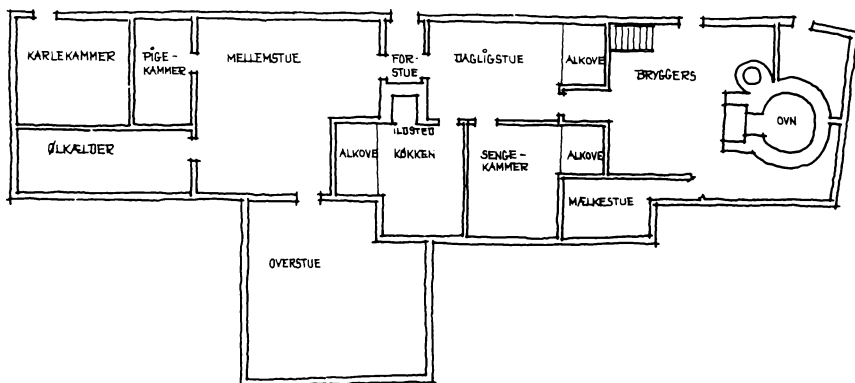

Fig. 8. Arne Ludvigsen skitsetegning (rentegnet) visende stuehusets indretning ifølge gamle folks meddelelser.

vurdering. I protokollen står der om stuehuset, at det er en ældre bygning, men at den for kort tid siden er undergået en stor reparation og godt forsynet med vinduer og døre. Om specielt storstuen (korshuset) står der *»Denne tilbygning er indrettet til et værelse med bræddeloft og bræddegulv, malede vægge og i det hele taget flot udstyret»*. Den sidste bemærkning er en sjælden kvalitetsvurdering i vurderingsprotokoller. Af samme vurderingsforretning fremgår det, at huset overalt har bræddeloft, 5 værelser samt forstue med fjellegulv samt 1 værelse med cementgulv, køkken, kælder, spisekammer og bryggers med cementgulve, pigekammer med bræddegulv og karlekammer med lergulv.

Indretningen af stuehuset i 1909 ser ud til at svare til den rumopdeling, som der var ved nedtagningen i 1934. Arne Ludvigsens rekonstruktion rækker således tilbage før den tid og bekræftes af en vurderingsforretning fra den 25. juni 1868. Her er indretningen detaljeret beskrevet: Fra øst indrettet således, 4 fag til karlekammer, pigekammer og ølkammer, 4 fag til stue med lergulv, 1 fag til forstue, 3 fag til dagligstue og sovekammer med fjellegulve samt køkken, 4 fag til bryggers og 3 fag ovnhaus. Bortset fra de 3 fag ovnhaus er resten med bræddeloft. Om korshuset står der, at det er indrettet til stue med bræddeloft og lergulv, 4 fag vinduer med små ruder. Eneste rum, der ikke er nævnt i vurderingsforretningen er i forhold til Ludvigsens rekonstruktion er mælkestuen, men den har formentlig eksisteret, herom nærmere nedenfor.

Den foregående vurdering ligger 20 år tidligere, den 20. maj 1848. På det

tidspunkt opregnes sovekammer med bræddegulv, 2 stuer, dagligstue, forstue, ølkammer, pige- og karlekammer samt køkken, bryggers og ovnhus. Ruminddelingen synes således uforandret. Udeladelsen af bræddegulv ved rummene udover sovekammer må tolkes således, at de øvrige har haft ler-gulv, bryggers formentlig brosten. (Det er generelt ved brandtaksationer, at det »normale« ikke nævnes, medens det særlige fremhæves).

Første gang gården indtegnes til brandforsikring er den 13. oktober 1826. Indretningen synes at være den samme som beskrevet ovenfor. I taksationen er ikke nævnt pigekammer, karlekammer og kælder mod øst, men supplerer vi med en skifteforretning fra 6. september 1825, så får vi her en omtale af nævnte rum⁷⁾. Samme skifteforretning fortæller om den lille mælkestue, jvf. Ludvigsens rekonstruktion, og om alkover i dagligstue og sovekammer.

Forsøger vi at følge stuehusets indretning længere tilbage end til 1825 giver det problemer. Der findes ingen brandtaksationer, og en skifteforretning fra 1777 indeholder desværre ikke en detaljeret opregning af indbo rum for rum. Ældre skifter er ikke bevaret. Lidt hjælp kan vi dog få gennem arkivmateriale fra Schelenborg gods, hvorunder gården var fæstegård indtil 1917. Godset foranstaltede i løbet af sidste halvdel af 1700-tallet nogle syns- og taksationsforretninger over alt bøndergodset med henblik på en vurdering af status både med hensyn til udsæd, husdyr og bygninger. På grundlag af synsforretninger fra 1801 og tilbage til 1751 synes hele gården at stå stor set uforandret. I hvert fald angives samme fagtal pr. længe⁸⁾. I synsforretning fra 16. juli 1751 kan således bl.a. læses, at stuehuset med korshus er på 20 fag, og at der mangler f.eks. 90 alen fodtømmer, 6 vinduer og 50 travet langhalm. Altså med andre ord en opgørelse over, hvor brøstfældig gården er efter de store kvægsygdomme i midten af 1700-tallet. I samme synsforretning opregnes også, hvor mange dyr gården har mistet under pesten.

Længere tilbage end til 1751 er det ikke muligt at føre Væbnergårdens stuehus i de skriftlige kilder. Men det er da også ganske imponerende! Faktisk er der meget, der tyder på, at Fyns Tidende havde ret, da avisen i 1933 omtalte det som ca. 300 år gammelt. Men inden en konklusion herom, da lad os prøve at ridse den formodede udviling op.

I 1751 omtales det 20 fag stuehus, 16 fag i en længe og 4 fag korshus⁹⁾. Huset har altså eksisteret på det tidspunkt, og der er næppe tvivl om, at det er det samme, som blev nedtaget i 1934. Men allerede i 1751 må det have været gammelt, idet der opregnes en række behov for udskiftninger af fodtømmer, vinduer og stråtag. Det mest sandsynlige er, at stuehuset skal føres

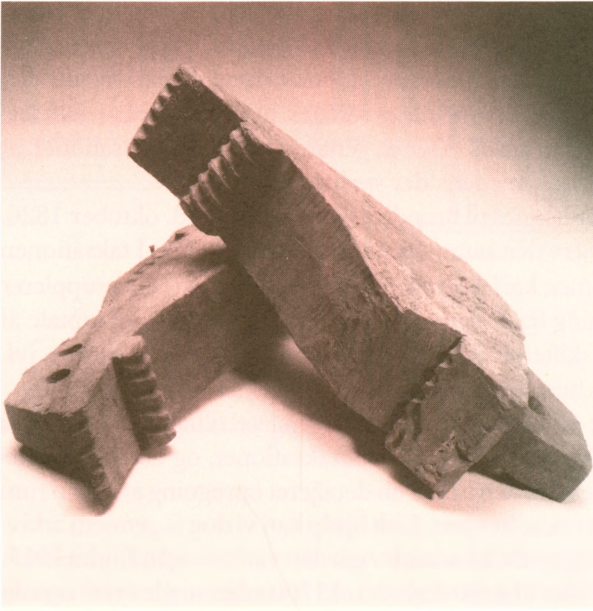

Fig. 9. Knægte fra trækonstruktionen indvendig i korsstuen. Foto Svend Møller 1988.

tilbage til 1600-tallet. Allerede inden 1751 er der sket om- og tilbygninger, idet de 3 østre fag ved nedrivningen kunne ses at være tilføjet senere (se fig. 5). Også korshuset må formodes at være tilbygget som en ny »sal« eller storstue i stedet for mellemstuen. Hvornår dette er sket kan vi kun gisne om. Det kan i den forbindelse nævnes, at korsstuer kendes fra flere fynske gårde, således omtales i Dalby i 1751-synsforretningen ialt 4 gårde med denne udbygning. Korsstue findes spredt over hele Fyn, som eksempel kan nævnes gården Lundager, Sydvestfyn, som i dag er genrejst på Frilandsmuseet i Sorgenfri¹⁰.

Mellem 1751 og 1825 sker formentlig ombygningen af den centrale del af stuehuset. Mod nord forsynes huset med en »udskud«, dvs. en udflytning af dele af nordvæggen med $\frac{1}{2}$ fag. Denne udbygning gør det muligt at længeopdele den midterste del af huset. Tidligere var huset så smalt – ca. 5,6 m – at alle rum gik fra ydrevæg til ydrevæg. Nu kunne den tidligere store dagligstue opdeles i sovekammer og køkken foruden en mindre dagligstue. Samtidig blev der plads til en lille mælkestue. Oprindeligt var alle disse funktioner samlet i ét rum med åbent ildsted, langbord ved vinduerne mod gårdspladsen og alkover i væggen mod haven. Opdelingen af de tre funktioner – køk-

ken, dagligstue og sovekammer – er typisk i tiden fra slutningen af 1700-tallet og fremefter. Adskillige fynske bindingsværksstuehuse får »udskud« i denne periode, se f.eks. Fjelstedgården i Den fynske Landsby.

Efter opdelingen af den gamle dagligstue synes der ikke at ske væsentlige indretningsmæssige ændringer før begyndelsen af 1900-tallet. Derimod gøres de enkelte rum bedre og bedre. I 1848 er sovekammeret forsynet med fjellegulv, og i 1868 har også dagligstuen fået trægulv, medens de øvrige rum stadig har lergulv, incl. korsstuen.

I taksationen fra 1909 gøres opmærksom på, at stuehuset for kort tid siden har gennemgået en større reparation, og hvis vi sammenligner med 1868-situationen ses det, at der nu er enten fjellegulve eller cementgulve i alle rum, karlekammeret undtaget. Korsstuen havde i 1868 lergulv og var forsynet med 4 vinduer med små ruder. I 1909 omtales 6 vinduer og nu fjellegulv og samtidig nævnes, at stuen har malede vægge og i det hele taget flot indrettet. Det kan således tyde på, at de pilastre og billedfriser, som Fyns Tidendes journalist i 1933 var blevet så betaget af, er lavet måske kort før år 1909 – i forbindelse med den store reparation af stuehuset. Det er mest sandsynligt, at pilastrene og billedfrisen er lavet samtidig med lægningen af fjellegulv og isætning af nye vinduer. I den store artikel fra 3. september 1933 (fig. 1) kan da også læses: »Vort Billede, der viser Enkeltheder af Storstuens Udseende, viser ogsaa noget af den enkelte Række Malerier, der løber Salen rundt. Det er os ganske klart, at disse Malerier IKKE er gamle....«. Lokale beboere har sikkert berettet derom, således at ovennævnte forbehold kunne tages i forhold til artiklen fra den 2. september.

Konklusionen på denne gennemgang er, at Væbnergårdens stuehus er gammelt, endog meget gammelt sammenlignet med de øvrige bevarede fynske bindingsværksgårde. Huset må have eksisteret i 1600-tallet og korsstuen være opført før midten af 1700-tallet. Dermed er huset faktisk sammen med Brahesborghuset og de ældste dele af Fjelstedgården ældst blandt bygningerne i Den fynske Landsby¹¹). Tømmerdimensionerne i Væbnergården røber også stor ælde. Stolper og løsholter i egebindingsværket er markant kraftigere end i huse fra 1700- og 1800-tallet. Et træk som også ses i andre meget gamle bygninger, f.eks. Brahesborghuset, der er rejst i en tid, hvor godt egetræ knap var så stor en mangelvare som senere hen¹²).

»En af de ældste, måske DEN ÆLDSTE bondegård på hele Fyn« er således reddet og genrejst – og dermed sikret for eftertiden. Men hvad så med navnet – Væbnergården? Peger det mod middelalderen? Besnærende og flot lyder navnet. Lokalt vil sagnet vide, at gården oprindeligt har tilhørt Marsk Stigs væbner,

Mads Jyde. Kan det være sandt? I 1200-tallet skal godset Schelenborg have tilhørt marsken Stig Andersen (Hvide). Eller er det rigtigt, at væbner Laurids Nielsen fra Dalby, boede på gården i 1473? Traditionen vil også vide, at Væbnergården indtil 1718 fungerede som tinghus for Schelenborg birk¹³). Alt dette skal måske henvises til myterne opstået omkring den gamle gård. Men det bliver en helt anden opgave at udrede disse tråde. Stadig ligger der meget spændende historie i det hus, hvori disse linier er skrevet i januar 1988.

1. Odense Bys offentlige Samlinger (i dag Odense Bys Museer) omfattede i 1933 følgende tre museer: Fyns Stiftsmuseum med meget blandede samlinger, Fyns Folkemuseum med borger- og bondekultur efter reformationen, og H.C. Andersens Hus og Barndomshjem.
2. Følgende arkiver er anvendt ved undersøgelse af Væbnergårdens redning og genrejsning: Odense Bys Museers arkiv, Foreningen til gamle Bygningers Bevarelse, Odense-afdelingens arkiv (nu på Landsarkivet for Fyn -LAF) og Vestfyns Hjemstavngårds arkiv. Museumsinspektør Bjarne Porsmose, Vestfyns Hjemstavngård takkes for hjælp ved brug af sidstnævnte arkiv.
3. I forbindelse med eftersøgning efter egnede fynske bygninger fra Fyn til Fri-landsmuseet i Sorgenfri gennemførte Nationalmuseet i 1920'erne og 30'erne en række besigtelsesrejser v. Kai Uldall og Halvor Zangenberg.
4. Fra nedtagningen af gården findes 13 s/h-fotos taget af Arne Ludvigsen samt et par skitser af indretning. Egentlig opmåling blev der ikke tid til at foretage.
5. Om Den fynske Landsbys tilblivelse se Svend Larsen: Et par mærkeår, i Fynske Minder 1951, og Niels Oxenvad: Othniensia, Odense Bys Museer 1935-1985. Odense 1985.
6. Taksations- og vurderingsforretninger i forbindelse med brandforsikring af Væbnergården findes i Brandtaksationsprotokol 1800-1858 (LAF), sognetaksations-/vurderingsprotokoller 1858-1886 (Kerteminde Byhistoriske arkiv) og vurderingsprotokoller 1885-1954 (privateje, kopisat i Den fynske Landsby). Ovennævnte materiale stammer fra selskabet Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger.
7. Schelenborg godsarkiv, skifteprotokol 1790-1827 (LAF).
8. Schelenborg godsarkiv, syns- og taksationsforretninger (LAF).
9. I det samlede fagtal er her ikke medregnet de 3 fag ovenfor, der lå ud for vestlæggen. De 3 ovenfor er skiftevis medtaget og undladt i kilderne.
10. Peter Michelsen: Den fynske sulegård. Kbh. 1980.
11. Torben Grøngaard Jeppesen: Landbygninger og -byggeskik som arbejdsfelt. Fynske Minder 1985.
12. Om træressourcer og bygninger se Torben Grøngaard Jeppesen: Aastrup II – to sulehuse fra middelalder og renaissance. Fynske Minder 1981.
13. V. Woll: Konflikten mellem Baronnen paa Schelenborg og hans Fæstere i Aarene 1717-1718. Aarboeg for Historisk Samsfund for Odense og Assens Amter 1938. Museumsinspektør, dr. phil. Erland Porsmose takkes for henvisningen.

Der Væbjergård («Knappenhof»)

– gerettet und wiedererstanden

1933 löste ein kurzer Artikel in der Lokalzeitung Fyns Tidende eine Rettungsaktion für einen alten Hof in Dalby auf der Halbinsel Hindsholm aus. Artikel und Rettungsaktion wurden gleichzeitig zum Anlaß für einen »Machtkampf« um den Standort eines künftigen fünischen Freilichtmuseums. Die ersten vagen Pläne dazu war einige Jahre vorher aufgetaucht.

Der Zeitungsartikel über den alten, vom Abbruch bedrohten Hof löste verschiedene Reaktionen aus. Das Museum in Odense wie auch der örtliche »Bewahrungsverein« machten sich für die Erhaltung an Ort und Stelle oder die Verlegung von Teilen des Hofes stark. Zu Anfang waren die Bemühungen der beiden Organisationen einigermaßen koordiniert, bald jedoch begannen ein lokaler »Machtkampf«. Der Leiter des Museums versuchte, das sehr alte Wohnhaus des Hofes zu erwerben, um es als »Startschuß« für ein Freilichtmuseum bei Odense zu benutzen. Der »Bewahrungsverein« dagegen war an einer solchen Lösung nicht interessiert. Hier zog man es vor – nachdem feststand, daß der Hof abgerissen werden sollte – Pläne für ein Freilichtmuseum beim »Westfünischen Heimathof« (Vestfyns Hjemstavnsgård) in Gummerup auf Südwestfünen zu fördern. Der Heimathof war wenige Jahre zuvor – u.a. mit Unterstützung des »Bewahrungsvereins« – an Ort und Stelle erhalten und als Museum eingerichtet worden. Als Argument dafür wurde u.a. angeführt, daß ein Freilichtmuseum für alle alte ländliche Gebäude aufs Land gehörte – und nicht in die Nähe einer Großstadt. Das Museum seinerseits wandte sich an das Nationalmuseum und gewann die Unterstützung von Kai Uldall, Nationalmu-

seum, u.a. unter Hinweis auf die Einwohnerzahl und die finanziellen Möglichkeiten der Stadt.

1934 sollte das Wohngebäude des »Væbjergård« schließlich abgerissen werden; die Wirtschaftsflügel waren bereits im Jahr zuvor der Spitzhacke zum Opfer gefallen. Der »Bewahrungsverein« behielt die Oberhand. Leider wollte und konnte der Westfünische Heimathof das Haus nicht zur Wiedererrichtung übernehmen. Als Notlösung wurde es daraufhin in einer Scheune auf Süd-fünen magaziniert.

In der Folgezeit geriet das schöne alte Wohnhaus in Vergessenheit. So wird es überhaupt nicht unter den vielen alten Gebäuden genannt, die für das Freilichtmuseum »Den Fynske Landsby« («Das fünische Dorf») aus- genannt, die für das Freilichtmuseum »Den 1942-46 als Abteilung der Städtischen Museen Odense am Stadtrand von Odense errichtet. Erst 1947 ließ der »Bewahrungs- verein« von sich hören. Der Ortsverein war inzwischen aufgelöst worden, so daß der Hauptverein in Kopenhagen sich an die Städtischen Museen Odense wandte. Jetzt wollte man das Wohnhaus des »Væbjergård« gern loswerden, da es nur Platz wegnahm. Das Museum war zunächst nicht sonderlich interessiert, weil die Wirtschaftsflügel fehlten. 1951 jedoch stimmte man zu. Geplant war nun, das Wohngebäude als Dienstwohnung im »Fünischen Dorf« wiederzuerrichten. Auf diese Weise kam das schöne alte Gebäude schließlich doch noch zu Ansehen und Würde.

Der letzte Teil des Artikels behandelt Bau- geschichte und Einrichtung des Hauses. U.a. wird die Raumaufteilung des Hauses anhand

von Brandversicherungsarchivalien und Auflassungsdokumenten zurückverfolgt. Danach sieht es so aus, als sei das Haus ursprünglich im 17. Jahrhundert errichtet worden. Die »Kreuzstube« (»korsstue« – ein rechtwinkliger Anbau) wurde vor 1751 angefügt. Zwischen 1751 und 1825 erfolgte ein Umbau des zentralen Teiles des Hauses, wobei die ursprüngliche Wohnstube der Länge nach aufgeteilt wurde, um Platz für Küche und Schlafkammer u.a.m. zu gewinnen. Diese Längsteilung wurde ermöglicht durch Vorziehen von Teilen der Nordwand um ein halbes Fach. Anlässlich einer Taxation im Jahre 1909 wird erwähnt, daß das Haus kurz zuvor durchgreifend restauriert worden war. Zu diesem Zeitpunkt wurden vermut-

lich eine Reihe von Fenstern erneuert und ein Holzfußboden eingezogen. Bei dieser Gelegenheit wurde die Kreuzstube wohl mit Landschaftsbildern, Pilastern usw. ausgestattet. Die Balkenknie im Innern sind jedoch die ursprünglichen.

Den Abschluß des Artikels bildet eine Darstellung der örtlichen Überlieferung, die wissen will, daß der »Knappenhof« im 13. Jahrhundert dem Knappen des Marschalls Stig Andersen als Wohnstatt diente, daß im 15. Jahrhundert ein anderer Knappe hier wohnte und daß das Haus bis 1718 Thingstätte war. Vermutlich sind all diese Berichte auf Grund des alten Wohngebäudes mit seiner eigenartigen Kreuzstube entstanden.

Odense skræddersvendens laugsvelkomst og dens lågfigur

Af POUL STRØMSTAD

Med næringsloven af 1857 ophævedes de gamle håndværkerlaug, som fra gammel tid havde varetaget håndværkernes interesser. Hvis der var tilstrækkelig tilslutning, kunne laugene dog få tilladelse til at fortsætte, men kun som syge- og begravelseskasser. Ved denne ændring tabte de gamle laugsskikke deres betydning, og efter nogen tids forløb skilte laugene sig af med velkomster, skafferstokke, laugslader og drikkebægre, der havde været brugt ved laugenes ceremonielle møder. Laugsgenstandene blev spredt vidt omkring, mange er gået til, men en hel del eksisterer stadigvæk og udgør en vigtig del af museernes håndværkssamlinger.

I Møntergården findes en lille 18 cm høj mandsfigur støbt af messing. Figuren forestiller en elegant herre fra sidste halvdel af 1700-årene iført trøje, knæbenklæder, strømper, sko og under den åbentstående trøje har han en vest, der er lukket med en lang række knapper. På hovedet har han en opkræmmet hat med to spidser, en såkaldt bicorne, som hviler let ovenpå hans stærkt krøllede paryk.

Man får nok fornemmelsen af, at det er en fornem herre, men fremstillingen er langt fra venlig. Smalskuldret, bredbaget og med tynde, stive ben er han ikke skildret særlig flatterende. Men sådan så mange mænd måske ud i Odense i rokokotiden? Hvis det er en skrædder, må man indrømme Odenseskrædderne en god portion selvkritik.

Figuren står på en let hvælvet plade af messing, der er fastgjort til et drejet træfundament. I den udadbøjede højre hånd holder han en sølvfanen på hvis flagdug ses en inskription: »Vivat Odense« på den ene side, og på den anden: »Denne Fahne er Givet af Johannes Møller den 25de Junij 1781«.

Den lille figur leder tanken hen på de figurer, som mange laugsvelkomster bærer på låget, og fanen efterlader ingen tvivl om at begge dele må stamme fra en velkomst. Figuren er indgået i Møntergårdens samling som arv efter manufakturhandler Haible, Odense, men uden anden oplysning end at han havde den stående på sit skrivebord. Velkomsten var der ingen spor af.

Fig. 1. Odense skræddersvendes velkomst af tin fra 1781. Nordiska Museet i Stockholm. Museumsnr. 21295. Fot. 1987 Mats Landin.

I 1960 gennemgik jeg Nordiska Museets samling af laugsgenstande og noterede bl.a., at der her fandtes en dansk velkomst indkøbt af museet i 1878 i København. I velkomstens låg var der et hul til anbringelse af en lågfigur, men på det tidspunkt kendte jeg intet til figuren i Odense.

Velkomsten er af tin og 38,8 cm høj. Den er ustemplet, og det kan derfor ikke oplyses, hvor den er fremstillet. Af den graverede inskription fremgår imidlertid, at den er anskaffet til et skrædderlaug i 1781.

Inskriptionen på cuppas (bægerets) rand lyder:

Denne er Skræder Svennes Welkomst – den 25 – Junij 1781

Derunder på det glatte bånd:

Oldermand Peter Warnicke

Qvartall Mestere

Johannes Møller, Niels Trolle

Johannes Hasseræus, Bertel Grosmand

Og på den modsatte side:

Oldgesel Michael Hansen

Svenne Navne

N: Belman, F: Milo, H: Sommer, P: Møller

P: Harboe, M: Christensen, I:C: Föns, C: Schmidt

Herunder er der en krans til ophængning af skilte med ialt 19 huller anbragt med lige stor afstand mellem hullerne. Derpå følger et glat bånd uden inskription, og ved overgangen mellem cuppa og bunden er der endnu en ophængningskrans med 23 huller, som er anbragt med varierende afstande mellem hullerne. En del af hullerne er formentlig lavet, da der ikke længere var plads til at ophænge skiltene i de oprindelige huller oven over.

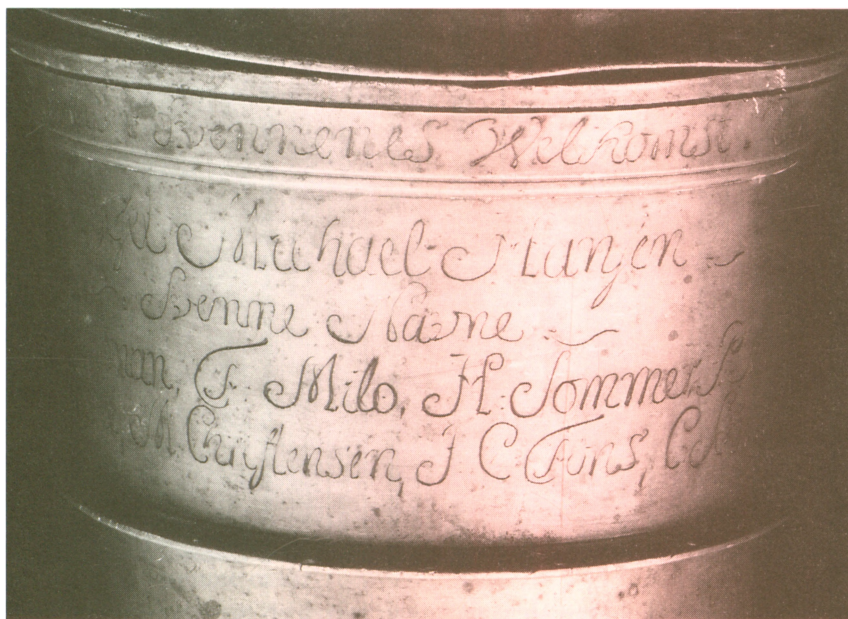

Fig. 2. Inskription på velkomsten. Øverst »Svennenes Velkomst«, derunder nogle af laugsmedlemmernes navne. Nordiska Museet i Stockholm. Fot. 1987 Mats Landin.

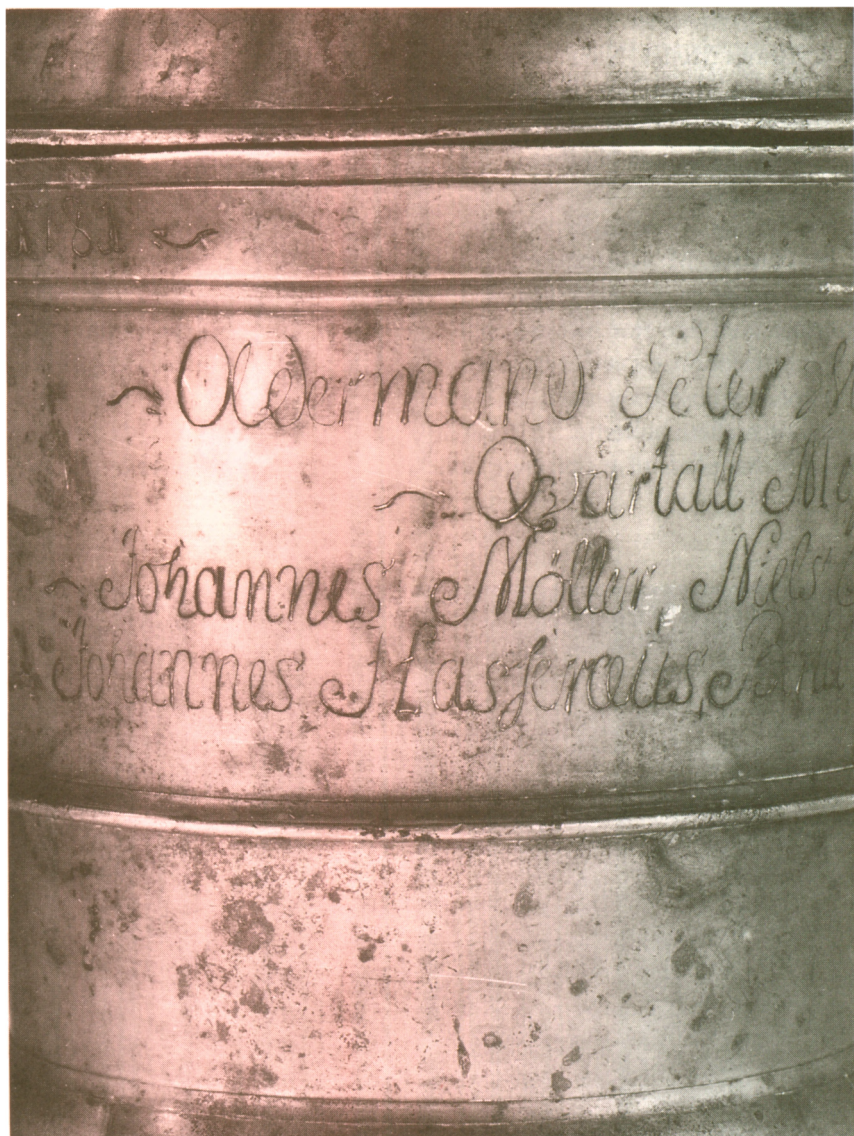
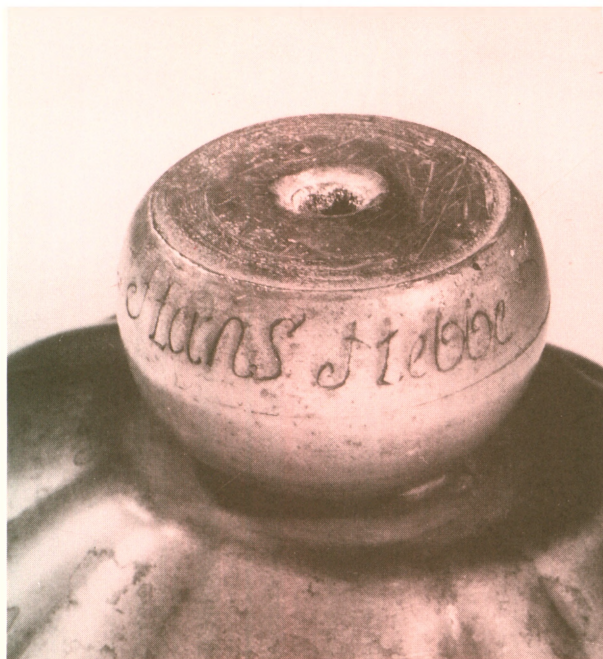

Fig. 3. Inskription på velkomsten. Her ses oldermannens og kvartalsmestrenes navne. Nordiska Museet i Stockholm. Fot. 1987 Mats Landin.

Fig. 4. Lågknoppen med hul foroven til fastgøring af lågfiguren og derunder giverens navn »Hans Hebbe«. Nordiska Museet i Stockholm. Fot. 1987 Mats Landin.

Låget er højt hvælvet og har øverst en rund lågknop med inskriptionen:
Hans Hebbe Givet Denne Mand

Foroven i knoppen er der et hul til fastskruining af lågfiguren, men denne mangler.

I Finn Grandt-Nielsens bog »Lav og lavsting i Odense« er gengivet en tegning af en lågfigur, som angives at være fra skræddersvendenes velkomst. Det var derfor nærliggende at undersøge, om de to adskilte genstande oprindeligt havde hørt sammen.

I gengivelsen ovenfor af inskriptionerne vil man se, at navnet Johannes Møller og datoen den 25. juni 1781 findes både på velkomsten og på fanen. Selv om navnet ikke er ualmindeligt, ville det alligevel være et sjældent sammentræf, hvis de to genstande uden at høre sammen bar både det samme navn og den samme dato.

En undersøgelse af de øvrige navne giver da også fuld sikkerhed for at velkomst og figur hører sammen. Møntergårdens arkiv indeholder oplysninger om flere af de nævnte skræddere. Hans Hebbe, som har skænket figu-

Fig. 5. Lågfigur af messing til skræddersvendenes velkomst. Formentlig samtidig med velkomsten. Fanen er af sølv. Inskription på den ene side: »Vivat Odense«, på den anden: »Denne Fahne er Givet af Johannes Møller den 25de Junij 1781«. Odense Bys Museer, Møntergården. Museumsnr. F 2343 K 155/1935. Fot. 1988 Wermund Bendtsen.

ren til velkomsten, var født ca. 1725 og søn af en skrædder Hans Caspar Hebbe i Odense. Han blev svend 1751, mester 1761 og døde 1783. Oldermændene Peter Wårnick var født ca. 1743, blev svend 1764, mester 1767 og døde 1796. Johannes Møller, den ene af kvartalsmestrene, hvis navn findes både på velkomst og fane, var fra Visby på Gotland, men blev skræddermester i Odense i 1751. Han opsigte sit borgerskab i 1793 og døde 1796 i Odense. Af navnet kan man ikke slutte, at han var svensk. Han kan have arbejdet i Visby og oplyst, at han kom derfra, da han slog sig ned i Odense.

Derimod kunne andre af velkomstens navne snarere være svenske, men både Belman og Milo var fra Odense. Grosmand kom fra Nykøbing Falster. Om Hasseræus' herkomst vides intet. Niels Trolle var fra Saksøbing, mens

Fig. 6. Lågfiguren set bagfra. Det drejede træfodstykke er nyere. Odense Bys Museer, Møntergården. Fot. 1988. Wermund Bendtsen.

de fleste af de andre stammede fra Odense. Der er således ingen tvivl om, at velkomsten og figuren oprindeligt har hørt sammen, og at de begge har tilhørt skræddersvendenes laug i Odense.

Efter at laugene var hørt op med at fungere i 1860'erne er velkomsten formentlig blevet solgt eller givet bort. Figuren er blevet skruet af og endte på manufakturhandlerens skrivebord. Velkomsten blev derimod solgt til Nordiska Museet af antikvitetshandler J.M.L. Bolvig, København, den 19. juni 1878 for 12 kroner (svenske!). Det var den periode, hvor svenske museumsfolk købte danske genstande, mens danske købte svenske föremål, og de svensklydende navne har måske medvirket til at denne danske velkomst blev indlemmet i Nordiska Museets skråsamling.

Der Willkomm der Schneidergesellen von Odense und seine Deckelfigur

1857 wurde in Dänemark ein Gesetz zur Gewerbefreiheit eingeführt. Damit wurden die alten Handwerkerzünfte aufgelöst, und ihre Zeremonien und zugehörigen Gegenstände verloren ihre Bedeutung. Viele dieser Gegenstände wurden verkauft oder weggegeben, ein beträchtlicher Teil jedoch ist in den Museen erhalten. Im Nordiska Museum in Stockholm befindet sich ein Zinnwillkomm, erworben 1878 von einem dänischen Antiquitätenhändler. Im Deckel ist ein Loch zum Festschrauben einer Deckelfigur, die jedoch fehlt. In den Städtischen Museen Odense gibt

es eine Messingfigur, die eine Fahne trägt, deren Inschrift vermeldet, daß die Fahne am 25. Juni 1781 von Johannes Møller gestiftet worden ist. Da auch der Willkomm denselben Namen und dasselbe Datum trägt, liegt es nahe zu untersuchen, ob die beiden Gegenstände ursprünglich zusammengehört haben. Die Sichtung der übrigen Namen zeigt, daß die meisten der genannten Personen Schneider in Odense waren und daß Willkomm und Deckelfigur deshalb ursprünglich zusammengehörten.

De danske rebslagersvendens drikkeskik

Af HOLGER RASMUSSEN

Når der holdtes laugsdrik, krodag eller hvad det kaldtes, var det oldgesellen, der førte forsædet. Efter at forretningerne for åben lade var afviklet, blev ungsvendene (junggesellerne) kaldt ind for at blive optaget i lauset. Det skete ved en drikkeceremoni, der artede sig noget forskelligt i de forskellige laug. Nyrop, der har beskæftiget sig med dette i bogen »Haandværksskik i Danmark« (1903) siger herom, at vel findes der visse faste regler herfor, men »at opmærksomheden særlig har været henvendt på disse svende, og at der med hensyn til dem kan have udviklet sig ejendommelige skikke.«

Mest ejendommelig er utvivlsomt optagelsesceremonien hos rebslagerne, der er belyst ved to beretninger, som begge findes gengivet hos Nyrop. Den yngste af dem er fra 1889 og skyldes opskriften ved en formand i det københavnske rebslagerlaug. På dette tidspunkt var laugsvæsenet for længst på retur og de gamle håndværksskikke ligeledes. Det fremgår også af den nævnte beretning, som synes at være en svag aflans af rebslagersvendens drikkeskik. Her nævnes blot, at den unge svend skal drikke tre gange af velkomsten, idet formanden udtaler:

Den første bydes Dig med gunst,
Den anden bydes Dig for vor kunst,
Den tredie bydes Dig ej omsonst.

Bestemmelsen om at pokalen skal tømmes i tre drag er almindelig i de allerfleste laug, men hos rebslagersvendene gik der et rigere udformet forspil forud. Det kan vi vinde nærmere klarhed over ved at se på de regler, der gælder for Odense rebslagersvendens laugsdrik.

Reglerne består af ialt 15 paragraffer, dateret oktober 1850. Selv om også dette er forholdsvis sent, har de et stærkt zünftigt præg, eller – som Nyrop siger – de er »levninger af noget svundet«. Reglerne er bevidst holdt på dansk. Således er den stereotyp indledning: »Also mit Gunst« ændret til:

Fig. 1. De københavnske rebslagersvendes johannesbæger, mus. nr. D 529. Engelsk tin. Mester Erich Lundberg, København. Højde 39,5 cm. Niels Elswing fot.

»Alt i ære«. Alligevel mener Nyrop at kunne slutte, at reglerne er overtaget og oversat fra tysk. Vi skal til slut se på traditionerne hos de tyske rebslagere.

Men nu først til de odenseanske bestemmelser, hvor vi springer paragrafferne over, der drejer sig om forhandlingerne for åben lade. Efter at de var til ende, fulgte indvielsesceremonien for de unge svende, hvor oldgesellen først spurgte forsamlingen, om nogen havde indvendinger mod deres optagelse i lauet. Derefter rakte han svenden, der skulle optages, et »lykkebæger«. Hvad der skal forstås herved, er ikke helt klart, for efter almindelig sprogbrug indenfor laugene, er et lykkebæger forsynet med dobbelt bund, idet

foden er lukket med en gennembrudt plade og hulrummet forsynet med en terning. Lykkebægrene brugtes af medlemmerne, når de raflede om en omgang øl. Anden form for spil var forbudt i laugssamlingerne.

I sin disputats om »Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden« (1940) bemærker Helge Søgaard, at »lykkebæger« ikke er overleveret som et særligt navn på krus hos rebslagerne i København og Århus, men at de to laug sikkert også har ejet et sådant. Det odenseanske lykkebæger synes ikke bevaret, men de odenseanske »kløverblade« er forsynet med gennembrudt dobbelt bund. Hos rebslagersvendene i Sønderborg findes et lykkebæger, og Søgaard har fremsat den formodning, at et krus fra rebslagersvendene i Århus med indskriften: »Vivat es leben de Fremde og de der inn Arbeit sthen« og et tilsvarende fra det københavnske laug med indskriften: »Fifadt Saa Lever Di løstige Rebslager Svenne« kan være lykkebægre.

Fig. 2. De københavnske rebslagersvendens kløverbladskander, mus. nr. D 533-535. Engelsk tin. Mester Erich Lundberg, København. Højde henh. 18, 18,5 og 19,5 cm. Niels Elswing fot.

Fig. 3. De århusianske rebslagersvendes johannesbæger, mus. nr. 50 D og de tre kløverbladslågrus mus. nr. 50 E. Ingen tinnmærker konstateret. Højde henh. 33 og 11,5 cm. Købstadsmuseet »Den gamle By« fot.

Efter præsentationen af »lykkebægeret« følger så det, der er særtegnende for rebslagerne, idet oldgesellen fremsætter »de tre kløverblade. Alt i ære! Med alle agtede rebslagersvendes tilladelse tager jeg deres første kløverblad i min hånd, løfter det fra disken, sætter det for munden og drikker den brave junggesel til. Alt i ære! Med alle agtede rebslagersvendes tilladelse tager jeg deres første kløverblad fra munden, sætter det på disken og fører min hånd derfra. Således forfares også med andet og tredie kløverblad«.

Derpå følger St. Hansbægeret og til slut velkomsten, hvor fremgangsmåden og ordvalget er som ved kløverbladene. Af velkomsten drikker oldgesellen tre gange, og dermed er ungsvendens drukket til. Tilbage står sidst led i ceremonien: »Derpå overrækkes velkomsten til junggesellen. Alt i ære! Med alle agtede rebslagersvendens tilladelse overrækker jeg Dig deres velkomst og nærer det håb, at Du ikke vil svække, men styrke håndværket, det være sig i landet eller udenlands, allevegne hvor det består i kraft og ære. Vær så god og drik trende drag deraf og overgiv mig den, som jeg overgav den til dig«.

Blot hos rebslagerne fandtes kløverbladskander eller -bægre og St. Hansbægre, mens pokalen, velkomsten, var fast inventar i alle laug. Vi skal nu se på, hvad der er overleveret af det specielle inventar fra danske rebslagerlaug, som udover hovedstaden fandtes i Odense, Århus, Sønderborg og Åbenrå. I Randers oprettedes aldrig noget egentligt laug, men rebslagersvendene her udgjorde et broderskab. Der synes imidlertid aldrig at have eksisteret nogen optagelsesceremoni af den her beskrevne art. Bortset fra Åbenrå findes der fra de øvrige rebslagerlaug genstande med tilknytning til den specielle del af ceremonien – fyldigst fra det københavnske. De københavnske rebslagere dannede laug i 1500-årene, idet de fik deres laugsskrå stadfæstet af magistraten i 1564. Hvornår svendene dannede laug er ikke oplyst, men en tinvelkomst, der blev istandsat af den københavnske kandestøber Ole Johansen Walstrøm, bærer indskriften: »Denne Velkom er kongelig Mayesteds Refslars Svennes« og laugets 3 »kroge« i en laurbærkrans sammen med årstallet 1671. Til velkomsten har hørt ialt 16 bevarede sølvskjolde dateret fra 1669 til 1699.

Velkomsten og dens sølvskjolde er utvivlsomt udtryk for håndværkets blomstring under den unge enevælde, hvor man søgte at fremme den overseiske handel gennem oprettelsen af handelskompagnier. Der var selvfølgelig brug for meget tovværk til skibsflåden. Tilsvarende gunstige forhold erfarede rebslagerne hundrede år senere under den florissante handelsperiode, og det kan direkte aflæses ved rebslagersvendens aktivitet.

I 1771 var de blevet så talrige, at de ikke længere følte det tilfredsstillende at samles i oldermandens hus, men søgte om tilladelse til at få eget herberg. Ved samme tid bestilte de hos den københavnske kandestøber Erich Lundberg nyt inventar til deres laugsdrik, hvoraf hovedparten blev så betids færdigt, at det kunne føres med i det optog, som den 26. februar 1772 udgik fra oldermandens bolig på Kulturvet gennem Købmagergade, Østergade, rundt

Kongens Nytorv, ad Holmens Kanal over slotspladsen, via Højbro gennem Vimmelskafte til herberget i Frederiksgade. Det farverige optog er kort refereret af Nyrop. En detaljeret opregning findes i laugsprotokollen, der punkt for punkt oplyser om deltagerne og de laugsting, der bæres frem. Lige efter laugsladen fulgte en svend »med laugets skænk eller velkomst«, en anden med »Johans bægeret«, to med hver »to tinbægre i hånden« og sluttelig en med laugets kande, »på hvilket tintøj er stukket oldermænd med bisiddere og altgesellernes navne samt laugets 3de kroge«.

Af de nævnte genstande er velkomsten dateret 1771, de øvrige 1772. De bærer alle navnene på laugets daværende embedsmænd: Oldermænd Niels Christensen Mariager, bisiddere Hans Jørgen Morthorst og Søren Buck, altgeseller Johannes Nordstrand og Bertel Tofte. Kløvberbladskanderne nåede ikke at blive færdige til optoget. De er ikke daterede, men bærer samme navn for oldermændene. De øvrige navne er nye: Lademester Christian N. Mariager og Anthoni H. Lynning, altgeseller Peter H. Møller og Jacob I. Thyberg.

Endnu et remarkabelt stykke leverede Lundberg i form af en 54 cm høj tappekande med en lang indskrift, der ikke blot opregner laugets embedsmænd, men også gør rede for anledningen til kandens anskaffelse: »Bekostet af det samtlige rebslagersvendelaug ved deres skilteflytning anden gang til Magstrædet, som skete den 10. maj anno 1776«. Og i 1779 flyttede de til et nyt herberg i Studiestræde. Det skete med et optog langt prægtigere og mere kompliceret end det i 1772, som det fremgår af den udførlige beskrivelse i laugsprotokollen. Denne gang var alle pragtstykkerne til skue: Velkomsten og Johannesbægeret begge »rigeligen med sølvskilte behængt«, de tre kløvblade, to store skænkébægre, den store tappekande og »blækladen« – et fornemt skrivetøj af tin udført af Lundberg i 1772. Vel ankommet til herberget blev optoget modtaget med 27 kanonskud, »som blev besvaret af stedets nabo hofklokkestøber Troschell med lige så mange igen«.

En sådan skilteflytning var absolut en offentlig forlystelse, men den var også bekostelig både i rede penge og i tabte arbejdstimer. Det mente ialtfald Københavns magistrat, som året efter fik udvirket en befaling om, at skilteflytninger i hovedstaden for fremtiden skulle ske i al stilhed ad den korteste vej til det nye herberg og med blot det nødvendige antal svende til at bære skiltet m.m.

Rebslagerlauget i Århus oprettedes i 1748, men svendelaugene først så sent som 1820. I lighed med det københavnske besad det et fyldigt udstyr til laugsdrik, som er interessant ved at være anskaffet så sent som i 1840'erne. Af

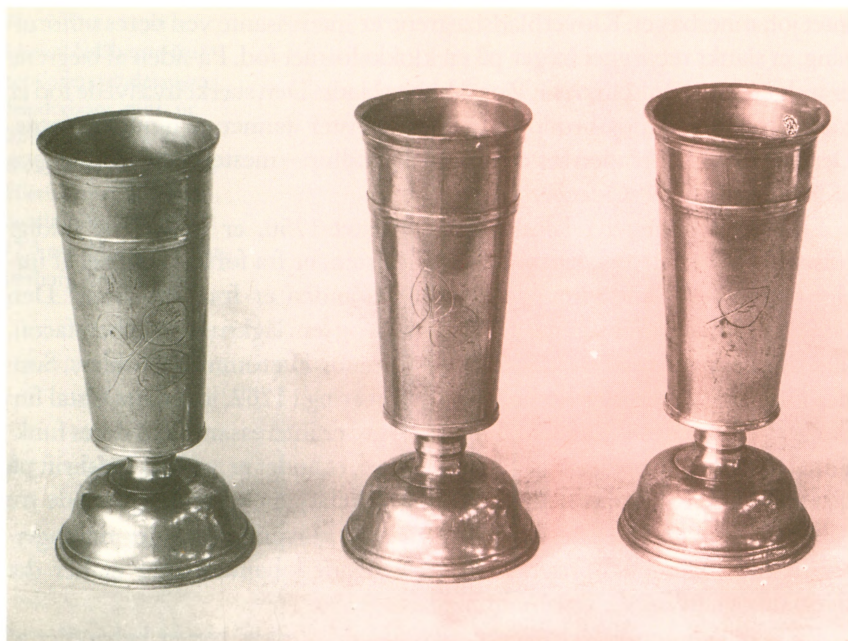

Fig. 4. De odenseanske rebslagersvendes kløverbladsbægre, mus. nr. 815/1956 a-c. Utydelige mesterstempler. Højde 17 cm. Odense Bys Museer fot.

velkomster fandtes to, en ældre udateret af tin med sølvskilte fra 1826-37, og en yngre af sølv i nyrococo af århusmesteren Niels Holst Wendelboe, der ligeledes havde udført johannesbægeret i 1848. Bægeret har i en nyrococoramme fremstillingen af de to spejdere med drueklasen og derunder indskriften: »Rebslager Brøderskabets Sant Hans Boger«. Endelig findes det sædvanlige sæt af »kløverblade«, bestående af tre små lågkrus af tin, sandsynligvis lokalt tilvirket, men ustemplede. I modsætning til de københavnske med deres udformede kløverblade er der oven på lågene graveret henholdsvis 1, 2 og 3 kløverblade. På siden af hvert krus findes fire forskellige svendeanavne med hjemstedsangivelse samt: »Aarhus 1844«.

Rebslagerlauget i Odense oprettedes ti år tidligere end det århusianske. På trods af den svendeceremoni fra 1850, som omtales tidligere, er det relativt beskedent, hvad der er bevaret af genstande hertil. Der findes det sædvanlige udstyr fra laugene: velkomster, her to, hvoraf den ene er dateret 1835, en lågkande fra 1829, tre lågkrus og tre bægere samt tre kløverbladsbægre, men

intet johannesbæger. Kløverbladsbægrene er interessante ved deres udformning, et slankt retvægget bæger på en klokkeformet fod. På siden af bægrene er indgraveret henholdsvis 1, 2 og 3 kløverblade. Den stærkt hvælvede fod er lukket med en gennembrudt plade, hvis mønster danner en 6-oddet stjerne. Desværre dækker pladen for et – ret dårligt udført – mesterstempel, muligvis af Nicolay Munck, Odense.

Fra rebslagerlauget i Sønderborg, oprettet 1750, er bevaret et fyldigt udstyr. Den yngste del, heriblandt velkomsten, er fra første fjerdedel af forrige århundrede, men hovedparten af bestanden er fra 1700-årene. Den udgøres af oldgesellens bæger, dateret 1775, og fem lågkrus af rөрchen-facon, alle mærket øverst på hanken med stempler for Hieronimus Wöhlers, Sønderborg. De udgør utvivlsomt en samlet levering i 1762, idet dette årstal findes graveret på det ene af dem. De fem bægre er interessante ved deres funktion. Et af dem har på låget viser og urskive, et andet er ved sin indskrift på låget: »Glück Rөрchen« betegnet som »lykkebæger« og endelig har de tre sidste på låget graveret henholdsvis 1, 2 og 3 kløverblade under rebslager-tegnet »de 3 kroge«. Bortset fra det manglende johannesbæger er her det fulde udstyr til indvielsesceremonien.

På tysk område er rebslagersvendenes drikkeskik blevet behandlet af Rudolf Wissell i 2-binds værket »Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit«, 2. bd. (1929) ved gengivelsen af Hamburg-svendenes »Rechte, Ordnung und Gebrauch wie es am Jonannis-Krugtage am Gelage gehalten wird«, trykt i Hamburg 1822, men efter Wissells anskuelse går bestemmelserne tilbage på et forlæg fra 1500-årene.

Drikkeskikken er betydeligt mere omstændelig end de danske rebslagersvendenes, bl.a. indgår der flere forskellige drikkekar i tildrikningen. Der begyndes med et »lykkebæger«, hvor øjnene på terningen bestemmer rækkefølgen af de drikke. Og så indledes der iøvrigt med velkomsten (Willkumm) efterfulgt af de 3 kløverblade (Kleeblätter). Derefter kommer et lykkebæger (Gross-Glück), et bæger kaldt Helbeer, et andet Hemsbecher og et tredje Bräckkann, hvorefter der sluttes af med Stoop.

Wissell har kun kendt enkelte af disse drikkekar af selvsyn. Velkomsten er en så almindelig bestanddel af laugsinventaret, så her er ingen tvivl, og lykkebægeret beskriver han korrekt med terningen bag den gennembrudte bund i bægerets fod. Om kløverbladene siger han, at det åbenbart var »der Name eines bestimmten Pokals, der vielleicht mit drei eingravierten Kleeblättern verziert war«. Helbeer, Hemsbecher og Bräckkann opgiver han at tyde.

Fig. 5. Det ene af tre kløverbladsbægre fra rebslagersvendelaugget i Sønderborg, mus. nr. 2240. På låget graveret tre kløverblade. Mester Hieronimus Wöhlers, Sønderborg. Højde 17.5 cm. Museet på Sønderborg slot fot.

Sammenholdes Hamburg-bestemmelserne med de odenseanske kan afvigelserne de to imellem hurtigt konstateres. Det større tyske udvalg er allerede nævnt. Rækkefølgen af de fælles drikkekar-former er heller ikke den samme. Og et væsentligt bæger, johannesbægeret, synes at mangle i Hamburg. At der dog måske er en forbindelse til Johannes/St. Hans kan benævnelsen på laugs-

samlingen: Jonannis-Krugtag formidle, såfremt Jonannis er en – dialektal? – form for Johannes.

Men uanset dette er der stadig uløste spørgsmål tilbage. Hvorfor har rebslaggerne et johannesbæger? Indtil videre har jeg ikke fundet noget, der knytter Johannes (døberen eller evangelisten) til rebslaggerlauget. Forsøgsvis kan man vise hen til den centraleuropæiske mindebæger-tradition, der er knyttet til evangelisten (mindedag 27. december), men i drikkeskikkens sene form er den ikke henlagt til denne bestemte dag. Og videre: hvilken rolle spiller kløverblade i rebslagersvendenes organisation?

Die Trinkbräuche der dänischen Reepschlägergesellen

Der Artikel behandelt den Trinkbrauch bei der Aufnahme von Junggesellen in die dänischen Reepschlägerzünfte. Für die Zunft in Odense ist der Brauch schriftlich niedergelegt – datiert 1850. Hier ist vorgeschrieben, daß dem Junggesellen zuerst mit dem »Glücksbecher« und schließlich mit dem Willkomm zugetrunken wird. Der Trinkbrauch unterscheidet sich von denen der übrigen dänischen Handwerkerzünfte durch den Bestand an Kleeblatt- und Johannesbechern, die nur in der Reepschlägerzunft vorkommen.

Der Bestand an solchen besonderen Trinkgefäßen in den dänischen Reepschlägerzünften wird behandelt. Johannesbecher und Kleeblattbecher der Kopenhagener Zunft befinden sich im Dänischen Volksmuseum (Dansk Folkemuseum) (Abb. 1 und 2). Johannesbecher und Kleeblattbecher der

Aarhuser Zunft im Museum »Den gamle by« (Abb. 3), Kleeblattbecher der Odenser Zunft im Møntergården (Abb. 4) und Kleeblattbecher der Sonderburger Zunft auf Schloß Sonderburg, von denen hier einer wiedergegeben ist (Abb. 5).

Das dänische Material wird mit dem von Rudolf Wissell publizierten aus der Hamburger Reepschlägerzunft verglichen. Der deutsche Trinkbrauch umfaßt mehr verschiedene Trinkgefäß als der dänische, aber u.a. Glücksbecher kommen in beiden Fällen vor. Wissell scheint Kleeblattbecher aus eigener Anschauung nicht zu kennen. Ein Johannesbecher scheint in Hamburg nicht bekannt zu sein. Ein ungelöstes Problem ist das Vorkommen des Johannesbeckers. Hatte die Zunft eine besondere Verbindung zu St. Johannes?

Flakhaven, Rådhuspladsen i Odense

Af FINN GRANDT-NIELSEN OG JENS SØRENSEN

Flakhaven har i det sidste års tid været i søgelyset, fordi rådhuspladsen er blevet omlagt inden festlighederne i anledning af byens 1000-år 1988¹. Selve pladsen er blevet gravet ud, således at formen er blevet som en svagt fordybet muslingeskal, hvis seks brolagte ribber samles foran Rådhusets hovedindgang. Her findes der nu en lav rampe, der fremhæver den vigtigste indgang til denne »magtens bolig«. Foran selve bygningen er opført en lav mur af bornholmsk granit. Pladsen har også fået ny beplantning, og på selve jubilæumsdagen, den 18. marts afsløres en iøjnefaldende jernskulptur. Flakhaven er altså på flere måder blevet markeret som byens centrale og fornemste plads. Ligesom man for godt og vel hundrede år siden valgte rådhuset i Sienna som model for bygningen, har man i dag valgt at fortsætte med en plads à la den italienske.

Disse anlægsarbejder har givet anledning til arkæologiske udgravninger, udført af det lokale museum for Rigsantikvaren. Sådanne undersøgelser skal som bekendt foretages overalt, hvor vigtige levn er truet med ødelæggelse. Forsvinder de uden registrering, er stedets »ikke skriftlige historie« tabt for evigt. Det spændende arbejde bliver beskrevet i anden del af denne artikel, selv om der endnu ikke har været tilstrækkelig tid til analyse og behandling af iagttagelser og det omfattende fundmateriale.

Så længe man ved af – og det er mere end 500 år – har lokalmagtens hus ligget i den samme karré.² Det middelalderlige Rådhus var et fornemt toetages stenhus på hjørnet af Vestergade og Flakhaven. Gavlen strakte sig ud på den nuværende plads. Facade og indgang vendte mod hovedgaden. I 1740'erne blev en militær hovedvagt med fire søjler og trekantgavl bygget til på siden ud mod pladsen. Men da statuen af grundlovgiveren, kong Frederik den 7. blev afsløret i 1868, vendte den vigtigste side af rådhuset endnu mod Vestergade. Kongen stod også med front mod hovedgaden indtil statuen blev flyttet første gang i 1929.³

Syd for det gamle rådhus gik et smalt stræde tværs gennem karreen og fort-

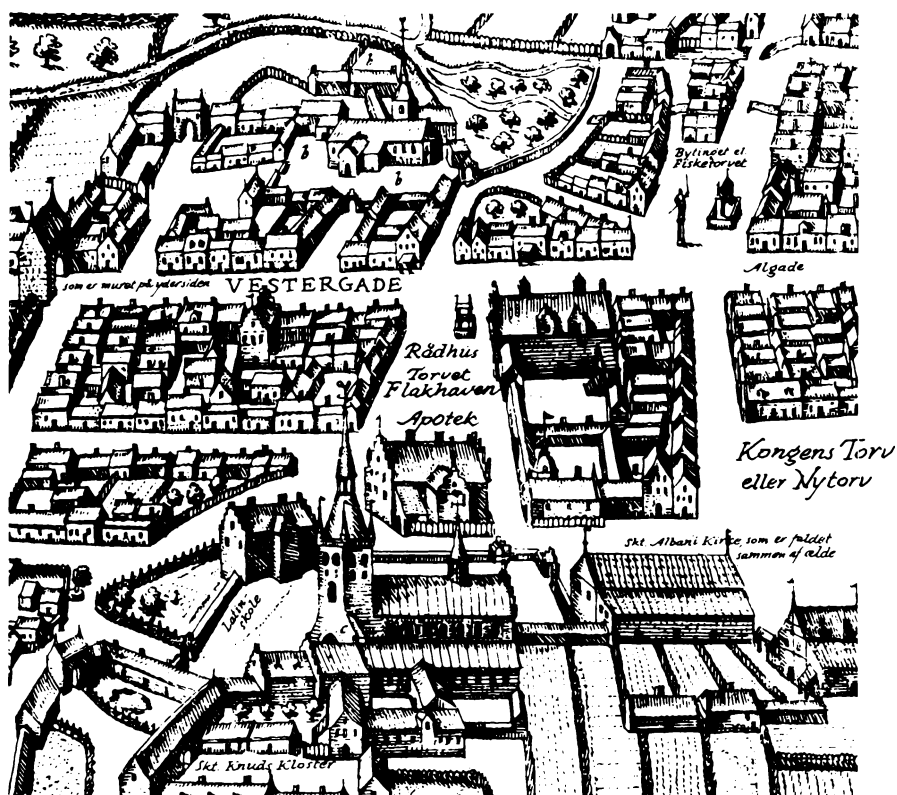

Fig. 1. Flakhaven sidst i 1500-årene. Fra Braun og Hogenbergs værk om Europas vigtigste byer 1593. Billedet er fremstillet i Köln og naturligvis ikke troværdigt i detaljerne. De mere markante bygninger er dog individuelt udformede. Omkring Flakhaven ses Rådhuset. Mogens Krafses Gård (Adelens Gard/Landstinget). Love Apoteket og Latinskolen.

satte mod øst gennem den næste – syd om »Ruinen«. Strædet fulgte derefter den nuværende Adelgade, dvs. nord om Odense bispedømmes middelalderlige gård (nu Jomfruklostret). Dette for længst nedlagte stræde beskrives første gang i 1480¹.

Mens Vestergade nævnes så tidligt som 1285 ved oprettelsen af Gråbrødre Kloster, optræder Flakhaven først i 1496²). Det er i en lov om købmandsgildet i Odense; i et kapitel der handler om byens torvepladser og de varer, der måtte faldbydes der. På Flakhaven skulle der handles med tømmer, lerkar, træsko, sold, kurve, trug og ølkar. På gadestrækningen fra »de øverste fiske-

Fig. 2. Flakhavens omgivelser 1761. Billedet er konstrueret af Per Nørbach 1987/88 efter den ældste beskrivelse til brandforsikring. Nyt i forhold til Brauns billede er bl.a. Rådhusets tilbygning (Hovedvagtet), Landstingsbygningen samt tilbygningerne til Beldenaks Gård. Foran Latinskolen ses Den danske Skole.

bænke til de nederste –« måtte der handles med fersk fisk, saltede sild, flæsk og oksekød. De nævnte fiskestader og kødboder lå på det nu udvaskede, brede stykke af Overgade (tidl. Algade) mellem »Priorgården« (Ulsteds hjørne) og »Skjolden« (den lille trekantede plads mellem Over- og Nedergade. Til sidst nævnes markedet ved Helligåndshuset og Bytinget (nu Fiske-torvet), hvortil sekundavarer blev henvist. Man fornemmer en rangorden, hvor Flakhaven var den bedste og måske også den nyeste torveplads?

Vestergade er formodentlig en yngre færdselsåre end den første del af Overgade, som må have eksisteret som brolagt gade i hvert tilfælde fra midt i

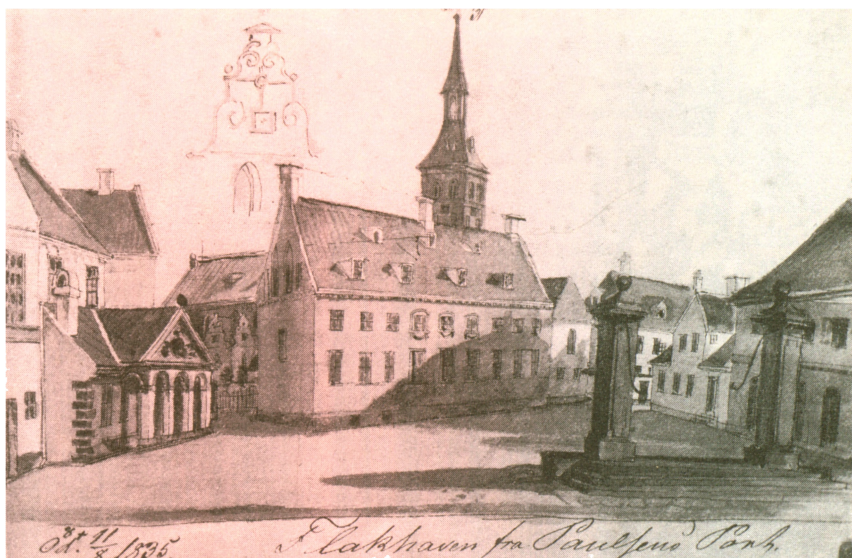

Fig. 3. Flakhaven med Rådhuset og Beldenaks Gård. Skitse af J.H.T. Hanck, dateret 11. august 1835.

1000-årene.⁶ Færdslen fra Overgade har i den ældste tid fortsat via Nørregade og Stålstræde. De nævnte pladser må opfattes som udvidelser til handel på byens vigtigste hovedgader. Kort før 1580 blev Albani Torv indrettet som paradeplads og nyt hovedtorv efter nedlæggelsen af Skt. Albani kirkes gravplads. Og langt senere fulgte endnu en udvidelse, da Klingenberg blev bedre forbundet med Flakhaven og Albani Torv ved udvidelser til Skt. Knuds Plads⁷.

Et torv til handel med levende kvæg og heste nævnes ikke i købmændenes privilegier. Det skal nok i middelalderen søges i byens udkant mod sydvest. Et »Horsetorv«, dvs. hestetorv, nævnes ganske vist fra midt i 1400-årene i forbindelse med salg af byggegrunde, men funktionen synes opgivet tidligere. Formodentlig er handelen tidligt flyttet til et mere åbent område.

Navnet Flakhaven består af to led. I værket om Odense amts bebyggelsesnavne tolkes forstavelsen som »flad« og efterleddet som »have«, der i ældre tid betød indhegning til græsning⁸. Lignende yngre navne i Odense kommune er Enghave og Hestehaven. Hvis stedet fra begyndelsen skal have

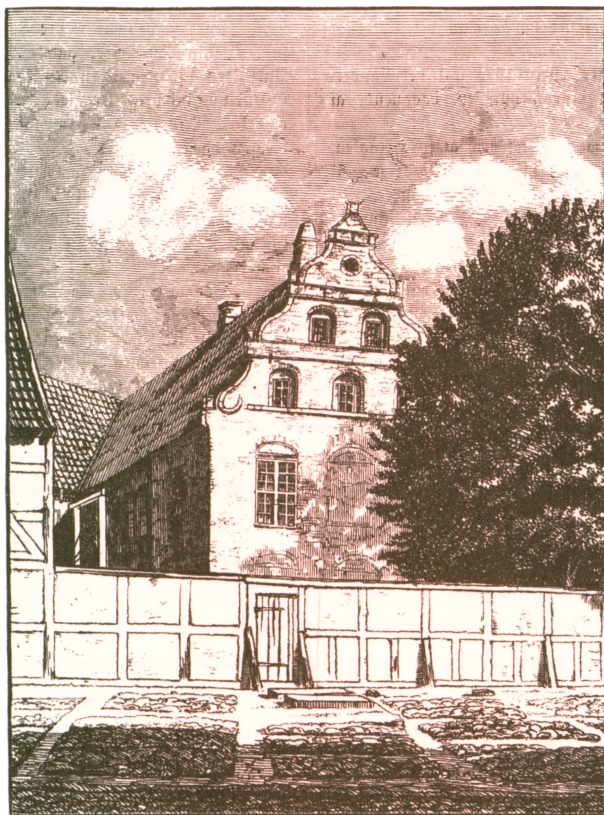

noget med handelsfunktioner at gøre, er det måske på Flakhaven fynboer i tidlig middelalder har handlet med heste?

Da Vestergade nævnes første gang (1285), hørte området mod nord til en ejendom, som kong Erik Glipping skænkede til oprettelse af et gråbrødrekloster. Syd for Flakhaven lå Skt. Knuds Kloster med domkirken - oprettet 200 år tidligere, formodentlig også af kongelig ejendom. Flakhaven kan have hørt til et sammenhængende »statsejet« område i byen? Hvordan det forholdt sig med vestsiden af pladsen i middelalderen er dog helt ukendt.

Til sidst skal det nævnes, at enkelte byhistorikere har funderet over placeringen af det »Odins vi«, der før 988 har givet byen sit navn - og foreslået Flakhaven som stedet.

Fig. 4. Laboratoriebygningen set fra Sankt Knuds kirkegård, kort før nedrivningen.

Velbenaf's Gaard (Cancellibygningen).

Sankt Knuds Kloster og domkirkens ejendomme bredte sig i senmiddelalderen mod nord i bymidten på bekostning af almindelige boliger og andre verdslige funktioner. Øst for Flakhaven købte til eks. biskop Mogens Krafse en gård, der tidligere havde tilhørt borgmester Peder Marsvin⁹. I 1474 bestemte beskoppen, at der skulle bygges stenhuse på denne grund mod nord og vest. 1705 opførtes en landstingsbygning på den nordlige del af denne grund. Rundt om hjørnet løb et smalt stræde, der en enkelt gang omtales som Byskriverstræde.

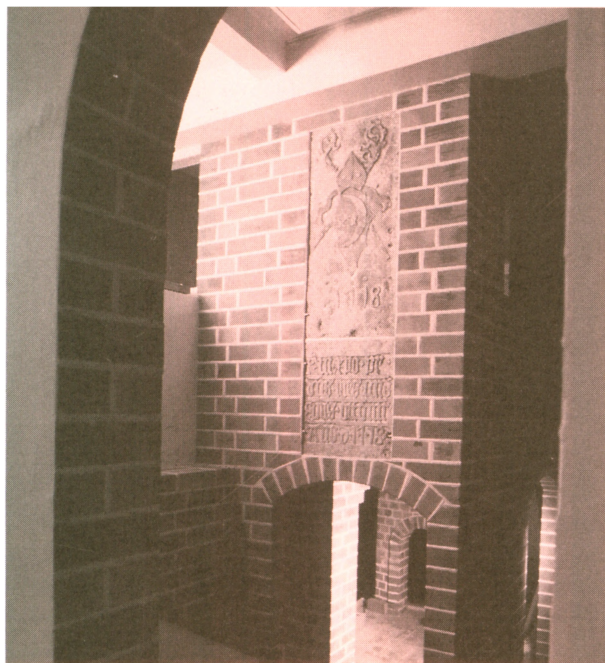
Kort efter år 1500 erhvervede bispedømmet den sydlige del af Flakhaven, som blev lagt til Skt. Knuds kirkegård¹⁰. Her lå i forvejen mod sydøst katedralskolens stenhuse. I 1518 blev der for den fængslede biskop Jens Andersen Beldenak opført en fornem toetages kancellibygning af sten på kirkens del af Flakhaven¹¹. Dette gejstlige domhus stod indtil 1857, hvor den gård (realskole), det da indgik i, blev købt af Odense kommune og revet ned¹². Det skete for at skaffe den nævnte bedre sammenhæng mellem torvearealerne samt for at fortsætte en frilæggelse af domkirken, der var indledt en snes år tidligere.

Biskop C. T. Engelstoft var ikke helt tilfreds med disse ændringer. Han citerede i sin byhistorie fra det gamle testamente: »der er en Tid til at opbygge og en Tid til at nedrive (Præd. 3, 3), men man maa glæde sig ved, at der er Evne og Villie til at gjøre Opoffrelser for at fremme baade det Nyttige og det Skjønne. Nye private Bygninger have begyndt at slutte sig til de offentlige Foranstaltninger, og dersom et nyt Raadhuus maatte finde Plads paa en del af Adelens Gaard (Landstingets) Grund og med sin Facade forbinde Flakhaven med Torvet (Albani Torv), vilde der dannes en sjælden Plads i en gammel Byes Midtpunct«¹³).

Det kom ikke til at gå helt som biskoppen ønskede. Det nye Rådhus, der opførtes 1881-83, fortrængte ikke alene landstingshuset, men også det ærværdige gamle rådhus. Udvidelsen, der fulgte kort efter besættelsen, ryddede helt op i den gamle bebyggelse i rådhuskarreen – og det helt til bunds. Her er ikke mere at komme efter for arkæologer. Efter kommunesammenlægningen i 1970 var der planer om at udvide rådhuset mod øst hen til Thomas B. Thrigsgade (Torvegade). Resterne af et stenhuse fra omkring 1420, den såkaldte »Ruin« skulle indgå i rådhusudvidelsen som et beskedent, men stemningsfuldt og sjældent kælderrum. Den blev derfor rullet ind bag den nye snorlige byggelinie i Vestergade.

Hovedattraktionen ved de arkæologiske undersøgelser i 1987 var biskop-

Fig. 5. To bygningssten fra Jens Andersen Beldenaks Gård 1518. På den øverste ses hans våben (Se Fynske Minder 1966). Billedet er fra Møntergårdens middelalderudstilling. Stenene blev erhvervet af museet 1861. Højde til sammen: 172 cm.

pens kontorhus, der blev genfundet lige under det sted hvor Frederik den 7. stod placeret. Det bestod af et toetages stenhus med hvælvet kælder i den vestlige ende. Huset var et par gange større end ruinen og knap så stort som den nuværende hovedfløj i Jomfruklostret. Det sidste var iøvrigt opført som bolig for den selvsamme, magtfulde biskop som ramme om en prangende hofholdning i årene 1504-08. Efter reformationen købtes kancellibygningen af kongen fra biskoppens søstersøn og her oprettedes provinsens første apotek i 1549.¹⁴ Som sådan fungerede den i knap hundrede år. Mod syd blev opført en grundmuret laboratoriebygning i 1575. Senere var den bolig for en række af byens fornemste familier og som nævnt til slut realskolebygning.

Mindst lige så interessant for områdets lokalhistorie er fund af brolægninger, mønter og andre brugsting. De fortæller, at pladsen har været i brug i mindst 700 år. I middelalderen er Flakhaven kun nævnt en eneste gang. Udgravningen er derfor et skoleeksempel på, hvor meget arkæologiske undersøgelser betyder for belysning af en lokalitets kulturhistorie. Og det til trods for, at emnet er den mest centrale plads i en 1000-årig by.

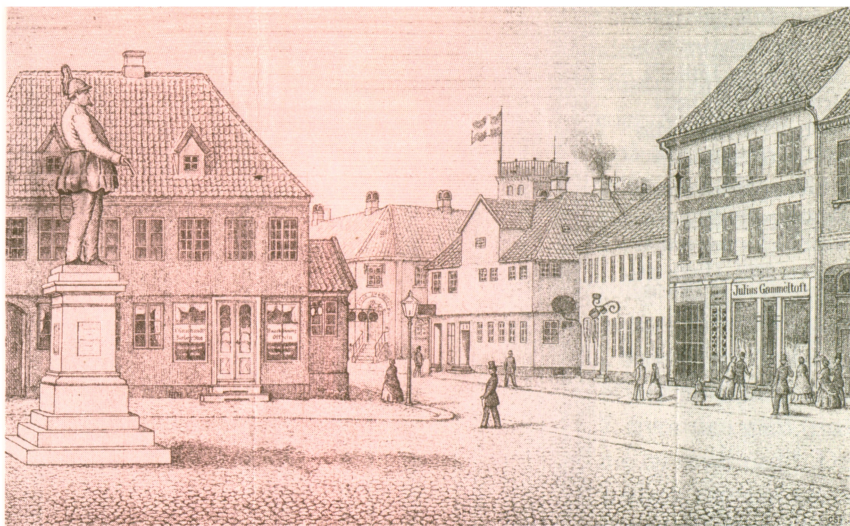

Fig. 6. Flakshaven set mod Vestergade umiddelbart efter afsløringen af Frederik den 7.'s statue 1868. Den afløste en offentlig vandpost på stedet. Billedet er en reklame for en nyåbnet manufakturforretning i Vestergade 17.

Arkæologiske undersøgelser

De arkæologiske undersøgelser på Flakshaven blev i vid udstrækning dikteret af de omfattende jord- og anlægsarbejder forud for omlægningen af pladsen. Opgravningerne foregik under arkæologernes opsyn. Langt de fleste steder resulterede disse anlægstraceer ikke i egentlige undersøgelser, men blot i hastige punktregistreringer efterfulgt af den mest nødtørftige dokumentation. Udover de bygningsarkæologiske undersøgelser af de truede fortidsminder, gjorde museet kun krav på én arkæologisk korrekt stratigrafisk udgravning af et centralt placeret felt på ca. 3 x 4 m – af arkæologerne kaldet »luksushullet«!

De mange punktregistreringer er dog ikke uden arkæologisk værdi. Tværtimod, men de var som nævnt dikteret af entreprenørens anlægsplan. I de – lykkeligvis efterhånden mange – tilfælde, hvor bygherren bekoster eller bidrager til byarkæologiske undersøgelser, har Rigsantikvaren gentagne gange indskærpet, at arkæologerne i princippet ikke kan gøre krav på kulturlag eller jordfaste levn, der »teoretisk« ligger uden for gravemaskinens rækkevidde.

Fig. 8. Oversigtsbillede af de to husfundamenter taget fra Skt. Knuds kirkes tårn. Omtrent vinkelret på Rådhuset ses området for laboratoriebygningen. Begyndende ud for rådhusindgangen strækker Kancellibygningen sig i sydvestlig retning ud mod afspærringslinien. En ældre fjernvarmekanal adskiller Kancellibygningens kældertrappe fra arkæologernes »luksushul«.

ningerne og de strøttanker, arkæologerne har nedfældet på gravebogens dagbogssider.

Som nævnt ovenfor kender vi forbavsende lidt til Flakhavens historie. Det er så meget desto mere besynderligt, fordi den åbne centrale plads mellem to af middelalderbyens vigtigste institutioner, nemlig rådhuset og domkirken,

må have spillet en ikke ubetydelig rolle for såvel byens torvehandel som for kirkens helgenfester og andre højtideligholdelser. De har uden tvivl haft et kommercielt tilsnit, måske bedst illustreret ved at drage en sammenligning med vor tids markeder og festivaler.

Det er netop i forbindelse med torvehandelen, at benævnelsen Flakhaven dukker op. Desværre udmærker de omtalte varegrupper sig ikke ved tydelige spor i det arkæologiske materiale. Forarbejdning endsigse produktion er næppe foregået på stadepladsen i større målestok. Når langt den overvejende del af fundmaterialet udgøres af lertøj, skyldes det uden tvivl denne genstandsgruppes mangfoldige anvendelsesmuligheder, mere end at der rent faktisk har været handlet med denne vare på pladsen.

En iøjnefaldende undtagelse er der dog. Mellem Provinsbankens hovedindgang på Flakhaven og bankens nordøstre hjørne blev der i vandlednings-traceets karakteristiske sorte kulturlag fundet påfaldende mange læderstykker – det meste tydeligvis skomateriale. Her på hjørnet af Flakhaven og Vestergade har en skomager tilskåret sine læderstykker og repareret utallige slidte sko. I udsmidslaget fandtes hullede skosåler, bristede snørebånd og udtrådt overlæder. Det bedste er skåret fra til genanvendelse, sandsynligvis som sålførstærkning. En foreløbig datering af skomaterialet til ca. 1300 beror på fund af højmiddelalderlige keramiktyper, hvoraf den rødbrændte blyglaserede kande er den mest karakteristiske. Den store mængde læder på dette sted peger mere i retning af egentlig værkstedsaktivitet end på affald fra en stadeplads.

Beldenaks gård

Men lad os vende tilbage til udgangspunktet for udgravningerne: Grundplanen af gårdkomplekset. Den ejendommelige placering af Kancellibygningen på den store plads set i forhold til kirkens orientering har medvirket til den særprægede grundplan. Den traditionelle snorlige søgegrøft blev udstykket i traceet til den planlagte kloakledning. Set fra oven lignede den mest af alt en stor castello-ost, der med sin femkantede facon som en halv oktogen skød sig frem foran rådhuset.

I denne søgegrøfts andet afsnit (begyndende fra sydøst) dukkede den første fundamentsrest op. Grøftens profiler lod ane, at vi sandsynligvis befandt os i en kælder. Nordvest for statuen af Frederik den 7. ændrede profilerne karakter. Først da fundamentet til statuen blev fjernet, fik arkæologerne

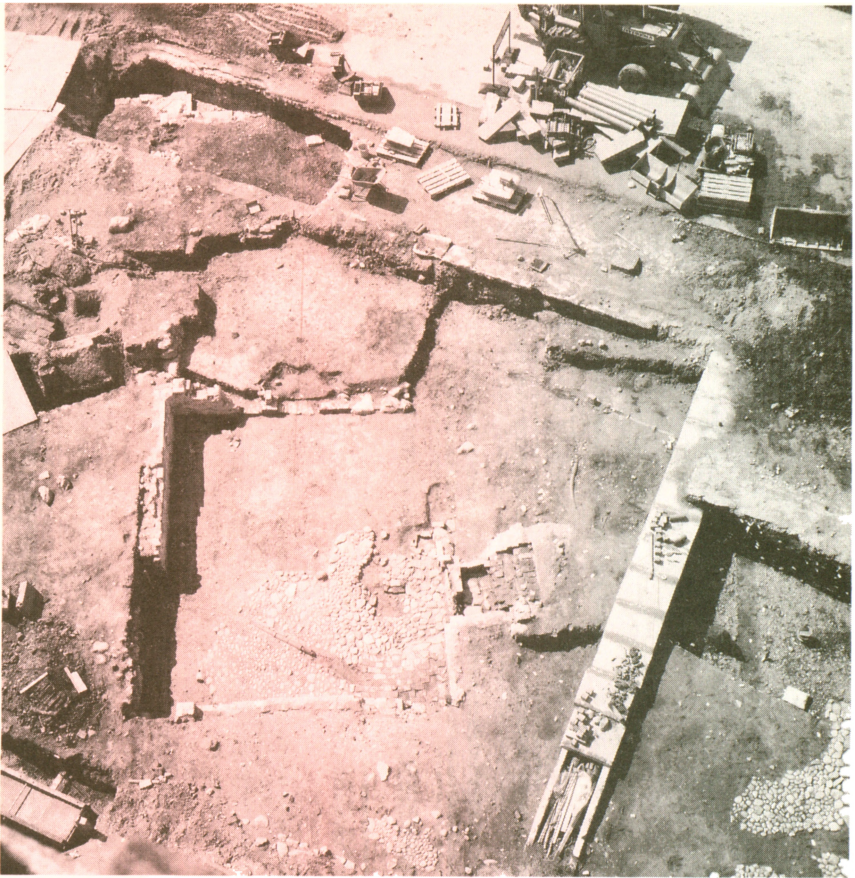

Fig. 9. Oversigtsbillede af Kancellibygningen. Øverst til venstre ses den murrest, som formodes at være husets vestgavl. Til højre i billedet ses »luksushullet«. Om brolægningen nederst til højre i billedet se fig. 11.

syn for sagn. På bygningens nordside dukkede der ganske uventet en kældertrappe op. Uventet fordi den ikke kendes hverken fra den føromtalte grundplan eller de afbildninger vi har af bygningen. Den havde akkurat undgået konsekvenserne af den solide fundamentering i forbindelse med omplaceringen af statuen. Murværket i kældrens nordvestre hjørne var ganske simpelt blevet fjernet ved den lejlighed, hvad stenhuggeren M.H. Ploug åbenbart

Fig. 10. Det bærende fremspring i det sydvestre hjørne af Kancellibygningsens kælder var det første synlige bevis på overhælvningen.

ikke fandt anledning til at nævne i sin begejstring over statuens vellykkede flytning.¹⁶

I det hele taget har de forskellige anlægsarbejder på Flakhaven siden nedrivningen ikke vist de gamle fortidsminder megen respekt, hvilket turde fremgå af oversigtsbillederne. Senest har afgravningen til vejkasse for bybussernes holdeplads foran statuen af Frederik den 7. fjernet det meste af Kancellibygningsens sydvestre hjørne. Kun syldstensrækken med et enkelt munkestensskifte er endnu bevaret.

Midt på kælderens sydmur vidnede en gjordbuekonsol flankeret af to bærende fremspring om en »gevelbt Kielder«, som det hedder i brandtaksationen.¹⁷ Samme brandforsikringsbeskrivelse havde stillet en imponerende bygning på hele 27 fag i udsigt. Der rejser sig et kildekritisk problem, når bygningen rent faktisk kun målte knap $18\frac{1}{2}$ m, og den »12 fags« store kælder bare 8 m.

Kælderens opmålte dimension må betragtes som indiskutabel. Når derimod bygningens totale længde er opmålt til $18\frac{1}{2}$ m, må der tages det forbehold, at området vest for bygningen ikke blev udgravet. Her skulle pladsens

Fig. 11. »Luksushullet«. Nederst ses Flakhavens højmiddelalderlige bro-lægning. Øverst i billedet ligger rester af en bro-lægning, som må høre til den militære hovedvagt fra 1740'rne.

gamle niveau bibeholdes. Yderligere undersøgelser var således ikke berettiget. I forvejen var forsøgt på at lokalisere den vestlige afgrænsning udelukkende praktisk mulig p.g.a. entreprenørens goodwill. Selv om kun ca. en fjerdedel af bygningens bredde blev synlig, er der god grund til at mene, at det faktisk var vestgavlen, der blev registreret. Et blandt flere argumenter er, at der tæt op ad fundamentet blev registreret en ensartet stenspikning af håndstore sten, som tilhører en bro-lægningsfase, der i tid må være sammenhørende med Kancellibygningen. Denne homogene bro-lægning blev ikke iagttaget andre steder omkring huset. Dog blev der på et tidligere tidspunkt i et område nordvest for gavlen registreret en noget lignende bro-lægning i vandledningstraceet foran Provinsbanken. Her var der tydeligvis gravet af pladsen, eftersom de håndstore sten var lagt umiddelbart ovenpå en ældre bro-lægning af en ganske anden type. At stenspikningen her havde en mere sjusket karakter kan meget vel forklares ved, at vandledningstraceet forløb i udkanten af det brolagte område tilhørende Kancellibygningen.

Den antagelse er derfor nærliggende, at Kancellibygningen har haft en indgang i vestgavlen – måske ligefrem hovedindgangen? I hvert fald er den

type brolægning ikke registreret på bygningens sydside. Ej heller er der her gjort iagttagelser af nogen art, som kunne tyde på et indgangsparti. Det kan synes underligt, da bispens kontorhus må formodes at være opført med facade mod kirken.

Kældergulvets toppede brosten manglede i den vestlige halvdel. De er antagelig fjernet til genanvendelse, ligesom størstedelen af gårdkomplekset blev det ved nedrivningen. På oversigtsbilledet (fig. 9) ses nedenfor kældertrappen omridset af en sivebrønd. Et snit viste, at den til formålet var fyldt med teglbrokker. Den upraktiske placering er dog iøjnefaldende. Kældertrappen var overraskende nok ikke muret op. Trappestenene var lagt i en blanding af teglbrokker og mørtelsmuld. Efter afdækningen var den yderst sårbar i den regnfulde sommer, og desværre for publikum lå den overdækket det meste af tiden.

I forbindelse med den maskinelle opgravning af kældrens brokker dukkede der enkelte bygningsdetaljer op. Mest interessant forekom en betragtelig del bemalet mørtelpuds. Især de grålige og rødbrune farver var fremherskende. Desværre er materialet meget fragmentarisk som følge af den hårdhændede nedbrydning. De bemalede flader har udgjort en del af udsmykningen i de øvre etager. Til denne udsmykning har også hørt små kvadratiske blyglaserede teglfliser på $12\frac{1}{2} \times 12\frac{1}{2}$ cm og næsten sorte rektangulære ovenkakler.

Overraskende nok var der ingen spor efter de mange skorstene, som huset skulle have haft. Disse forholdsvis høje næsten massive »tegløjler« må have krævet et solidt fundament. Det nærmeste vi kom det var en samling sodsvættede sten klos op ad sydmuren i den opfyldte kælder – og så kakkellovsfragmenterne naturligvis.

Syd for Kancellibygningen omtrent vinkelret på rådhuset dukkede omridset af »Laboratoriet« op. Opført for apoteker Cornelius Hamsfort i 1575. Den første fladeafrensning viste tydeligt, at også denne bygning var gennemskåret af nedgravninger på kryds og tværs. Den største af dem blev »tømt« for den allerede omrodede fyld. Herved opnår man en såkaldt »gratisprofil«. Nu viste den første overraskelse sig: en temmelig dyb kælder med munkestensgulv. Herom havde brandtaksationerne intet nævnt. Nedgravningen havde efterladt et stort hul i nordmuren, hvorimod man tilsyneladende havde valgt at »skyde under« sydmuren. Den er altså stadig bevaret, omend gennembrydningen i sylden har betydet, at den nederste del af muren er sunket.

Ved et snit langs den vestligste halvdel af kælderens sydmur blev der registreret en udsparring i murværkets inderside. Antagelig har der været tale om en lysåbning. Ved et tredje snit, denne gang i Laboratoriebygningens vestgavl, lykkedes det at påvise nedgangen til kælderen, samt en del af det muretsbelagte kældergulv. Herefter kunne det konstateres, at bygningens kældergulv har haft mindst to niveauer. Kælderen var således dybest i østenden. Snittet ved det nordvestligste hjørne i vestgavlen kunne foretages uden skruller. Her havde ikke mindre end tre moderne nedgravninger forstyrret de oprindelige lag. Også her kunne det konstateres, at trappestenerne var lagt ned i byggeaffald, akkurat som i Kancellibygningsens kældertrappe.

Selv om kælderen stod bevaret i 10 skifter, blev der ikke iagttaget bærende fremspring, som kunne tyde på overhvelvning. I de tre håndgravede snit blev der heller ikke gjort fund, som kunne pege i den retning.

Sammenligner man de to husfundamenter, er der påfaldende stor forskel på murtykkelsen. Mens der overalt i Kancellibygningen ikke blev registreret murværk i mere end 1½-stens bredde, så virkede Laboratoriets murværk med sine 90 cm nærmest som en fæstning ved siden af. Mens vi i begyndelsen undrede os over den svære murtykkelse i et så forholdsvis beskedent hus på ca. 9 x 6 m, skal det undrende blik snarere rettes mod Kancellibygningsens spinkle mure. Det statelige hus rummede trods alt en hvælvet kælder og antageligt også flere skorstene. Det kan derfor overraske, at de to stokværk med teglhængt tag ikke har krævet et sværere fundament.

Flakhavens alder og funktion

Det var på forhånd givet, at en omlægning af Flakhaven måtte tilgodese visse arkæologiske minimumskrav til undersøgelser af pladsens alder og funktion. Her valgtes et område så tæt på Kancellibygningsens nordside, som en gammel fjernvarmekanal gjorde det muligt. Søgegrøftens profiler havde her antydning af uforstyrrede kulturlag, og afsnittet blev her udvidet til et egentlig felt, det såkaldte »luksushul«. Ikke mindst p.g.a. detektorbrug blev der i dette felt gjort en masse fund af diverse metalfragmenter af såvel beslag som prydgjenstande. Med stor forventning ser vi frem til bestemmelsen af den snes mønter, som detektoren har sin del af æren for.

Næppe sensationelt, men alligevel overraskende kunne vi bekræfte den antagelse, som flere punktregistreringer allerede tydede på, nemlig at der på Flakhaven var en sammenhængende brolagt (torve-?) plads omkring 1300.

Fig. 12. Stylus fundet ved udgravningerne 1987. Den lille »griffel« har drejet benskaf og spids af jern. Den brugtes i middelalderen til at gøre notater på små trætavler med et vokslag. Måske har den en gang været brugt af en skoleelev – eller af en skriver på Rådhuset? Længde: 8,0 cm.

Formodningen bygger på godt en halv snes punktregistreringer fordelt på hele Flakhaven. En egentlig brolægning er der ikke tale om, dertil er stenene for små.¹⁸ Man fornemmer, hvorledes de æg-store sten og enkelte lidt større er udjævnet på pladsen for at danne en stabil bundsikring. Om efteråret har den daglige færdsel hen over nedfaldne blade og henkastet affald forvandlet pladsen til én stor mudderpøl, hvor kun den underliggende brolægning forhindrede kærrenes tynde hjul i ikke at skære sig fast i undergrunden. Hverken i »luksushullet« eller i de mange punktregistreringer var det dog muligt at påvise egentlige hjulspor.

Hvor Vestergades middelalderlige gadeniveau ligger temmelig langt nede – godt 2 m under nuværende gadeniveau – så kunne samme brolægningstype iagttages kun ca. 1½ m under niveau på Flakhavens sydlige område. Det må skyldes, at Flakhaven er anlagt på en morænebakke med et naturligt fald ned mod Vestergade. Flakhaven har altså ikke altid været flak!

Den smule vi kender til den middelalderlige Vestergade indskrænker sig til en punktregistrering ud for Vestergade nr. 13-15 og en iagttagelse i 1986 i forbindelse med kloakreovering i sydsiden af Vestergade fra Provinsban-

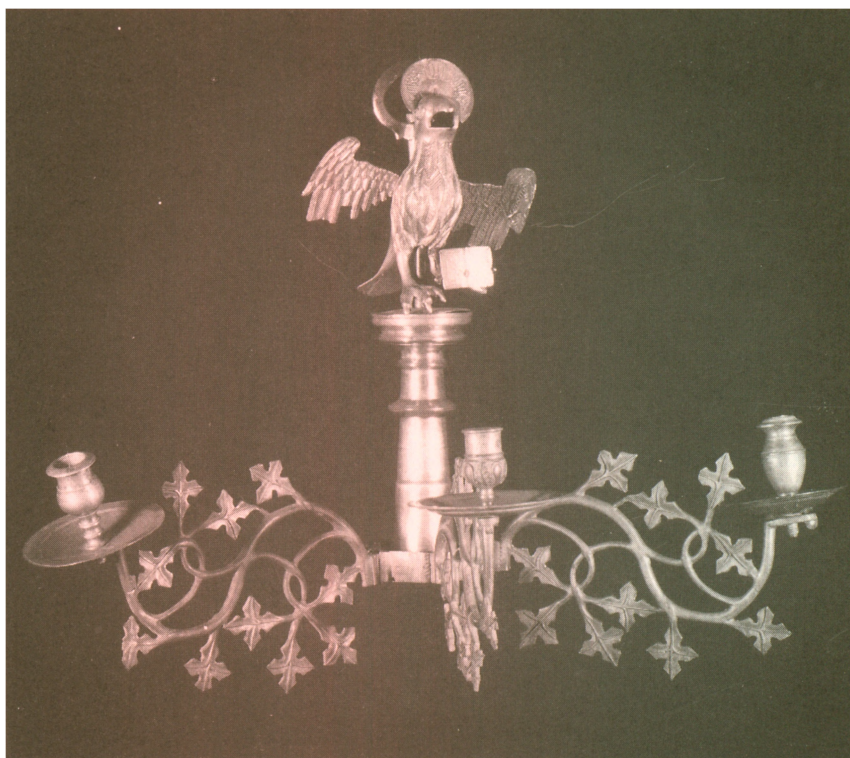

Fig. 13. Messinglysekroner erhvervet samtidig med bygningstegnene. Alle tre ting blev opbevaret på Rådhuset. Midterdelen er fra senmiddelalderen. Fuglen er Johannes evangelistens ørn. Hans navn forekommer både på glorien og den lille bog fuglen holder. Arme og lyseholdere er yngre tilføjelser. Højde: 39 cm. Lysekronen blev restaureret 1987-88.

kens nordøstre hjørne til matrikelskellet mellem Handelsbanken og Magasin.¹⁹ Ud for nr. 13-15 fik vi lejlighed til at få antagelsen fra året i forvejen bekræftet. Det middelalderlige gadeforløb ligger ganske rigtig ca. 2 m under nuværende gadeniveau og består ligesom på Flakhaven af æg-store sammensintrede sten, der udgør en stabil og forholdsvis ensartet brolægning. Med en hvis skepsis blev sidste års iagttagelse på ovennævnte strækning dateret til ca. 1300 ved hjælp af den mest velkendte keramiske ledetype, den glaserede kande. I dette tilfælde med hindbærrosetter og cirkulært hanksnit. Der blev ved den lejlighed kun fundet ét stykke groft magret sortbrændt sideskår med

Fig. 14. Rovfugl støbt i tin. Fundet ved udgravningerne 1987. Den må stamme fra begyndelsen af 1500-årene. Indskriften fortæller på tysk: »Jeg er en fugl«. Dens brug er ukendt. Måske er den et emblem fra fugleskydning? Bredde: 4,0 cm.

dekorationsrille. Konteksten var p.g.a. de vanskelige forhold ikke helt sikker, hvorfor dateringen til ca. 1300 må opretholdes.

Hvad der imidlertid var nok så interessant, og som var den egentlige årsag til nævnte skepsis: Brolægning syntes at være lagt direkte på morænegrus! Dermed var Vestergade unægtelig ikke så gammel som hidtil antaget.²⁰ Ved registreringen ud for Vestergade nr. 13-15 viste antagelsen at holde stik. Under brolægningen var ingen spor efter aktivitet. På Flakhaven derimod var brolægningen overalt lagt på en 5-10 cm tyk muldhorisont. Dette fyldskifte har, bortset fra ét enkelt keramikstykke, vist sig at være aldeles fundtomt. Keramikstykket har en vis lighed med den såkaldte Østersø-keramik, men afviger p.g.a. for hård brænding.²¹

Til stor forbavselse kunne der ikke spores aktivitet før tidligst 1250. Og dog. I fundamentsgrøften til den nye lave »bornholmer-mur« parallelt med rådhusfacadens sydlige del blev der under den hastige maskinopgravning iagttaget et par enkelte store diffuse aftegninger i fladen. Det der ved første øjekast tegnede til at blive en del af et – ganske vist stort – grubehus, viste sig at være overlejret af et nærmest ubestemmeligt fyldskifte. Det var så godt som stenfrit og mindede ved sin gullige farve om »undergrund«. Efter gennem-

gravning fremtrådte det som smuldret frådsten og viste sig at indeholde små nister af rødt tegl og sort trækul. Mest overraskende fremkom der ved en lokal gennemgravning syv små stykker Østersø-keramik, heraf et randskår med spirallinje²². Godset er groft magret og skærven lysebrun. P.g.a. de ganske vist beskedne teglforekomster er det ikke muligt at føre keramikken længere tilbage end til sidste halvdel af 1100-tallet.

I samme grøft så vi et glimt af nok et grundmuret hus. En delvis ødelagt fundamentsgrøft satte fantasien i sving. Først i forbindelse med kloakering på stedet dukkede der en munkestensmur op. Herefter føler vi os ret overbeviste om, at der mellem den nyopført lave »bornholmer-mur« og rådhuset – ja måske endda under rådhusets sydøstre hjørne – findes rester af den gård, som biskop Mogens Krafse købte af borgmester Peder Marsvin omkring 1470.

Endelig skal det også med, at arkæologerne i forbindelse med vandledningsarbejde ude under den nuværende buskørebane på overgangen mellem Flakhaven og Klingenberg fik et glimt af Latinskolens fundamentsrester. Indmålingerne vil nu blive sammenholdt med lignende iagttagelser gjort sidste sommer. Bygningsresterne tyder på en hårdhændet nedrivning, men også vejaksen rundt om kirken har krævet sin part.

Udformningen af den nye plads indebar, at der skulle fjernes tre skifter af murværket i Kancellibygningsens kælder. Dermed forsvandt de sidste beviser for, at kælderen var overhvalvet. Men inden det kom så vidt, var beviserne sikret for eftertiden bl.a. ved hjælp af fotogrametriske opmålinger. De skal nu støtte hukommelsen, når bearbejdningen når til en rekonstruktion af grundplanen i »Jens Andersens Gård«. Bindingsværkslængerne, som forbandt de to stenhuse, må vi tænke os til. Nedrivningen i 1857 levnedede ingen sikre spor efter dem.

1. Den første del af artiklen er en omarbejdelse af en kronik i Fyens Stiftstidende: Flakhaven gennem 1000 år; den 17. juni 1987 kort efter starten på udgravningerne.
2. Tingsvidne 1480. Aktstykker, ... til oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid, Odense 1841.

3. Grundstensdokument i flaske, 8. sept. 1929.
4. Note 2.
5. 6. marts 1496, Skrå for Trefoldighedsgildet i Odense. C. Nyrop: Danmarks gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen, København 1899-1900.
6. Finn Grandt-Nielsen: Nyt fra Knud den

- Helliges Odense, Fynske Minder 1971.
7. Eskil Arentoft, Vibeke Brandt & Finn Grandt-Nielsen: Albani Kirke og Torv, Odense 1985.
  8. John Kousgård Sørensen: Odense Amts Bebyggelsesnavne, København 1969.
  9. Note 7.
  10. 1504 eller før. Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Bys ældre Historie, 2., side 81, Odense 1843.
  11. Jens Andersen Beldenak, biskop 1501-29, død 1537, var en særdeles farverig gejstlig person, hvis karriere fra en jævn baggrund til et højt embede med politisk indflydelse bl.a. er blevet beskrevet af historikeren Mikael Venge (Dansk Biografisk Leksikon og første bind af Odense Bys Historie).
  12. Beslutning i kommunalbestyrelsen 29/11 1856.
  13. C.T. Engelstoft: Odense Bys historie, 2. udg., Odense 1880, side 479-80.
  14. E. Dam: Odense Løveapoteks Historie, Odense 1903. G.L. Wad: Biskop Jens Andersen Beldenaks Gaard, Fra Fyens Fortid IV, side 175-82, Odense 1924.
  15. Se fig. 7. Grundtegning af Biskop Jens Andersens Gaard paa Flakhaven.
  16. Note 3.
  17. Brandtaksation 1801-06, fol. 115a.
  18. Professionelle brolæggere kalder typen for »Maribo-brolægning«. Hovedbestanddelen udgøres af det man i nutidens fagsprog kalder 2"-sten.
  19. Registreret i Møntergårdens udgravningsarkiv under KMO/VG 86-4.
  20. En netop afsluttet undersøgelse i Stålstræde (Vestergade 5) har påvist et brolagt gadeforløb i teglfri lag. Det understøtter den efterhånden accepterede teori om, at Stålstræde er identisk med det ældste vejforløb gennem byen.
  21. KMO/FH 87-1. Fundnummerliste x-8.
  22. Fundnummerliste x-156.

Flakhaven – der Rathausplatz in Odense

Die italienisch anmutende Umgestaltung des Rathausplatzes der Stadt aus Anlaß der 1000-Jahr-Feier gibt Anlaß, die Geschichte des Platzes noch einmal aufzufrischen. Im Zuge der Bauarbeiten erhielt Møntergården die Gelegenheit, das vorliegende Wissen durch archäologische Untersuchungen zu ergänzen. Da die Archäologen bisher nicht die Möglichkeit gehabt hatten, auf Flakhaven Grabungen durchzuführen, beschränkt sich unser Wissen auf ein auffällig schweigsames Quellenmaterial. Während die Vestergade im Zusammenhang mit der Ankunft der Franziskaner um 1285 genannt wird, vergehen gut 200 Jahre, bevor Flakhaven erwähnt wird. Dies geschieht dann in Verbindung mit einer Beschreibung der Handelsplätze und Märkte der Stadt.

Der klösterliche Grundbesitz der Franziskaner nördlich von Flakhaven war ursprünglich Krongut, ebenso möglicherweise das Gelände, auf dem das Knuds-Kloster gegründet wurde. Flakhaven, der dazwischen liegt, kann also ein zusammenhängendes Gebiet im »Staatsbesitz« gebildet haben.

Der Dom dehnte seine Domäne im Spätmittelalter auf Kosten des weltlichen Besitzes nach Norden hin aus. Hier ließ der gefangene Bischof Jens Andersen Beldenak 1518 ein steinernes Kanzleigebäude aufführen. Nach der Reformation wurde hier 1549 die erste Apotheke in der Provinz eingerichtet. Der Apotheker erweiterte seinen Betrieb 1575 um ein weiteres Steingebäude – das sogenannte Laboratorium. Mit wechselnden Verwendungszwecken und mehreren Fach-

werkanbauten stand das Anwesen – »Jens Andersens Gård« – bis 1857, als es auf Beschluß des Stadtrates abgerissen wurde.

Das Hauptaugenmerk bei den Grabungen durch Møntergarden richtete sich auf die gefährdeten baulichen Reste. Die Archäologen sahen indessen den Untersuchungen zu Alter und ursprünglicher Funktion des Platzes mit genauso großem Interesse entgegen.

Eine fotogrammetrische Vermessung der beiden »Hauptflügel« von »Jens Andersens Gård« dürfte der wichtigste Beitrag zu einer Rekonstruktion des Vermessungsplanes von 1798 sein, der den Archäologen einen ersten Fingerzeig zur Lage der Gebäude gab. Es stellte sich heraus, daß sowohl der Vermessungsplan wie auch die Angaben der »Brandtaxation« nicht mit der Wirklichkeit übereinstimmten. Ein interessantes bautechnisches Problem ergab sich bei dem imponierenden

»Bürogebäude«: trotz seines ziegelgedeckten Daches, seiner zwei Stockwerke und des gewölbten Keller ruhte es auf einer dünnen, 1½ Stein dicken Mauer.

In einem zentralen Grabungsfeld gelang es, eine Vermutung zu bestätigen, die durch ein gutes halbes Dutzend punktueller Nachweise entstanden war: nämlich daß Flakhaven um 1300 ein zusammenhängender gepflasterter Platz war. Die Funktion des Platzes läßt sich wohl am ehesten mit dem Markthandel der Stadt und den Heiligenfesten der Kirche in Zusammenhang bringen.

Nur eine 5-10 cm dicke fundlose Erdschicht trennte die Pflasterung vom Moränenuntergrund. Ziemlich überraschend ließen sich keine wesentlichen Spuren von Aktivitäten auf dem Platz vor etwa 1250 feststellen.

Svendborg-udgravningerne

*Et par snapshots fra 15 års undersøgelser
– Omkring en kunstners malerkrukke og Svantevit fra Svendborg*

Af HENRIK M. JANSEN

Da undertegnede som nyansat ved Historisk Institut på Odense Universitet i vinteren 1971-72 præsenterede Niels Oxenvad for planerne om et udgravningsprojekt i Svendborg, mødte jeg straks stor imødekommenhed og fik al mulig bistand i form af anbefalinger og kontaktpersoner. Niels Oxenvad har vel ligesom mange andre danske kolleger i det stille undret sig over, hvorfor man i al verden ville til at kortlægge netop Svendborg bys historie. Hidtil havde al byarkæologisk forskning – den smule, som den gang fandtes – koncentreret sig om de kendte stiftsbyer: Slesvig, Ribe, Århus, Ålborg og Odense ikke at forglemme, hvor man så at sige kan vove den påstand, at daværende museumsinspektør Erling Albrectsen i midten af 1950'erne grundlagde den moderne danske byarkæologi på Albani Torv.

Det var derfor helt naturligt for undertegnede, at de første famlende resultater blev præsenteret i Fynske Minder,¹ som dermed blev ramme for den første skriftlige dokumentation, der i de kommende år åbnede for såvel private som statslige fondsmidler til de tværvidenskabelige undersøgelser, der langt fra er afsluttede.

Siden 1972 har ca. 30 forskere – arkæologer, historikere, medicinere og naturvidenskabsfolk – arbejdet sammen med henblik på en nærmere undersøgelse af dagliglivet i middelalderens Svendborg.

En række videnskabelige metoder er taget i anvendelse for at øge den viden, vi har fra de få skriftlige kilder og fra traditionelle arkæologiske undersøgelser. Man kan kalde det historieskrivning i laboratoriet. Og i det følgende skal der bringes et par snapshots fra dette arbejde. Men først lidt om det ældste Svendborg.

Byen nævnes først så sent som i 1229 i morgengavebrevet af 25. juni, hvor Valdemar Sejrs bekræfter sin søn Valdemars ægteskab med den portugisiske prinsesse Elenora, og giver tilladelse til at overdrage hende den sydlige del af Fyn, med de tre »castra« Swineburgh, Wordburgh og Foburgh, foruden halvdelen af indtægterne ved møntudstedelsen på Fyn og hele Odense by. Da

Eleonora knap to år senere døde i barsels seng, faldt gaven tilbage til kronen.

I 1229 havde Svendborg allerede købstadsprivilegier, og – vistnok – to teglstenskirker, nemlig Skt. Nikolaj og en anden nede ved kysten. Sidstnævnte overtages i 1236 af franciskanermunkene, i stedet bygges Vor Frue kirke ved byens nye torv.

De arkæologiske og naturvidenskabelige undersøgelser synes at kunne henhøre grundlæggelsen af Svendborg til anden halvdel af 1000-tallet. Det er sandsynligvis den danske konge – men hvilken? – der står bag de omfattende inddæmningsarbejder, som skaber den vandmølle, vi kender i senmiddelalderen under navnet Kongens Mølle i den nordlige del af Møllergade. Byens ældste kristne begravelser er påvist på den senere lægmandskirkegård syd for franciskanerklostret: her fandtes flere begravelser med hasselkæppe hen over liget. Disse er andre steder dateret til slutningen af vikingetid eller den tidligste middelalder, men aldrig senere end ca. år 1100. De kronologiske dateringer af kisterne vil kunne bringe en mere exact datering.²

Et af de første steder vi gjorde til genstand for arkæologiske undersøgelser i 1972 og 1973 var banken, hvor Vor Frue kirke i dag knejser højt hævet over den omkringliggende bebyggelse.

Et af de store spørgsmål den gang var, hvorvidt den sagnomspundne Swineburgh – den borg, der skulle have givet byen navn, også havde ligget på den senere kirkebanke.³ Udgravningerne afslørede overhovedet ingen rester af et tidligere borganlæg end sigte bebyggelse. Alligevel lod enkelte tilhængere af borgtanken, som synes fremsat første gang af Niels Helvad i begyndelsen af 1600-tallet, sig ikke overbevise.

I månederne oktober til december 1985 fandt en større arkæologisk undersøgelse sted på tomten Fruestræde 8 i Svendborg.

Grundstykket støder umiddelbart op til nordsiden af Vor Frue kirke, og formålet med arbejdet var en fortsættelse af udgravningerne fra begyndelsen af det forrige årti i dette område.

Borgtilhængerne fik heller ikke nye argumenter ved denne lejlighed: der afdækkedes gode lag med bebyggelsesrester, men disse var alle yngre end opførelsestidspunktet for kirken – dvs. efter 1250.

Et fund fra denne undersøgelse har påkaldt sig en del opmærksomhed: en lille stentøjskrukke med et ubestemmeligt indhold blev fundet i en tilkastet brønd fra begyndelsen af det 17. århundrede.

Som det fremgår af billedet, er der tale om en let saltglaseret krukke af stentøj – sandsynligvis af rhinsk proveniens. Den er 5,5 cm høj – og typolo-

Arkæologisk-kulturhistorisk medarbejdere	Palæo-botanik	Kvartær zoologi	Mineralogi/ petrografi	Metallurgi
<p><i>Feltarbejde:</i> Jens Bech Søren Gottfred Pedersen Jens Aage Petersen Jørgen Holm Knud Hornbeck Per O. Thomsen Hans Mikkelsen Søren Diinhoff Pedersen <i>Læder:</i> W. Groenman Waateringe</p> <p><i>Tekstiler:</i> Lise Bender Jørgensen</p> <p><i>Numismatik:</i> Jørgen Steen Jensen</p> <p><i>Projekt Middelalderbyen:</i> Knud Hornbeck Helle Reinholdt Jørgen Holm</p>	<p><i>Diotoméanalyser:</i> Niels Foged</p> <p><i>Pollen:</i> Ingrid Sørensen</p> <p><i>Frøanalyser:</i> Hans Arne Jensen Grethe Jørgensen</p> <p><i>Konsulent:</i> Johan Lange</p> <p><i>Védanatomi:</i> Thomas Bartholin Kjeld Bartholin Kjeld Christensen</p> <p><i>Dendronkronologi:</i> Thomas Bartholin Niels Bonde</p>	<p><i>Pattedyr, fugle, fisk:</i> Tove Hatting Kin Aaris Sørensen Knud Rosenlund Lars Serritslev</p> <p><i>Entomologi:</i> Bodil Noe-Nygaard</p> <p><i>Parasitologi:</i> Peter Hansen</p> <p><i>Antropologi:</i> Izabella Tkocz Niels Brøndum Jørn Simonsen</p>	<p>Siri Myrvool Søren Floris</p> <p><i>Geologi:</i> Kaj Strand-Petersen</p>	<p>Sidsel Fregerslev P. Solgaard</p> <p><i>Arkæologisk kemi:</i> Hans Tøftlund Nielsen B. Funder-Schmidt</p> <p><i>Kulstof 14 datering:</i> Søren Håkanson Henrik Tauber</p> <p><i>Kulstof 13-analyser:</i> Henrik Tauber</p>

Fig. 1. Oversigt over Svendborg-projektets deltagere siden 1972.

gisk synes den noget ældre end de kendte herhjemme – se fig. 3.

For få år siden fandtes ved de omfattende udgravninger på Helgeandsholmen i Stockholm⁴ en stor samling af disse krukker i allehånde størrelser henkastet i en affaldsskakt, som var blevet benyttet af det den gang eksisterende apotek »Morianen« med tilhørende laboratorium. Størrelsen på disse krukker varierer fra 4 til 30 cm. Kemiske analyser af rester af indholdet i nogle af disse såkaldte salve- eller apotekerkrugger viste, at de har indeholdt kviksølv, bly, zink, antimon og arsenik – alle kendte i farmaceutisk sammenhæng.

Fig. 2. På et kort fra 1863 er de vigtigste undersøgelser i Svendborg markeret:

1. Bagergade 42 a	Matr. nr. 91a	1985
2. Bagergade 20-22	Matr. nr. 102-103	1981
3. Møllergade 55	Matr. nr. 126 a	1983
4. Møllergade 62	Matr. nr. 232	1984
5. Tøldbodvej	Matr. nr. 231	1986
6. Bagergade	Matr. nr. 62	1974
7. Krøyers Have	Matr. nr. 362	1973
8. Fruestræde 8	Matr. nr. 296	1985
9. Vor Frue kirke		1972
10. Torvet		1972
11. Gåsestræde 4	Matr. nr. 421	1985
12. Badstuestræde/Gerritsgade	Matr. nr. 466	1980
13. Korsgade 4	Matr. nr. 482	1972-73
14. Møllergade 1	Matr. nr. 449a	1972-73
15. Møllergade 6	Matr. nr. 607 a	1976-77
16. Franciskanerkloster V-VI		1979-80
17. Franciskanerkloster II		1977
18. Franciskanerkloster III-IV		1978
19. Franciskanerkloster I	Matr. nr. 263	1975-76
20. Sct. Nikolaj kirke		1972-53
21. Brogade	Matr. nr. 618 a	1973
22. Skattergade	Matr. nr. 503	1981
23. Kullinggade	Matr. nr. 544 a	1974
24. Brogade 3	Matr. nr. 569	1987

Den sidste er ej afsat på kortet.

Lignende analyser er derimod aldrig lavet herhjemme. Men det blev der mulighed for nu. For som det kan ses på billedet af vor lille krukke, er den fyldt til randen – med indhold vejer den ca. 90 gram.

Som så mange gange før blev det Svendborg-projektets kemiker, lektor Hans Toflund Nielsen fra Kemisk Institut på Odense universitet, der fik overdraget at løfte sløret for krukken indhold ved hjælp af en lang række fysisk-kemiske teknikker.⁵

Ved røntgengennemlysning af krukken – se fig. 4 – ses dens profil tydeligt i en langt mørkere sværtning end indholdet, hvilket tyder på, at krukken indhold må have et højt indhold af tunge grundstoffer, som f.eks., bly eller kviksølv. Den formodede prop synes at være et lignende materiale.

Ud fra de første iagttagelser viste det sig muligt at udtage en prøve på 0,86 gr. med en kanyle helt ude ved kanten. Fig. 5. Indholdet består af en klæbrig gullighvid pasta med en udpræget lugt af linoliefernis. Olien blev ekstraheret,

Fig. 3. Stenøjskrukken set fra siden og fra oven.

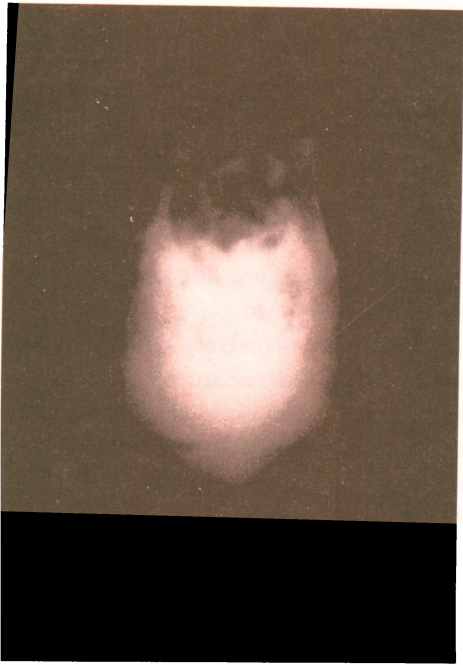

Fig. 4. Røntgenoptagelse Odense Universitets Anatomiske Institut.

- ▨ Stentøj
- Blyhvidt
- »Seglprop«

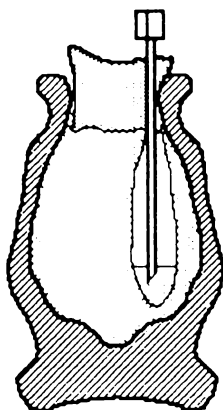

Fig. 5. Tegning af prøvoptagelse. Hans Toftlund.

hvorved et tørstof blev tilbage som et svagt lyserødt pulver. Pasta og olie blev analyseret hver for sig. Tørstoffet blev underkastet røtgendiffraktion, infrarød-spektroskopi og elektronmikroskopi, og man påviste både basisk blycarbonat og calciumcarbonat.

Olien blev kromatografisk separeret, hvorved der afslørede en tørrende planteolie – sandsynligvis linolie.

På en lille flis af »proppen« sad et rødt farvestof. Det indeholdt især kviksølv, og muligvis svovl eller chlor. Den røde farve i forbindelse med tilstedeværelsen af kviksølv, peger i retning af kviksølvulfid: cinnober.

Hans Toftlund var nu ikke længere i tvivl: krukens indhold svarer til en oliefarve af den type, der indtil forrige århundrede har været benyttet som en af de bedst dækkende hvide farver i oliemaleri.

Hvordan er en kunstners lille farvekrukke havnet i fylden i den tilkastede brønd i Svendborg? Og hvorfra kom farvestoffet?

Det sidste spørgsmål kan besvares.

Basisk blycarbonat findes ikke som et mineral i naturen, så vi kan være sikre på, at ethvert blyhvidtfund har været gennem en eller anden kemisk teknologisk proces. Sporstoffer i den anvendte bly er ret velbeskrevne, således at en sporelementanalyse ved hjælp af røntgenfluorescens skulle kunne stedfæste den bly, der har været anvendt ved blyhvidtproduktionen. Et højt sølv og antimon indhold peger mod nederlandsk oprindelse, medens et højt kobber og mangan indhold tyder på venetiansk oprindelse.

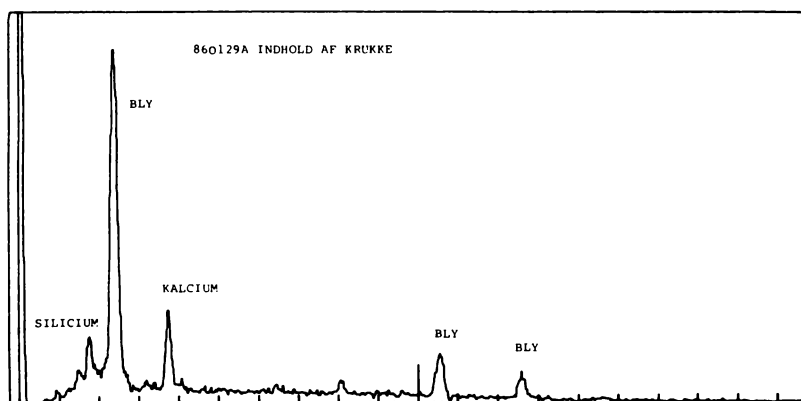
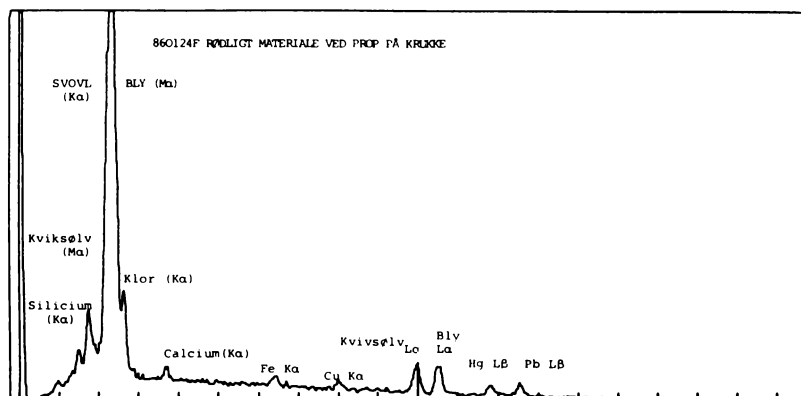
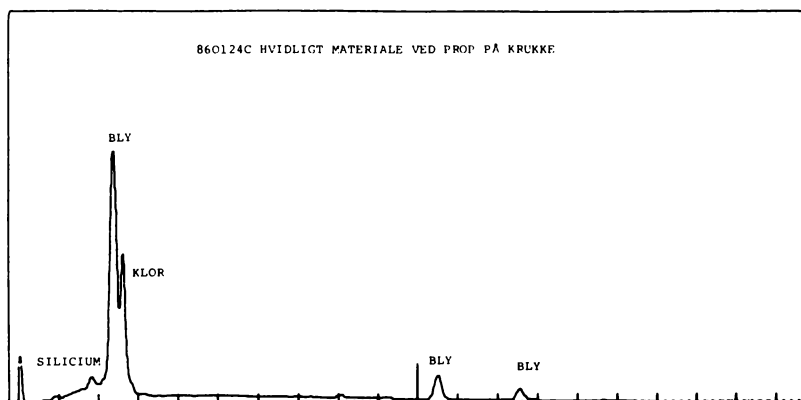

Fig. 6. Diagrammer med analyseresultaterne efter Hans Tøftlund.

Hans Toftlunds sporanalyser er ikke følsomme nok til, at han på denne måde kan udtale sig om oprindelsen af den blyhvidt, der er i krukken fra Svendborg. Men det store calciumindhold indikerer nederlandsk proveniens. Blyhvidt er blandet op med kalk for at drøje blandingen, og linolie letter overførsel til f.eks. et lærred.

Blyhvidt er maleriets klassiske hvide farve. Fremstillingen er beskrevet i et skrift fra det 4. århundrede f.v.t. og helt op mod vor egen tid fulgte man denne »recept«: Sammenrullede blyplader anbringes øverst i lerkrukker, hvis nederste trediedel er fyldt med eddikesyre. Krukkerne dækkes med hestegødning eller med udludet bark fra garverier. Under indvirkning af den ved gæringen udviklede varme og kulsyre samt eddikesyredampene omdannes blyet til blyhvidt. Denne kan så skrubes af pladerne, og processen gentages indtil blyet er opbrugt.⁶

Blyhvidt er meget giftigt – og af den grund i vore dage forbudt ved lov. Alligevel har stoffet også haft medicinsk anvendelse som beroligende middel og som sårhelingsmiddel i plastre.

Christian IV's hofkemiker, lægen Peter Payngk priser i sin »Receptbog« fra ca. 1620 anvendelsen af blyhvidt som ansigtsvand. Hertuginde af Gottorp lagde kinder til, med så stor succes: »...mag man sagen, dass die Mutter ihrer Tochter Schwester ist«.⁷

Blyhvidt er anvendt til alle oliemalerier udført før 1845. Kendere skel-nede som før nævnt mellem venetiansk og nederlandsk blyhvidt. Sidstnævnte var iblandet mere kridt. Engelsk blyhvidt var meget ringe.

I 1700-tallet advarede svenske lærde mod giftigheden: »Den plaagsesen at ofverpudre hudlösa ställen paa smaa barn med finaste blyhvitt, har ofte lagt grund til olykelige sjukdomor«. Det hævdedes, at de folk, der i Holland arbejdede med fremstillingen af blyhvidt døde efter ca. 3 års forløb. Andre fastslog at arbejderne sjældent blev over 45 år gamle.

Men tilbage til den lille krukke fra Svendborg.

Der synes næppe at være nogen tvivl om, at den har tilhørt en maler. Denne antagelse bekræftes yderligere af, at der øverst sad cinnober – jeg havde nær sagt et penselstrøg heraf.

Cinnober var populær hos de gamle malere. Den fremstilledes bl.a. ved knusning af den naturlige, røde malm – bjergcinnober. Ægte cinnober er ikke giftigt, og stoffet har været kendt af assyrere og ægyptere flere tusinde år før vor tid.⁸

Kunstig cinnober derimod vindes ved sublimation af den sorte blanding af

kviksølv og svovl, hvorefter stoffet renses med kalilud. Ad våd vej fås cinnober også af sort svovlkviksølv ved behandling med kalilud. Cinnobers dækkeevne er stor.

Desværre er det ikke i denne sammenhæng muligt at belyse andre vigtige spørgsmål, som hvordan foregik handelen med de nævnte farvestoffer? Og er det muligt at påvise produktionsstedet i Nederlandene?⁹

Og så til noget helt andet.

Det er en kendt sag blandt museumsfolk, at mange gode »fund« kan gøres i museets egne magasiner.

I det følgende skal bringes et eksempel fra Svendborg & Omegns Museum, hvor der i forbindelse med en omfattende revision af samlingerne fra oldtid og middelalder pludselig dukkede en lille træpind op af en æske, hvor den var havnet med andre trægenstande, der var indleveret til museet i forbindelse med jordarbejder i den gamle bydel.¹⁰

Pinden, der er skåret i enebærtræ og måler 13,5 cm, er fremdraget i ca. 3 meters dybde i forbindelse med udgravning af en grund i Gerritsgade 30 mellem 1928 og 1930 – jvf. kortet fig. 2.

Senere undersøgelser foretaget af museet i samme dybde, lader os med en vis forsigtighed datere fundet til 1100 eller 1200-tallet.

Det er motivet i den øverste del af den tilspidsede pind, der gør dette fund værd at omtale: Vi ser et hovede med 4 ansigter bestående af øjne, en lang smal næse og et spidst fuldskæg. En nærmest rundpudtet hat øverst. Denne fremstilling gav straks associationer til vender-togtet i 1167, hvor Valdemar den Store

Fig. 7. Foto af Svantevit fra Svendborg.

Fig. 8. Lauritz Tuxens dramatiske skildring af Svantevits endeligt i 1167. Maleriet hænger på Frederiksborg slot. Fot. Lennart Larsen.

og roskildebispens Absalon erobrer Arkona, og ødelægger vendernes helligdom Arkona på Rügen med den firehovede gud Svantevit.

Fra polske mosefund kendes op til 4 meter høje gudestøtter af Svantevit-type meget lig den lille lommeudgave fra Svendborg.

Mon ikke vi kan tillade os at tolke fundet som et Svantevit-gudebillede i »rejseudgave«, ligesom katolikkerne ofte medbringer et lille krucifix. Måske har Svantevit stået på et husalter!

Fig. 9. Tønvægt af bly fundet på matr. nr. 482 øst for Sct. Nikolaj kirke i 1973.

Fig. 10. Kort med vendiske bosættelser angivet. Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort over Sydfyn fra 1783.

Har der da været vendere – ovenikøbet hedninge – i 1100-tallets Svendborg?

Dette spørgsmål kan besvares med et ja, omend fundmaterialet er såre sparsomt: tenvægte af bly tilskrives vendisk proveniens, og sådanne er bl.a. fremdraget i 1973 ved undersøgelsen i Korsgade øst for Sct. Nikolaj kirke, og senere ved den omfattende udgravning på grundstykket Møllergade 6.¹¹

Men også det omfattende stednavnemateriale i det sydfynske kan berette om vendisk tilstedeværelse i sen vikingetid og tidlig middelalder. På Tåsinge i Brejninge sogn finder vi bebyggelsen Vindeby. Forleddet er genitiv pluralis af folkenavnet på gammeldansk windir - dvs. vender,¹² og navnet er ifølge vor store stednavneforsker Kristian Hald vidnesbyrd om en vendisk/slavisk bosættelse. I modsætning til de egentlige slaviske navne som Korselitse etc. er navnet Vindeby givet af vendernes danske naboer. Også Lindelse sogn på Langeland har et Vindeby. På Ærø i Tranderup sogn ligger Vindeballe. Efterleddet udlægges som »afdeling af en by« – altså her har venderne boet. Ende-

Fig. 11. Svantevit i træ.
Skala 1:1. Fundet i
Wolin. Original i
museet sammesteds.
Efter Filipowiak 1979.

lig bør Vindeltorp i Skrøbelev sogn lige uden for Rudkøbing nævnes. Forledets omtydning fra Vinde til Vindel – har fundet sted i løbet af det 17. århundrede.

Jovist har der været vendere heroppe, og disse synes at have levet fredeligt side om side med de lokale beboere, som helt naturligt opkaldte lokaliteten efter naboernes etniske proveniens.

Der er således tale om et helt andet billede af venderne, end det vi finder i Saxos *Gesta Danorum*. Men hans Danmarkshistorie havde da også helt andre politiske formål at tjene; i den forbindelse blev venderne »Prügelknaben« – og det skulle ikke blive sidste gang i den nordeuropæiske historieskrivning.

Den svenske arkæolog Jan Peder Lamm har registreret en del fund af gudeafbildninger med flere hoveder,¹³ og han fastslår, at der i den nordiske mytologi ikke findes nogen mangelhovedet gud i Valhal, hvorimod vi hos venderne kan opleve, udover den kendte Svantevit med 4 hoveder – Rugevit, der havde syv ansigter samt Porevit som var fem-hovedet. Endvidere tilbad venderne Porevit med fire ansigter og yderligere et femte på brystet. Fra Szczecin, Wolin og i Brandenburg kendes den trehovedede Triglaf.

Den brogede skare af vendiske guder er i tidens løb dukket op i arkæologiske fund i den skandinaviske del af Balticum. Meget tyder endda på, at påvirkningen bliver så kraftig, at vi overtager disse væsener – ikke som

guder – men som en art ubehagelige jætter á la den antikke Medusa. Derimod synes der ikke være nogen tvivl om, at Svantevit fra Svendborg er ægte vendisk, og sandsynligvis tabt af en gæst i byen. Indtil videre må den bære æren som det første fund af en Svantevit-afbildning på dansk grund. Men mon ikke den vil få selskab – der har vist været mange vendiske bosættelser i den sydlige del af Danmark.

Hvor intet andet er anført, er fotos optaget af Svendborg & Omegns Museum.

1. Der henvises til mine artikler i Fynske Minder 1972, 1973, 1974 og 1976.
2. Jvf. Skalk 1965: 4, side 13-15, Det Grønne Æg af Knud Krogh samt Anders W. Mårtensson: Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund, 1976 side 105-112.
3. Se Fynske Minder 1972 og 1973 samt Årbog fra Svendborg & Omegns Museum 1985 side 18-25.
4. Göran Dahlbäck: Helgeandsholmen. Stockholm 1982 side 346-355.
5. Der foreligger en rapport med illustrationer af Hans Toftlund & Hans Bøye: Analyse af indholdet af en »Balsamkrukke« fundet under udgravningerne i Svendborg. Den vil senere blive trykt in extenso. Det er fra dette arbejde, de nævnte analyser er taget. Den lille krukke har inventarnr. 296-105/85 SOM. En første foreløbig præsentation af den lille stentøjskrukke med indhold fandt sted på 5. Kolloquium zur mittelalterlichen Keramik i Schleswig, 21-22.11.1986 og er trykt i Protokoll fra Archäologisches Landesmuseums – Christian – Albrechts – Universität Schleswig 1987 side 13-15.
6. Peder Hald: Maleriets Teknik, 1978 side 53-54 og Reclams Handbuch der künstlerischen Techniken. Band 1: Farbmittel, Buchmalerei, Tafel- und Leinwandmalerei. Stuttgart 1984 side 18f og 22f.
7. Anførte arbejde af Hans Toftlund op. cit.

Fig. 12. Eksempler på »apotekerkrugger« på Nationalmuseets 2. afd. Foto. NM.

8. P. Hald op. cit. side 61.
9. Som et kuriosum skal det nævnes, at Hans Toflund senere har foretaget analyse af indholdet fra 3 krukker, der nu beror i Nationalmuseet. Der henvises til brev fra undertegnede til N.K. Liebgott, NM 2 af 23. marts 1987. Inventarnr. D142/1969 – fra Vejby kirke i Nordsjælland indeholdt den dyrebare lapis lazuli blandet op med zinkoxyd og kalk. Det sidste som i Svendborg-krukken for at drøje med. Er det en kalkmaler, der har tabt sin lille krukke med indhold? I 1969 påvistes rester af 1100-talsmalrier. De er atter overhvidtede. De andre krukker indeholdt deciderede apotekerverer – nemlig harpiks muligvis fra fyr (pinus sp.) og den anden havde calciumstearat og calciumpalmetat – sagt på nutidsdansk: kalksæbe med dyrisk fedt.
10. Inventarnr. SOM 10764. – Vedbestemmelse er foretaget af Thomas S. Bartholin fra Lunds Universitets Vedanatomiske Laboratorium.
11. Fra matr. nr. 482 er SOM 482-278/73. Tidligere Korsgade 4 – Lag fra 1300. Fra matr. nr. 607a, tidligere Møllergade 6, SOM 607a – IHs, 3 og SOM 607a IPF 45. Lag fra 1300-tallet.
12. Danmarks Stednavne nr. 13: Svendborg Amts Bebyggelsesnavne, København 1958 side 55, 252, 270 samt 219. Kristian Hald: Vore Stednavne. København 1950 side 100.
13. Jan Peder Lamm: Hednisk gud eller fyrehövad turs? kommentarer kring en vikingatida bensulptur från Tunby i St. Ilians socken. Västmanlands fornminnesförening och Västmanlands läns museums Årsskrift 63, 1985 side 110-120. Og en tak til Friederike Glücksmann København for inspirerende diskussion og brevveksling.

Die Svendborger Ausgrabungen Einige Schnappschüsse aus den Untersuchungen von 15 Jahren – Der Farbtopf eines Künstlers und Svantevit von Svendborg

Einleitend werden die Ergebnisse der 15-jährigen Arbeit behandelt, die bisher für das wissenschaftsübergreifende Svendborg-Projekt aufgewendet wurde. Niels Oxenvad war 1972 Mentor des Verfassers und ließ die ersten Artikel über die Untersuchungen im mittelalterlichen Svendborg in »Fynske Minder« drucken.¹

Danach werden zwei bemerkenswerte Funde dargestellt. Beim ersten handelt es sich um eine kleine Steingutkruke, die im Herbst 1985 auf dem Flurstück Nr. 296 gefunden wurde. Sie lag im Füllgut eines zugeschütteten Brunnens aus dem Anfang des 17. Jahrhun-

derts. Es handelt sich um eine leicht salzglasierte Kruke aus Steingut, wahrscheinlich rheinischer Provenienz, deren Typ in Dänemark nicht sonderlich bekannt ist. Die Kruke war bis zum Rand mit einer Masse von hohem spezifischem Gewicht gefüllt. Das Gesamtgewicht betrug ca. 90 Gramm. Hans Toflund vom Chemischen Institut der Universität Odense hat mit Hilfe verschiedener physikalisch-chemischer Techniken eine lange Reihe von Analysen des Inhalts vorgenommen. Dabei stellte sich heraus, daß es sich um Bleiweiß handelt, vermischt mit Kalk zum Strecken sowie Leinöl, um das Auftra-

gen zu erleichtern. Die Spurenanalyse mittels Röntgenfluoreszenz läßt darauf schließen, daß das Bleiweiß in den Niederlanden hergestellt wurde. Ein »Pinselstrich« mit roter Farbe erwies sich als quecksilberhaltiger Zinnober.

Beide Farben wurden von Künstlern benutzt. Wieso dieses kostspielige – und giftige – importierte Material im Füllgut des Brunnens hinter Vor Frue Kirche gelandet ist, wird sich wohl nie klären lassen.

Der andere Fund ist ein kleiner, zugespitzter Stab aus Wacholderholz, etwa 13 cm lang und an dem einen Ende mit einer vierköpfigen Schnitzerei versehen. Dabei handelt es sich um einen Magazinfund, der ursprünglich 1930 bei einer Grabung auf dem geräumten Grundstück Gerritsgade 30 gefunden worden war. Spätere Untersuchungen lassen es zu, den Stab mit einiger Vorsicht auf das 12. Jahrhundert zu datieren. Der Fund ist als

Mini-Götterbild zu interpretieren, das den wendischen Gott Svantevit darstellt – hier in einer »Reiseausführung«. Im Anschluß daran werden andere Zeugnisse friedlicher wendischer Anwesenheit im südfünischen Raum behandelt: Funde von u.a. bleiernen Webgewichten aus Svendborg sowie die Ortsnamen Vindeby, Vindeballe und Vindelortop auf Langeland, Ærø und Tåsinge. Das erste Wortglied ist der Genitiv pluralis des Volksnamens auf Altdänisch: windir – Wenden. Im Gegensatz zu den echten slawischen Namen die Korselitse usw. sind die genannten Ortsnamen von den dänischen Nachbarn der Wenden gebildet worden.

Zum Schluß werden weitere skandinavische Funde mehrköpfiger Götter behandelt und gleichzeitig festgestellt, daß Svantevit von Svendborg der erste Fund seiner Art in Dänemark ist.

Kirkebakke og Kappelsbjerg

På sporet af Langelands første kristne?

Af JØRGEN SKAARUP

Til mange af vore gamle kirker er der knyttet sagnagtige beretninger om problemer med at finde den rette byggeplads og om drilagtige trolde, der rev ned om natten, hvad der var blevet opført om dagen. Undertiden kunne det hjælpe at anbringe et husdyr, gerne et lam eller en hest, under eller i kirkemuren.¹ Oftere synes trolderiet på byggepladsen imidlertid at have haft et sådant omfang, at det har tvunget kirkebyggerne bort fra stedet.

Langelænderne kan tale med om disse besværligheder. Ikke mindre end 5 af øens 14 gamle sognekirker har ifølge legenden oprindelig været planlagt opført andre steder.² Sagnenes lokalitetsangivelser er i reglen ganske præcise og afspejler sig tilmed i stednavne som Klokkerbanken, Ll. Kirkebakke og Kappelsbjerg.

Ganske spændende er det, at også arkæologiske vidnesbyrd i et par tilfælde synes at kunne tjene til støtte for overleveringerne om de langelandske kirkeflytninger. Således berettes der allerede i forrige århundrede om skeletfund såvel på Ll. Kirkebakke nord for Bøstrup kirke som på Kappelsbjerg øst for Humble kirke.³ På førstnævnte lokalitet skal skeletterne endda have optrådt i sådanne mængder, at Bøstruppræsten omkring 1885 måtte skride ind over for en omfattende handel med skeletdele gravet op af bakken! Det var karle fra præstejordsforpagterens gård, der foretog opgravningerne, og de skal have solgt flere læs knogler til en benhandler, før de blev stoppet. De sidste opgravede knogler lod præsten grave ned i et hjørne af Bøstrup kirkegård.

På baggrund af indberetningerne fra det sene 1800-tal har det længe stået klart, at en nærmere undersøgelse af de to lokaliteter måske ville give mulighed for at gøre fund og iagttagelser, der kunne medvirke til at kaste lys over overgangen fra asatro til kristendom på de sydfynske øer. Religionsskiftet synes på Langeland at have fundet sted sidst i 900-tallet. Adskillige af øens indtil nu 20 undersøgte gravpladser fra vikingetid⁴ har været i brug helt frem til dette tidspunkt, men synes derefter at være blevet opgivet. For hele 1000-

Fig. 3. Ll. Kirkebakke, grav C. I graven et medtaget skelet af en ældre kvinde.

ning på bankens topflade med rester af en svær egestolpe kan muligvis have tilknytning til gravpladsen og er derfor beskrevet sammen med gravene. Disse indbyrdes placering fremgår af planen fig. 2.

Grav A var stærkt forstyrret af pløjning. Kun de nederste dele af en 1,6 m lang og 0,5-0,8 m bred, øst-vest orienteret gravgrube var bevaret. I grubens mørke, sod- og askeblandede fyld var det ikke muligt at iagttage kistespor, men tilstedeværelsen af seks ca. 6 cm lange jernsøm, hvoraf de tre lå på række i fyldekiftets sydside, tyder afgjort på, at graven har rummet en kiste. Af den

gravlagte var kun bevaret fodknogler – i gravens østende – samt spredte fragmenter af lemmeknogler. Køn og alder kan ikke bestemmes.⁶ Intet gravgods. *Grav B* var næsten helt bortpløjet. Graven var øst-vestorienteret, 2 m lang og 0,55 m bred. Den synes ikke at have indeholdt kiste. Den gravlagte – en voksen person af uvist køn – har ligget på ryggen med hovedet i vest. Af liget var kun bevaret rester af kraniet samt dele af en underarm og hånd. Intet gravgods.

Grav C (fig. 3). En oprindelig omkring 2 m lang og 0,55 m bred, øst-vest orienteret grav, hvis østende er bortpløjet. En mørk, muldet stribe umiddelbart inden for gravgrubens nordside og parallelt med denne repræsenterer antagelig de sidste spor af en helt opløst kiste. Den døde, formentlig en kvinde og over 50 år gammel, har ligget i udstrakt rygleje med hovedet i vest og armene ned langs siden. Gravgods mangler.

Grav D lå som den eneste af de afdækkede grave på bankens vestside. Bortset fra et 0,7 x 0,55 m stort udsnit af gravbunden var graven totalt udpløjet, hvorfor orientering og dimensioner ikke kunne fastslås med sikkerhed. På gravbunden fandtes i forstyrret leje rester af 2 individer: En voksen af ubestemmeligt køn og et lille barn. Intet gravgods.

Grav E (fig. 4) var 0,65 m bred og omkring 1,9 m lang med længdeakse i øst-vest. Gravens østende var afpløjet. I gravens brune ler- og grusfyld kunne langs nord- og sydsiderne iagttages 2 cm brede, mørkfarvede striber, der må stamme fra en formuldet trækiste. Hertil hører antagelig også 3 søm fundet i gravfylden. Den gravlagte, en mand i alderen 35-55 år, lå på ryggen med samlede ben, armene ned langs siden og hovedet i vest. Højre skulder hvilede på en 10 x 15 cm stor sten. Intet gravgods.

Grav K. Stærkt nedpløjet, øst-vest orienteret grav, 0,7 m bred og bevaret i en længde af 1,7 m. Østenden ødelagt af afpløjning. Ingen kistespor, men i og uden for gravens sydvestlige del fandtes 5 søm, der måske kan indicere tilstedeværelsen af en kiste, evt. et trælåg over graven. Liget var bevaret fra knæene og opefter. Den døde, ca. 18 år gammel og formentlig en kvinde, var nedlagt i udstrakt rygleje med samlede ben, armene ned langs kroppen og hovedet i vest (fig. 5). Gravgods fandtes ikke.

Grav L. Helt udpløjet grav, hvoraf der kun var bevaret kranierester og tænder fra den gravlagte, en voksen person, sandsynligvis en kvinde.

Grav M. Stærkt afpløjet, øst-vest orienteret grav, hvoraf kun vestenden var bevaret. Graven har været 0,65 m bred og har tilsyneladende ikke rummet en kiste. Af den gravlagte, en voksen person, antagelig en mand, havde

afpløjningen kun levnet kraniet og lidt af højre overarm. Liget har tilsyneladende ligget udstrakt på ryggen med hovedet i vest. Intet gravgods.

Grav P. Forholdsvis velbevaret, øst-vest orienteret grav, ca. 1,8 m lang og bevaret i 0,55 m's bredde ved bunden af gravgruben. 3 jernsøm liggende på række i gravens sydside tyder sammen med et fjerde søm fundet ud for midten af nordsiden på, at graven har indeholdt en kiste. Sikre spor efter en sådan blev dog ikke iagttaget. På gravbunden afdækkedes skelettet af et ca. 17 år gammelt individ, antagelig en kvinde (fig. 6). Liget var nedlagt i udstrakt rygleje med samlede ben, armene ned langs siden og hovedet i vest. Gravgods fandtes ikke.

Grav Q var stærkt afpløjet og yderligere beskadiget i østenden ved anlæggelsen af grav V. Gravens vestende markeredes af 4 jernsøm, og i syd og nord var bevaret yderligere hhv. 2 og 1 søm fra den ellers sporløst forsvundne træ-kiste, der synes at have haft en bredde på 0,55 m. Kisten har rummet et lig i udstrakt rygleje med armene ned langs siden. Heraf var bevaret dele af overkroppen og kraniet – kun tilstrækkeligt til at bestemme den gravlagte som voksen. Intet gravgods.

Grav T var helt udpløjet, hvorfor det ikke var muligt med sikkerhed at fastslå gravens omrids. Af den gravlagte, en voksen af uvist køn, var kun bevaret kranierester og et par halshvirvler.

Grav U. Stærkt afpløjet og dårligt bevaret grav bestående af et ca. øst-vest orienteret, aflangt fyldskifte med en bredde på min. 0,5 m. Et bevaret jernsøm ved gravens sydende kan udgøre det sidste spinkle spor af en helt forsvundet kiste. Af den gravlagte, en person på over 45 år og af ubestemmeligt køn, var bevaret skeletdele fra venstre side, skulderpartiet og kraniet. Liget har ligget i udstrakt rygleje med armene ned langs siden og hovedet i vest. Intet gravgods.

Grav V var som hovedparten af de øvrige grave stærkt medtaget af pløjning. Den ca. 0,5 m brede og 1,8-2,0 m lange, øst-vest orienterede gravgrube havde ved anlæggelsen bortskåret fodenden af den ovenfor liggende grav Q. Graven indeholdt et dårligt bevaret skelet af en kvinde på over 50 år nedlagt i udstrakt rygleje med samlede ben, armene ned langs kroppen og hovedet i vest. Ligets lændeparti hvilede på en større jordfast sten. Der fandtes ingen spor af kiste og intet gravgods.

Grube J, der afdækkedes på bankens topflade lidt nord for dennes midte, adskilte sig radikalt fra pladsens øvrige smågruber. Det 1,6 x 1,85 m store, let ovale fyldskifte, der markerede gruben, viste sig at dække over en keglefor-

Fig. 4. Ll. Kirkebakke, grav E indeholdende et stærkt nedbrudt skelet af en midaldrende mand.

met nedgravning med en dybde på ikke mindre end 2,3 m! Midt i gruben fandtes spor efter en formuldet, lodretstående egestolpe⁷ med en diameter på 0,4 m. Stolpesporet omkransedes fra en dybde af ca. 1,5 m under jordoverfladen af en kampestenspakning bestående af 0,2-0,65 m store sten i 2-3 skifter. – Eneste genstandsfund fra gruben var et lille brunglaseret sideskår af et rødbrændt (høj-)middelalderligt lerkar fremkommet i ca. 1 m's dybde.

Den oprindelig meget betydelige gravplads på Ll. Kirkebakke er på mange måder interessant, men desværre også problematisk at tidsfæste nær-

Fig. 5. Ll. Kirkebakke, grav K med skelettet af en ung kvinde.

mere. De mange fællestræk ved de bevarede grave: Jordfæstet, orienteringen, ligenes stilling, anvendelsen af kister sammenholdt af jernsøm og manglen på gravgaver tyder på, at de gravlagte har haft samme religiøse og kulturelle baggrund, og at gravlæggelserne har fundet sted inden for en begrænset tidsramme, måske 100-200 år. Det sidste synes at bekræftes af, at der på trods af koncentrationen af bevarede grave på bankens sydøsthæld kun i ét tilfælde forekom overlappning mellem 2 grave. Gravene har altså respekteret hinanden, muligvis i kraft af en forlængst forsvundet markering af de enkelte gravsteder.

Manglen på gravgaver er også vigtig for dateringsspørgsmålet. Tilsyneladende er den reel, idet der heller ikke i forbindelse med de talrige gravødelæggelser på stedet i 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet på noget tidspunkt nævnes fund af genstande sammen med de opgravede skeletter. Kombineret med de øvrige, ovenfor nævnte fælles karakteristika og sammenholdt med forholdene på øens mange vikingetidsgravpladser synes dette sidste træk derfor at udgøre et tungtvejende indicium for at betragte begravelserne på Ll. Kirkebakke som kristne. Antagelig stammer gravene fra 1000- og 1100-tallet, hvor banken forud for opførelsen af den nuværende romanske kirke må have tjent som begravelsesplads for de første kristne menigheder i Bøstrup-området.

Ud over gravene og stednavnet synes Ll. Kirkebakke at rumme spor af endnu et anlæg, der muligvis kan sættes i forbindelse med stedets funktion som kristen gravplads. Det drejer sig om grube J, hvori der som nævnt på bankens højeste punkt har kunnet påvises spor af en svær egestolpe nedgravet i mere end 2 m's dybde og nederst omhyggeligt sikret af en solid stenpakning.

Det ligger nær at antage, at det kan have drejet sig om et kors, der i givet fald har været af betydelig størrelse. Et kors kan være rejst under, eller måske snarere efter, den formodet tidligkristne gravplads's funktionsperiode og har da sandsynligvis virket både som minde over den nedlagte gravplads⁸ og som »vejfarerkors«, idet landevejen mod øst tidligere skal have passeret helt ind under bankens østlige fod.

Såvidt Ll. Kirkebakke. Men hvorledes med Kappelsbjerg på Sydlangeland? Kan fundene også hér bekræfte overleveringen om en kristen gravplads på stedet? En kortvarig, foreløbig undersøgelse i forsommeren 1987 gav ikke noget entydigt svar på dette spørgsmål, men dokumenterede til gengæld klart, at stedet havde været i brug som gravplads allerede i sen vikingetid. Herom nærmere i det følgende.

Kappelsbjerg er betegnelsen på en ca. 28 m høj, dyrket hatbakke, der ligger 500 m øst for Humble kirke – en senromansk teglstensbygning fra slutningen af 1200 årene. Iflg. Nationalmuseets sognebeskrivelse fra 1876 skal der på bankens topflade være fundet »rester af en gammel munkestensbygning og nogle favne øst herfor et menneskeskelet.«⁹ Stedet er dog ikke identisk med den byggeplads for Humble kirke, som troldene ifølge et lokalt sagn tvang bygherrerne til at opgive. Denne plads skal have ligget på den 32 m

høje, nu noget forgravede banke lige syd for kirken, hvor man – stadig iflg. sognebeskrivelsen – »oftere har fundet skeletter«, og hvor der berettes om »gravminder«. Fundamentet af endnu en munkestensbygning skal i øvrigt være påvist ved bankens fod.

Prøvegravningen i 1987, der finansieredes af Det arkæologiske nævn, kom i stand, efter at der under besigtigelser på Kappelsbjerg i 1986 var fundet en hel del stumper af middelalderlige teglsten inden for et ca. 20 x 30 m stort område lidt nord for bankens afgravede sydskrænt. Sammen med teglstumperne og spredt over et større område øst herfor opsamledes der i pløje-laget flere itupløjede dele af menneskeskeletter¹⁰ og nogle få skår af rødbrændt, blyglaseret lertøj.

For at lokalisere eventuelle bygningsrester og om muligt skaffe overblik over gravpladsens udstrækning anlagdes fem 50 m lange og 1,5 m brede, N-S orienterede søgegrøfter over det mest lovende område af bankens topflade. Flere steder foretoges senere udvidelser af grøfterne og centralt i området blev en større flade afdækket. I alt omfattede prøvegravningen et areal på ca. 50 x 50 m. I de 5 søgegrøfter påvistes og undersøgtes 9 mere eller mindre sikre jordfæstegrave – alle stærkt forstyrrede:

Grav A bestod af en øst-vest orienteret nedgravning med aflangt/ovalt omrids og flad bund. Længden var ca. 2,4 m, bredden 1,2 m. Nedgravningen havde i øst en dybde på 0,15 m, mod vest var den næsten udjævnet ved afpløjning og forstyrrelser fra en rævegrav. Af den gravlagte, en voksen person af uvis alder og køn, fandtes fødder og de overbrudte skinnebensknoGLE in situ i gravens østlige del (fig. 7). I den stærkt forstyrrede vestlige del indeholdt gravfylden adskillige rester af det helt splittede skelet. Midt i graven lå en overbrudt énægget jernkniv, en lille bronzering (antagelig fra knivophænget) og en simpel jernnøgle.

Grav (?) B. En næsten helt bortpløjet, øst-vest orienteret nedgravning med afrundet rektangulært omrids indeholdt i den vestlige del et dårligt bevaret ribben af menneske. Dette sammenholdt med nedgravningens form og dimensioner: 1,8 x 0,9 x 0,02 m tyder på, at der er tale om en grav. Gravgoods var ikke bevaret.

Grav D. Stærkt afpløjet, ca. øst-vest orienteret grav. Den vestlige ende af graven var helt ødelagt af en recent nedgravning. Gravgruben var 0,65 m bred og (nu) 0,08 m dyb. Den bevarede længde var 1,55 m. Af den gravlagte, der var placeret i udstrakt rygleje med samlede ben, armene ned langs kroppen og hovedet i vest (fig. 8), var skelettet bevaret fra 4. lændehvirvel og nedefter.

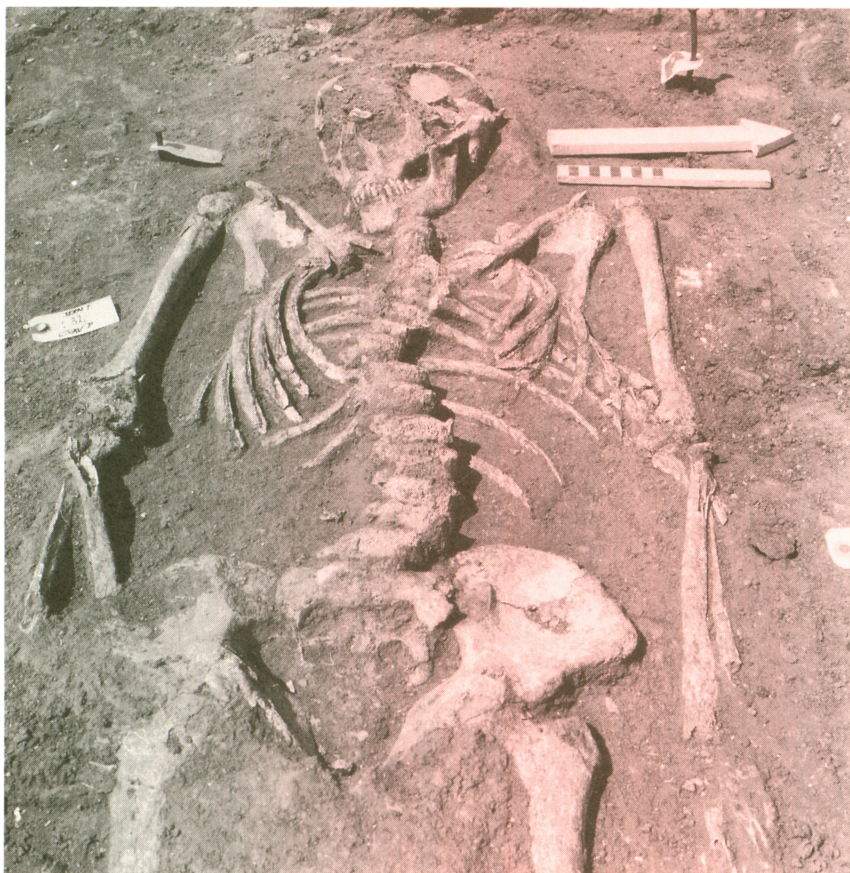

Fig. 6. Ll. Kirkebakke, grav P. Nærøptagelse af den gravlagte unge kvinde.

Liget har tilsyneladende ligget i kiste. Spor af formuldet træ tegnede sig som en ca. 2 cm bred stribe langs højre side af skelettet. Den døde var gravlagt med en del personligt udstyr. Således fandtes under højre underarm en ca. 15 cm lang, sammensat benkam, ved højre hofte en lille jernkniv med tilhørende skedebeslag af jern samt en ganske lille, ubestemmelig jerngenstand, på venstre hofte et bæltespænde af jern og ud for venstre skinneben endnu et par små ubestemmelige jernstykker med spor af formuldet træ.

Grav E var kraftigt medtaget såvel af pløjning som af den senere anlagte grav O, der skar sig ind over den østlige ende af den øst-vest orienterede grav-

Fig. 7. Kappelsbjerg, grav A med de bevarede underekstremiteter i den ellers helt forstyrrede grav.

grube. Den havde afrundet rektangulært omrids med målene ca. 1,75 x 0,8 m. Største dybde – i vest – var 0,18 m. – På udgravningens bund lå et stærkt beskadiget skelet, hvoraf kun skulderpartiet var nogenlunde intakt. Hovedet manglede. Liget var nedlagt i udstrakt rygleje med hovedet i vest. Ved venstre overarm lå en lille énægget jernkniv og en hvæssesten af skifer. Graven rummede ingen spor af en kiste.

Grav 7. I den centrale del af undersøgelsesområdet fremkom et ca. 4 x 3,6 m

stort fyldskifte med mørk, lerblandet muldfyld. Fyldskiftet viste sig at dække over en ca. 0,6 m dyb nedgravning, der ud fra løsfund i fylden kunne dateres til slutningen af 1800-tallet. Nedgravningen synes at have været anlagt med henblik på at dække én eller flere jordfæstegrave. I hvert fald fandtes der i nedgravningens midterste afsnit en del fragmenterede humane lemme- og kranieknogler fra min. 2 personer, et ungt og et gammelt individ. Nogle fragmenter af et groft, uornamenteret kar af vikingetidspræg kan repræsentere ødelagt gravgods.

Grav K Udgjordes af en øst-vest orienteret, 2 m lang og 1 m bred nedgravning, hvis bund lå ca. 0,3 m under feltfladen. I gravens brune, sandblandede lerfyld iagttoges tydelige mørkfarvede spor af en helt formuldet trækiste med målene 1,6 x 0,8 m. Liget var helt opløst, men placeringen af 2 glasperler i gravens vestende indicerede, at den gravlagte havde ligget med hovedet mod vest.

Grav (?) M. Øst-vest orienteret nedgravning med ovalt omrids og skrå sider. Længde 2,55 m, bredde 1,1 og dybde 0,16 m. På nedgravningens bund fremkom en mørkfarvet, rektangulær aftegning med målene 1,75 x 0,5 m. Midt i aftegningen, der sandsynligvis angiver udstrækningen af en formuldet trækiste, fandtes nogle fragmenter af humane ribben. Intet gravgods.

Grav O Udgjordes af en næsten helt bortpløjet, øst-vest orienteret nedgravning i forlængelse af grav E, hvis østende var ødelagt af O. Graven havde en bredde på 0,85 m og var delvis bevaret i indtil 1,5 m's længde regnet fra vestenden. På gravbunden og spredt i pløjelaget over og omkring graven fandtes adskillige fragmenter af menneskeknogler – alle i sekundært leje, hvorfor ligets placering i graven ikke har kunnet fastslås. Gravgods var ikke bevaret/medgivet.

Grav P fremtrådte som en øst-vest orienteret nedgravning med rektangulært omrids. Østenden var bortpløjet, og pløjning og ræve gange havde tilsammen næsten totalt splittet resterne af den gravlagtes skelet. Gravgruben var 0,8 m bred og bevaret i 1,7 m's længde. I gruben var nedsat en 0,65 m bred og mere end 1,3 m lang trækiste, hvis vestgavl og langsider tegnede sig som 4-8 cm brede, mørkfarvede striber i gravfylden. Inden for kistesporerne viste spredte rester af den gravlagtes kranium, rygsøjle og hænder, at liget havde ligget med hovedet i gravens vestende. Gravgods fandtes ikke.

De i alt 9 rimeligt sikre jordfæstegrave, der blev resultatet af Langelands Museums prøvegravning på Kappelsbjerg, lå spredt inden for hele det 2500

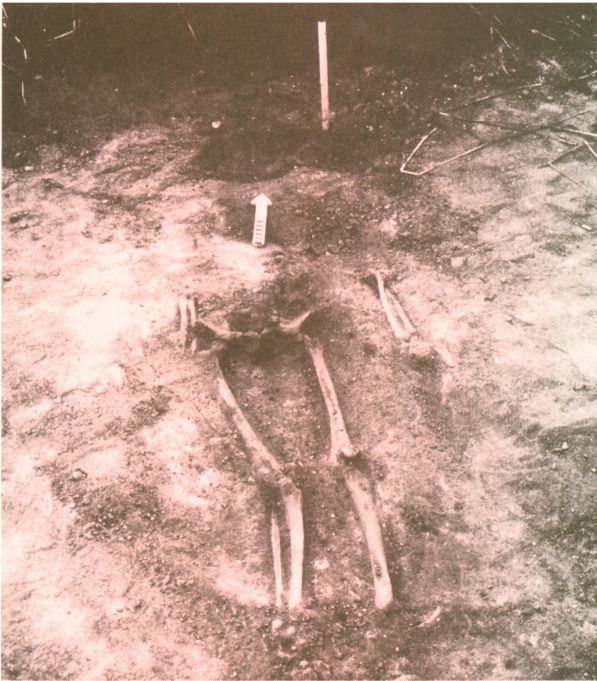

Fig. 8. Kappelsbjerg, grav D. Skelettet er velbevaret fra lænden til fødderne, overkroppen ødelagt af en recent forstyrrelse.

m² store udsnit af banken, som omfattedes af de 5 søgegrøfter. 3 af gravene afdækkedes helt ude på østkanten af den lerede bakkeflade, hvilket sammen med opløjede skeletrester kunne tyde på, at gravpladsen strækker sig videre ned ad bankens østskråning. Tilsvarende synes enkelte rester af menneskekno­gler i pløjelaget nordvest for prøvefelterne at indicere begravelse­er også i dette område. Gravpladsen kan derfor meget vel vise sig at have en udstrækning i øst-vest på mellem 100 og 150 m. I nord-syd må den ud fra iagttagelserne i søgegrøfterne formodes at have en maximal udstrækning på 40-50 m.

Ud over gravene blev der i søgegrøfterne blot påtruffet nogle få kogegruber og et enkelt stolpehul. Det lykkedes mod forventning ikke at finde spor af den bygning af store røde tegl, der iflg. folketraditionen skulle have ligget på bankens topflade, og som teglstumperne i pløjelaget formodedes at stamme fra. Til gengæld kan det omtalte stolpehul, der sammen med et tilstødende udsnit af en vægggrøft med spor af en formuldet, vandretliggende planke blev afdækket i kanten af en af søgegrøfterne på den midterste del af banken,

måske udgøre rester af en (større?) træbygning. Et teglfragment fundet sammen med et par stumper af menneskeknogler i væggrøftens fyld daterer denne endnu temmelig hypotetiske bygning til tiden efter ca. 1150.

De foreløbige resultater af Kappelsbjerg-undersøgelsen tegner et noget mere kompliceret billede af denne lokalitet, end det var tilfældet med Ll. Kirkebakke. Ligesom på Ll. Kirkebakke har der på Kappelsbjerg ligget en ret betydelig gravplads med øst-vest orienterede jordfæstegrave, hvoraf en del har indeholdt kister. 2 overlappende grave synes at vidne om, at brugen af den sydlangelandske gravplads må have strakt sig over flere generationer. Hvor længe vides endnu ikke, men ud fra gravgodset i 4 af gravene kan det i hvert fald fastslås, at pladsen er taget i brug allerede i det 10. århundrede.

Tilstedeværelsen af gravgods i de sene vikingetids begravelser indicerer, at denne del af de gravlagte har været tilhængere af den gamle asadyrkelse. Fundmaterialet er endnu for spinkelt til at afgøre, om dette også gælder for alle de øvrige begravede på Kappelsbjerg-banken, eller om benyttelsen af gravpladsen er fortsat også efter befolkningens overgang til kristendommen omkring år 1000. Herved vil Kappelbjerg-gravpladsen ganske vist komme til at indtage en særstilling blandt Langelands hidtil kendte gravpladser fra sen vikingetid. Den kun delvist bekræftede overlevering om en (teglstens)bygning på banken taler imidlertid ligesom stednavnet for, at dette *kan* have været tilfældet. Forhåbentlig vil fortsatte undersøgelser på Kappelsbjerg i 1988 kunne give en afklaring af de vigtige spørgsmål omkring trosskiftet og den mulige kontinuerlige brug af gravpladsen. Kappelsbjerg-gravpladsens forhold til områdets anden formodet tidligkristne gravplads på banken syd for Humble kirke bør naturligvis også undersøges nærmere – såfremt trold og senere tiders forstyrrelser ikke har spoleret mulighederne helt.

1. Jvf. J. Skaarup: Liglammet. Skalk nr. 3 1977 p 12 f.

2. Stoense kirke på Klokkerbanken sydvest for kirken, Bøstrup kirke på Lille Kirkebakke nord for kirken, Simmerbølle kirke i Kulepile, Rudkøbing kirke på Købing halvøen ved Lindelse nor og Humble kirke på en banke lige syd for kirken.

3. Sognebeskrivelse på Nationalmuseets I

afd., Bøstrup og Humble sogne, 1875 og 1876.

4. J. Skaarup: Stengade II. En langelandsk gravplads med grave fra romersk jernalder og vikingetid. Medd. fra Langelands Museum 1976 p 184. Hertil gravpladser ved Kågård (Lindelse sb. 76), Bogøvej, Lindelse (Lindelse sb. 28) og Kappelsbjerg (Humble sb. 11a).

5. LMR j.nr. 9885 (Bøstrup sb. 56). Som

daglig leder af udgravningerne fungerede museumsassistenterne Anne Marie Kruise og Jens Bech.

6. Skeletmaterialet fra undersøgelserne på Ll. Kirkebakke er deponeret i Universitetets Anthropologiske Laboratorium, Kbn. Samtlige bestemmelser af materialet er foretaget af lic. med. Pia Bennike, jvf. LMR j.nr. 9885.
7. Vedbestemmelse ved mus. insp. Claus Malmros, Nationalmuseets VIII afd., jvf. LMR j.nr. 9885.
8. Traditionen med at rejse sådanne kors er bevaret op til vor tid og kendes f.eks. fra

den nedlagte middelalder-renaissancetids kirkegård på Albuen ved Lollands vestkyst og fra 1700-1800 tals kirkegården på den lille ø Kyholm ud for Samsø.

9. Nationalmuseets sognebeskrivelse på I afd., Humble sb. 11a. 1876. Daglig leder af udgravningen var mus. ass. Ole Grøn.
10. Jvf. fund og beretning i Langelands Museum, LMR 12001. Det opsamlede skeletmateriale er bestemt af lic. med. Pia Bennike, Anthropologisk Laboratorium. Det udgravede materiale er endnu ikke blevet undersøgt.

Kirkebakke und Kappelsbjerg. Auf den Spuren der ersten Christen auf Langeland?

Um zahlereiche dänische Kirche ranken sich Berichte von schelmischen, mißgünstigen Trollen, die mit allen Mitteln versuchten, den Kirchenbau zu verhindern. Bisweilen waren ihre Zauberkünste so stark, daß es notwendig war, den Bauplatz zu wechseln. Dies war der Fall u.a. auf Langeland, wo die Errichtung von nicht weniger als 5 der 14 alten Pfarrkirchen der Insel ursprünglich an anderen Stellen geplant war. Die Bauplätze würden in den Sagen genau angegeben und sind außerdem in noch heute gebräuchlichen Ortsnamen wiederzuerkennen.

Zwei dieser Örtlichkeiten, Lille Kirkebakke («Kleiner Kirchhügel») nördlich der Kirche von Bøstrup, und Kappelsbjerg («Kapellenberg») östlich der Kirche von Humble sind besonders interessant, weil hier auch Skelette gefunden wurden – auf Kirkebakken obendrein in solchen Mengen, daß im vorigen Jahrhundert mehrere Wagenladungen an einen Knochenhändler verkauft worden sein sollen! Beide Orte erscheinen deshalb besonders geeignet, um näher zu beleuchten, wie sich der Übergang vom

Glauben an die Asen zum Christentum auf den südfünischen Inseln vollzogen hat.

Lille Kirkebakke wurde 1980-81 untersucht. Der Hügel liegt nur 350 m nördlich der Kirche von Bøstrup, die um 1200 errichtet wurde. Die 25 m hohe Hügelkuppe mit einer Grundfläche von ca. 125 x 60 m ist nord-südlich ausgerichtet und abgesehen vom südwestlichen Ende, wo eine kleine, überwachsene Sandgrube in den Sand- und Lehmbestand des Hügels hineinschneidet, völlig kultiviert (Abb. 1).

Wie zu erwarten, war der Hügel stark abgepflügt. Von der ursprünglich recht bedeutenden Begräbnisstätte, die den größten Teil des Hügels umfaßt hat, waren nur 13 Gräber erhalten (Abb. 2). Bei den Gräbern handelt es sich ausschließlich um ost-westlich ausgerichtete Erdbegräbnisse, in denen die Toten in ausgestreckter Rückenlage mit den Köpfen nach Westen bestattet waren. Spuren von Särgen zeigten, daß die von eisernen Nägeln zusammengehalten wurden. Grabbeigaben fehlten völlig (Abb. 3-6). Nur in einem Fall überlappten sich zwei Gräber.

Die weitgehende Einheitlichkeit der Bestattungen deutet darauf hin, daß die Bestatteten denselben religiösen und kulturellen Hintergrund hatten und daß die Beisetzungen innerhalb eines begrenzten zeitlichen Rahmens, wohl 100-200 Jahre, stattgefunden haben. Das Fehlen von Grabbeigaben unterscheidet die Gräber eindeutig von den zahlreichen späten Wikingergräbern auf der Insel und ist zusammen mit den übrigen gemeinsamen Zügen der Gräber als ein schwerwiegendes Indiz dafür zu betrachten, daß es sich bei den Gräbern auf Lille Kirkebakke um christliche Beisetzungen handelt.

Vermutlich stammen sie aus dem 11. und 12. Jahrhundert, als der Hügel vor der Errichtung der heutigen Steinkirche als Begräbnisstätte der ersten christlichen Gemeinden in den Gegend von Bøstrup gedient haben muß. Ein über 2 m tiefes, teilweise steingefasstes Pfostenloch auf dem höchsten Punkt des Hügels ist ebenfalls in diesem Zusammenhang zu erwähnen. Das Loch enthielt Reste eines schweren Eichenpfostens. Die Vorstellung liegt nahe, daß es sich bei diesem Pfosten um einen Teil eines großen Kreuzes gehandelt hat, das zur Kennzeichnung der Begräbnisstätte gedient haben mag.

Auf dem Kappelsbjerg, einer 28 m hohen, kultivierten Hügelkuppe, die etwa 500 m östlich der Kirche von Humble liegt, wurde 1987 eine Versuchsgrabung vorgenommen. Auch dieser Platz erwies sich als stark abgeplüßt. 9 Erdbestattungsgräber, alle mehr oder weniger gestört (Abb. 7-8), waren das Ergebnis dieser Versuchsgrabung, bei der gleichzeitig als Ausdehnung der Begräb-

nisstätte 150 x 40 m ermittelt wurde. Mitten auf dem Platz wurden Gebäudereste in Form einer Wandrinne und eines großen Pfostenloches festgestellt, was zum Teil die volkstümliche Überlieferung von einem Gebäude auf der Höhe des Hügels zu bestätigen scheint.

Die Kappelsbjerg-Gräber sind genau wie die Gräber auf Lille Kirkebakke ost-westlich ausgerichtet. Die Toten ruheten sämtlich mit den Köpfen nach Westen, in mehreren Fällen in einfachen Holzsärgen. Auch hier zeugen zwei sich überlappende Gräber vermutlich davon, daß der Platz mehrere Generationen lang benutzt wurde. Wie lange, ist bisher nicht geklärt, anhand der Grabbeigaben in 4 der Gräber läßt sich jedoch feststellen, daß der Platz bereits in der späten Wikingerzeit, d.h. im 10. Jahrhundert, in Gebrauch war.

Das Vorkommen von Grabbeigaben (Messer, Perlen, Schlüssel, Knochenkamm) in den Bestattungen der späten Wikingerzeit läßt darauf schließen, daß die hier Beigesetzten Anhänger des alten Asen-Glaubens waren. Ob dies auch für alle übrigen auf dem Kappelsbjerg Beigesetzten gilt oder ob die Begräbnisstätte auch nach dem Übergang zum Christentum weiterbenutzt worden ist, wird sich hoffentlich durch weitere Untersuchungen am Ort 1988 klären lassen. Obwohl die letztere Möglichkeit dem Kappelsbjerg-Grabplatz eine Sonderstellung unter den bisher bekannten Begräbnisstätten aus der späten Wikingerzeit auf Langeland einräumen würde, könnten Ortsname, Gebäudespuren und das Vorherrschen von Gräbern ohne Grabbeigaben in diese Richtung deuten.

Med udgangspunkt i det planmateriale, der foreligger for området⁴, foregår der således til stadighed et arkæologisk redningsarbejde med det formål at redde så megen værdifuld information som muligt af et kildemateriale, der er under stadig reduktion.

Selvom der idag er udsigt til en snarlig afslutning på denne puslespilsopgave, er det dog allerede nu muligt at pege på tendenser i materialet og på de nye spørgsmål arbejdet har affødt.

Som eksempel herpå er udvalgt to odenseanske byudviklingsområder, hvor det antikvariske arbejde i de senere år har været særligt intensivt.

Området på fig. 1. omfatter dele af Seden og Åsum sogne, og vil indenfor en kortere årrække blive opslugt af bebyggelse. Området er geomorfologisk meget veldefineret, (drumliniseret moræneflade og hedeslette)⁵, og tillader iagttagelser over valget af bebyggelsens topografiske placering indenfor en række muligheder. Beskæringen af kortudsnittet er nærmest vilkårlig, og må nødvendigvis give anledning til nogle betragtninger over bebyggelsesbilledets repræsentativitet, som jeg nedenfor skal gøre rede for.

Brikkerne til dette områdes fundbillede er samlet på vidt forskellig måde. En mindre del af punkterne stammer fra lodsejerindberetninger, og har således tilfældighedens karakter. Selve Lundsgårdområdet bebyggelse, hvor den klassiske lokalitet (lb. nr. 7) også var lodsejeranmeldt, er et produkt af en skærpet opmærksomhed om bopladsindikatorer i pladsens nære omgivelser, men også her har andre faktorer medvirket, således naturgasledningen Højby-Fynsværket og andet ledningsarbejde. (lb. nr. 16.) Pladserne i Seden-Bullerupområdet er derimod fremkommet gennem en intensiv markafsøgning af amatørarkæologer⁶, suppleret med iagttagelser i forbindelse med spildevandsprojektet Seden-Killerup og førnævnte naturgasledning. Fundene centreret omkring Åsum skyldes dels anmeldelser fra lodsejere og andre, (lb. nr. 11,17.) dels fund forud for og under etablering af nævnte spildevandsledning (lb. nr. 14,15.) og endelig som biprodukt af undersøgelserne i forbindelse med projektet »Landsbyens opståen og udvikling« (lb. nr. 13.)⁷.

Hermed er vi fremme ved et problem, der ikke blot vedrører dette og det næste udvalgte område, men er af generel karakter hvad angår udsagnskraften af et arkæologisk fundkort⁸. Først og fremmest har afsøgningsintensiteten i området en særdeles uensartet karakter. Lakunerne mellem de tre fundkoncentrationer afspejler ikke nødvendigvis den sande forhistoriske situation, men kan ligesåvel være en funktion af en mere tilfældig eller helt manglende

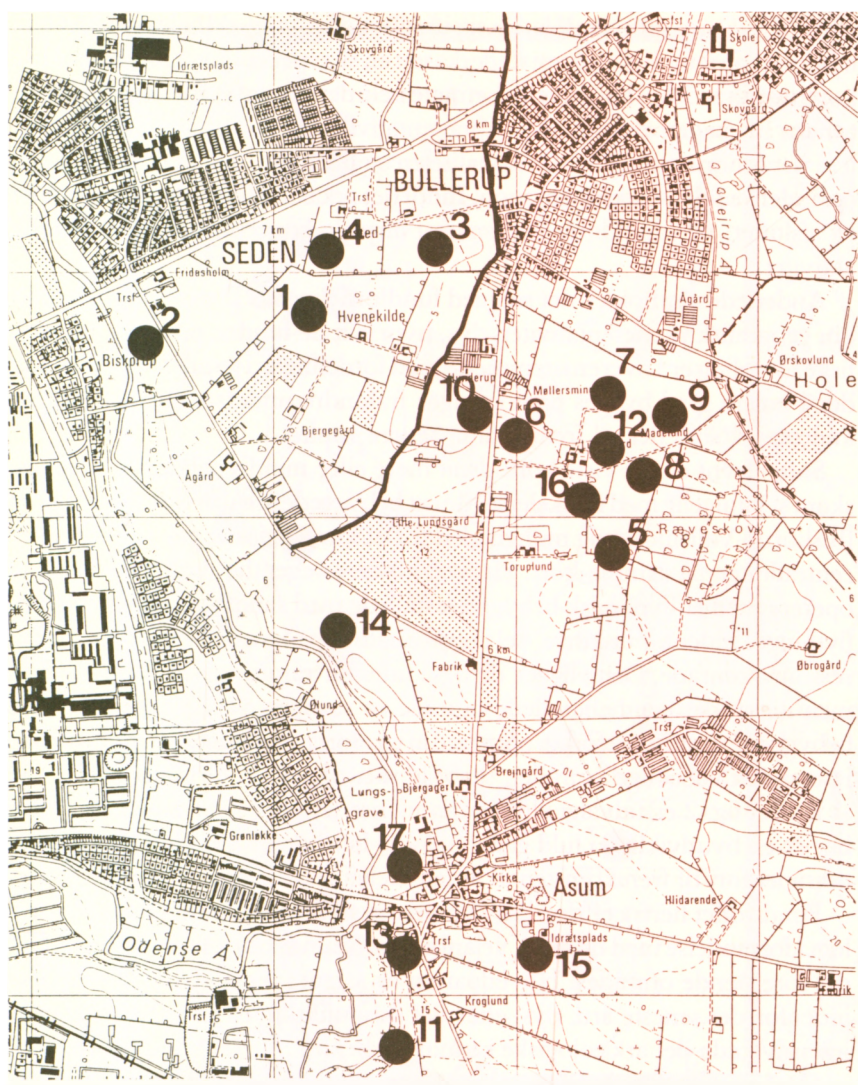

Fig. 1. Udsnit af 4-cm kort 1313 II SV. Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse (A. 404/85 Copyright). Numrene henviser til kataloget side 264ff.

afsøgning. Dette spørgsmål lader sig imidlertid besvare, da hele området qua byudviklingsområde vil være underkastet en skærpet antikvarisk kontrol i de kommende år. Man kan således betragte hele det viste område som et laboratorium for begrebet numerisk repræsentativitet: et balanceret forhold mellem det fundne antal jernalderlokaliteter og det antal, der eksisterede i den oprindelige forhistoriske situation. Indtil det arkæologiske arbejde i området er afsluttet, vil fundkortet dog snarest afspejle koncentrationer af nutidig aktivitet.

Anderledes forholder det sig med fundfordelingens honorering af kravet om geografisk repræsentativitet, dvs. hvorvidt de fundne pladsers topografiske fordeling er i overensstemmelse med fordelingen i jernalderen. Her kan der i højere grad bygges på erfaringer fra andre undersøgelser på Fyn og andetsteds, som det vil fremgå af et senere kapitel.

Som nævnt er det viste kortudsnit mere eller mindre vilkårligt beskåret, skønt selvfølgelig med en skelen til de tæt bebyggede arealer vest for udsnittet (Biskorup-Vollsmose) og muligheden for at kunne vise et par tydelige koncentrationer på samme kort. Herved afskæres egentlig muligheden for at operere med et dynamisk bebyggelsesbillede med sandsynlige bebyggelsesflytninger indenfor et større, vel i reglen naturligt afgrænset bosættelses- eller ressourceområde. Dette ligger da også udenfor rammerne af denne artikel, men netop det her behandlede område er særdeles velegnet til studier af bebyggeshistoriske forløb på grund af terrænets forholdsvis klare opdeling i potentielt beboelige områder, skabt af sidste istid⁹.

Kortet fig. 2 er udvalgt efter samme kriterier som det foregående. Også her er en byudvikling i fuld gang, og også her har de hidtidige aktiviteter i området ført til fremkomsten af et betydeligt jernaldermateriale¹⁰.

Fundstoffet herfra er dog i langt højere grad et produkt af redningsarkæologi i forbindelse med byggeri, vejanlæg og ledningsarbejder end tilfældet for det foregående områdes. Hovedparten er således blevet påført fundkortet indenfor det seneste årti, dvs. efter det tidspunkt, hvor Fyns Stiftsmuseum intensivere det arkæologiske redningsarbejde¹¹.

Også det her viste område er behæftet med det repræsentativitetsproblem, der berøres under kommentarerne til Seden-Åsumområdet, nemlig følgen af en uensartet fordeling af den arkæologiske indsats. Lykkeligvis vil det også for dette områdes vedkommende være muligt at følge den planlagte udbygning op med arkæologiske undersøgelser, og forhåbentlig derigennem nå frem til en fundfordeling, der nærmer sig en numerisk repræsentativitet.

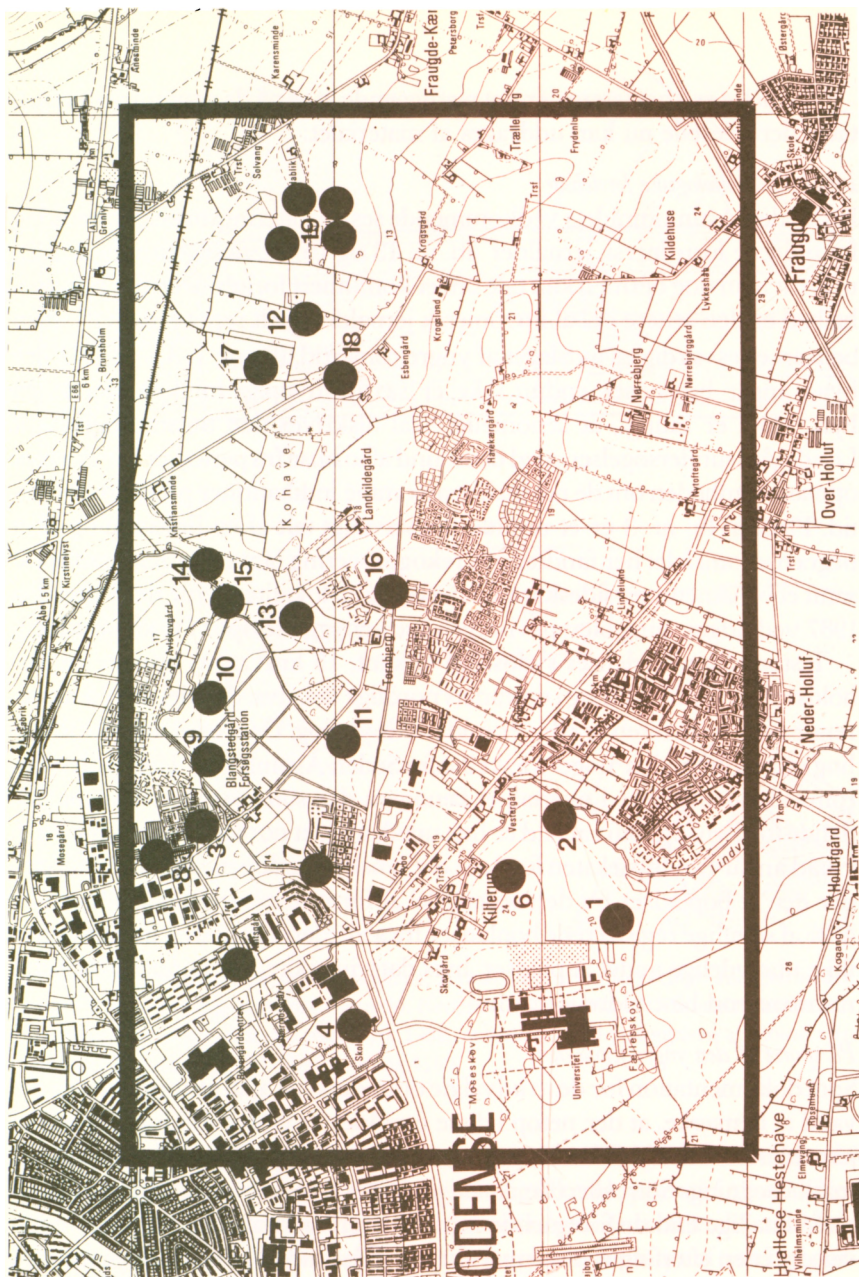

Fig. 2. Udsnit af 4-cm kort 1312 I NV. Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse (A.404/85 Copyright). Numrene henviser til kataloget side 264ff.

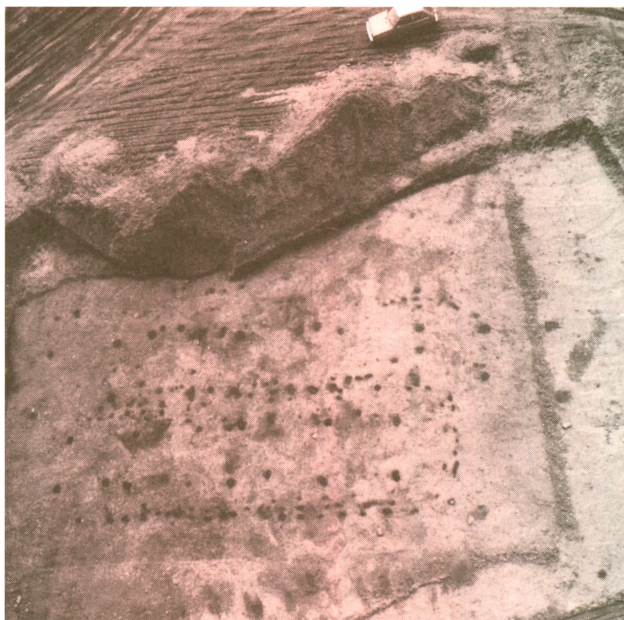

Fig. 4. Omlægningen af Assensvej vest om Bellinge medførte en større udgravning. Indenfor ca. 6000 m² fandtes 11 hustomter fra mellem 200-500 e. Kr. Det udgravede areal, ca. 35 x 180 meter er formentlig kun en brøkdel af bopladsens udstrækning. Her er vist to husgrundris, fotograferet fra 27 meters højde. FSM 6042. Henning Samild fot.

dækte. Med Lundsgårdpladsen som eneste undtagelse skulle man faktisk helt frem til 1984 før det lykkedes at finde en fynsk boplads med hustomter. Ser man endvidere bort fra bopladsen ved Gudme, der i kraft af utroligt rige metalfund havde markeret sig med al atypisk tydelighed¹⁷, er det Odenseområdet, der metodisk set har bidraget mest til at løse op for problemet yngre romertid-germanertid: Ved Højme blev der i forbindelse med en naturgasledning udgravet en særdeles velbevaret boplads fra mellem 200-500 e. Kr. Her afdækkedes blandt andet dele af hustomter (Fig. 6.) Overfladeindikationerne var stykker af hvidbrændt flint!¹⁸.

Forud for omlægningen af Assensvejen vest for Bellinge observerede musets medarbejdere lidt vest for Lettebækken enkelte jernalderskår samt områder med mørkfarvet jord. Iagttagelsen førte til udgravningen af Fyns hidtil største boplads fra de savnede århundreder! I alt 11 langhuse blev

afdækket indenfor gravefeltet på ca. 180 x 35 meter (landevejstracéets bredde!) Fundmængden oversteg ikke mere end en snes lerkarskår.

Da naturgasledningen Højby-Fynsværket blev rekognosceret i foråret 1985 fandt Rigsantikvarens medarbejder syd for Lundsgård en større mængde hvidbrændt flint samt større pletter med mørk jord (lb. nr. 16). Den efterfølgende udgravning viste, at man (lb. nr. 16) her stod overfor et bopladsområde, der var samtidigt med yngre romertidsdelen af den klassiske Lundsgårdplads. Også her var fundmaterialet til at rumme i en enkelt plastpose.

Katalogets lb. nr. 3, umiddelbart vest for Bullerup, blev som nævnt fundet efter usædvanlig grundig finkæmning af et areal, der ellers leverede rigelige stenalderindikationer, – og brændt flint i mængde. Fænomenet kunne nemt være blevet tolket som spor efter udpløjede dysser eller jættestuer, hvor brændt flint er et karakteristikum, hvis altså ikke et enkelt ornamenteret skår havde peget på sen yngre romertid!

Ved udgravningen af denne boplads kunne det iagttages, at der i flere stol-

Fig. 5. Tidspres er en velkendt og belastende faktor ved nødudgravninger. Her er klokken ved at falde i slag for et bopladsområde fra yngre romertid ved Lundsgård. Fig. 1. lb. nr. 16). Træpindene markerer endnu ikke udgravede stolpehuller o.l. Naturgasledningen er Højby-Fynsværket. Maj 1985. FSM 6065.

pehuller var et nedre lag af brændt flint iblandet trækulsholdig jord. Et enkelt anlæg synes endog at være en form for mile eller ovn til fremstilling af brændt flint. Med de mængder, der har kunnet konstateres i pløjelaget over bopladser af enddog god bevaringsgrad som Højme og Lundsgård, er det nærliggende at forestille sig materialet brændt flint anvendt ved de dele af husbyggeriet, der senere forsvinder ved pløjning, måske som drænlag i en form for syld nederst i de ellers lerbeklaskede og tilsyneladende faskinflittede vægge.

Som de nævnte odenseanske pladser viser, synes det som om der for fremtiden bør eksperimenteres med prøvegravninger på steder med få, svage og før i tiden fravalgte overfladeobservationer som brændt flint og svage mørkefarvninger af markoverfladen.

Med andre ord kunne noget tyde på, at bebyggelsen fra de manglende århundreder faktisk er tilstede i alle jernalderområder, men at lokaliseringen af dem ikke kan ske ud fra de kendetegn, man almindeligvis anvender ved udpegningen af en lokalitet fra førromersk og ældre romersk jernalder.

For god ordens skyld kan det nævnes, at pladserne lb. nr. 12, 17 og 19 i Odenses sydøstområde er fundet under vilkår som de ovennævnte.

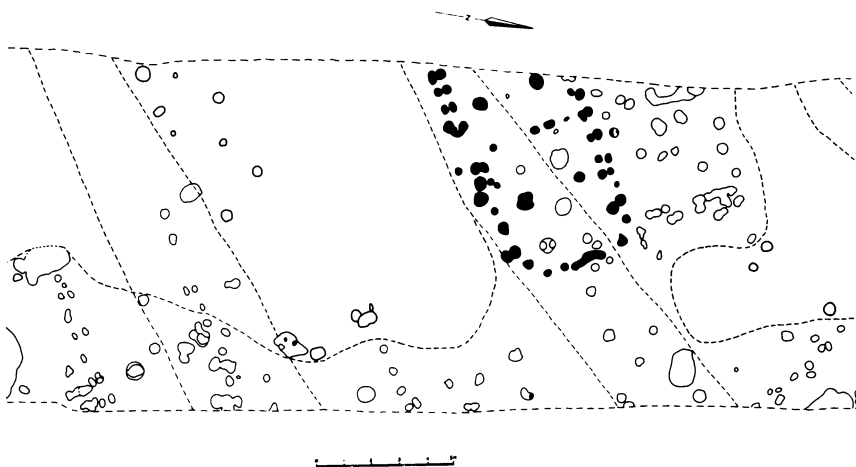

Fig. 6. Afgrænsningen af naturgas- og vejtracéer medfører ofte, at fortidsminderne ikke undersøges i deres fulde udstrækning. I dette tilfælde en velbevaret gavlen af et hus fra Højme, mellem ca. 200-500 e.Kr., afdækket i et 11 meter bredt arbejdsbælte til naturgasledning. - Huse fra denne periode kan være ca. 40 meter lange! FSM 5473.

Forklaringen på fænomenet skal efter al sandsynlighed søges i en omlægning af landbruget, der har medført, at al affald, herunder også iblandede lerkarskår, er blevet spredt ud som gødsning på markerne, i skarp modsætning til tidligere, hvor alle former for affald hobede sig op i og omkring selve bebyggelsen, – et fænomen der i høj grad har lettet arkæologernes arbejde med at finde den ældre jernalders boplads¹⁹.

Pladsen Blangstedgård (lb. nr. 10.) i Odenses sydøstområde bør i den forbindelse nævnes som en af de stadig utroligt få bopladslevn fra overgangen mellem ældre og yngre germanertid, i årstal omkring 550 e. Kr.²⁰. Fundet skyldtes en anmeldelse fra amatørgruppen i Odense SØ, der havde observeret et kulturlag med lerkarskår i en kloakeringsgrøft. Trods en omfattende fladeafdækning lykkedes det ikke her at finde sikre huskonstruktioner, men placeringen i kanten af et rekreativt areal sikrer formentlig, at mulighederne for fremtidige undersøgelser af lokaliteten ikke er udtømte.

Bebyggelsen i terrænet

Selvom redningsarkæologien i sagens natur ofte giver fragmentariske informationer, er der forhold ved jernaldersamfundet, der lader sig aflæse blot ud fra en registrering af selve fundstederne, nemlig baggrunden for valget af placering i terrænet.

Forsøger man at udskille de faktorer, der har været afgørende for valget af bosted: jordbundstype, naturlige dræningsforhold i form af terrænhældning, adgangen til vand og eng etc., vil man for de fynske jernalderbopladsers vedkommende erfare, at der ikke kan udpeges et samspil af afgørende terrænkarakteristika, således som det synes godtgjort for øens sene bronzealderbebyggelse²¹.

Selvom der indenfor de to udvalgte Odenseområder findes ganske varierede terræn- og jordbundstyper²², er der trods alt her ikke tale om samme kontrastrigdom som fx. i Thy eller de sønderjyske marskegne, hvor det i langt højere grad synes muligt at udpege præferencer ved valget af bopladsernes beliggenhed²³. Fra Schleswig-Holstein foreligger en række iagttagelser fra landskabstyper, der i højere grad kan sammenlignes med fynske forhold, men de tilsyneladende entydige resultater herfra stemmer ikke overens med det fynske jernaldermateriale²⁴.

Set ud fra det fynske bopladsstof får man indtrykket af, at jernaldersamfundet havde udviklet en erhvervsform, der i meget høj grad var uafhængig af bestemte topografiske elementer, og som kunne tilpasses næsten samtlige

de vidt forskelligartede fynske landskabsformer og jordbundstyper. En markant undtagelse herfra er det udstrakte dødisområde vest for Odenseregionen, i geologien kendt under begrebet Vissenbjergområdet²⁵. Dette område har ikke i mindste måde haft del i fundtilvæksten siden Albrectsens oversigt fra 1971.

Et enkelt udvælgelseskriterium kan man dog påvise, nemlig kravet om adgang til engarealer og dermed fodringsressourcer. Netop i de to udvalgte Odenseområder og i landskabet øst og nordøst herfor er det muligt at se en klar korrelation mellem tidligere våd- eller engområder og beliggenheden af jernalderboplads. Herved fremtræder et mønster af bebyggelser langs randen af de nordvest-sydøstorienterede moræneflader og hedesletteøer, der karakteriserer dette landskab²⁶. Iagttagelserne støttes af en undersøgelse, der med udgangspunkt i jysk materiale synes at vise, at forholdet mellem engstørrelsen og antallet af høveder har været i størrelsesordenen 1 stk. kvæg pr. 4-6 ha. eng, der har skullet dække behovet for kreaturfodring med hø vinteren igennem²⁷. Ved jyske bopladsundersøgelser er påvist en kvægbestand pr. gård på mellem 10-15 stk.²⁸, hvilket klart understreger behovet for græsressourcer. Spørgsmålet er så blot, om det generelle billede af jernaldersamfundet, med en overvejende kvægbaseret økonomi, direkte kan overføres på fynske forhold? Dette billede er skabt på grundlag af data fra jyske bopladsundersøgelser, og med de selv i vore dage helt åbenbare forskelle i forholdet kvægbrug/agerbrug mellem Øerne og det nordlige og vestlige Jylland, er det vel næppe utænkeligt, at der også i jernalderen har været forskelle i brugs-mønstret.

Med Odensearkæologiens karakter af punktundersøgelser, er det nok desværre ikke her vi skal finde svaret på dette spørgsmål. Hertil må man afvente muligheden for at totaludgrave en fynsk jernalderbosættelse beliggende på typisk god tung fynsk jord.

Nødarkæologien vil selvsagt altid være beskæftiget med dele af helheder, og kan umiddelbart virke tilfældig og uden bagvedliggende forskningsstrategi: Fortidsminderne undersøges i den rækkefølge den moderne byudvikling bestemmer og i den udstrækning de berøres af anlægsarbejder. Når dertil kommer, at der under markoverfladen kan gemme sig andet og mere eller mindre end hvad der var synligt på markoverfladen, – arkæologiens uafvendelige vilkår, kan arkæologisk kortlægning mange gange forekomme som plan-

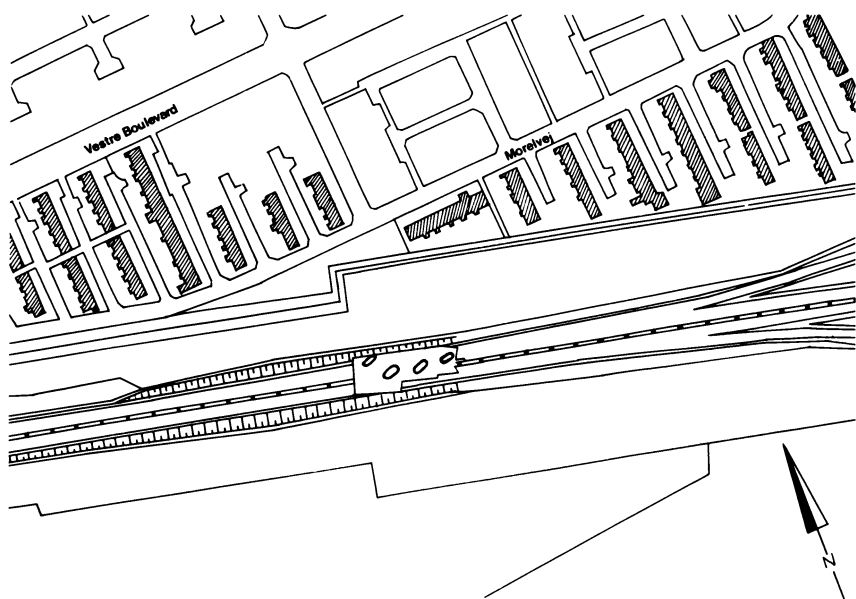

Fig. 7. En førromersk boplads ved Morelvej, Sandherum indtegnet i nutidige omgivelser. Indenfor det udgravede område blev der afdækket 4 mindre hustomter, mellem 10-11 meter lange. Hvor mange flere ligger gemt under eller er fjernet af støjvold, rækkehusbebyggelse og den motorvej, der satte undersøgelsen igang? FSM 4166.

løs og spredt fægtning. Uden at ville gøre en dyd af en nødvendighed er det imidlertid ikke svært at finde argumenter for fortsat at opretholde et nødarkæologisk beredskab: Først og fremmest bør man betragte enhver forhistorisk lokalitet som del af en ressource, der ikke kan forny sig. – Lidt i sammenligning med fossilt brændsel! Hver gang et fortidsminde ødelægges ved jordarbejde, går der en smule information tabt, muligvis endda vigtig og ny information, der kunne bringe arkæologien et hanefjed videre.

Herudover kan man, som tidligere nævnt, betragte nødarkæologien i byudviklingsområder som laboratorier, – som testområder, der giver mulighed for at stille spørgsmål og få svar på de problemer man tumler med i rene forskningssammenhænge²⁹, fx. problemerne med at erkende yngre jernalders bebyggelse, for nu blot at nævne en enkelt problemstilling. Jernalderarkæologien i Odenseområdet er et ganske godt eksempel på, at det kan nytte at fortsætte det møjsommelige og langvarige arbejde med at få samlet alle brikkerne i det arkæologiske puslespil.

Katalog over jernalderfund indenfor kortudsnittet fig. 1, omfattende dele af Seden og Åsum sogne.

Seden sogn:

Lb. nr.	FSM	sognebeskr. nr.	Objekt
1		6	Hvenekilde. Gravplads med 158 brandgrave. Sen førrom. jernalder – slutn. af romertid ³⁰ .
2		7	Bopladsgrube. Ældre jernalder. FS 10074.
3	4506 m.fl.	10	Bopladsområde. Førrom. jernalder per. IIIa samt yngre romertid.
4	4564		Bjerggårdsgyden. Bopladsområde Førrom. jernalder per IIIa.

Åsum sogn:

5		4	Spiralfingerring. Germansk jernalder. NM 11781.
6	5667	11	Metalstang. Germansk jernalder. NM 8746.
7		24	Lundsgård. Større bopladsområde undersøgt i årene 1937-44 ³¹ . Førrom. jernalder, ældre og yngre romertid. Løsfund fra æ. germansk jernalder.
8		25	Bopladslag. Yngre romertid.
9			Sammenhængende område med bopladsindikatorer. Muligvis smhg. med sb. nr. 25. (Ujournaliseret).
10		26	Område med bopladsindikatorer. Jernalder uden nærmere datering.
11	138	28	Åsum Enggård. To spænder fra yngre germansk jernalder ³² .
12	1213	30	Stolpehuller og gruber, romersk jernalder samt støbeform, germansk jernalder.
13	1034-38 1044, 1086	32	Grube med skår, trækul, ildskørnede sten m.v. Førrom. jernalder per. I/II ³³ .
14	4554	39	Åsumgård. Bopladsområde. Ældre romertid.

15	4556	40	Åsum By. Bopladsområde. Førrom. jernalder per. III.
16	6065		Bopladsområde med hustomter, brønd og materialegruber. Yngre romertid.
17	6644		Findested for hængesmykke. Vikingetid.

Jernalderfund indenfor kortudsnittet fig. 2, omfattende dele af Odense købstad og Fraugde sogn.

Odense købstad:

1		35	Killerup. Brakteater og ringe. Germansk jernalder. NM C1764-73.
2		36	Gravfund. Facetslebet glasbæger. Sen yngre romertid. NM. C 727.
3	3475	37	Bopladsområde. Ældre jernalder. FS: 11714
4	398	48	V. Bilka. Bopladsområde. Førrom. jernalder.
5	158	49	Olfert Fischersvej. Bopladsområde. Førromersk jernalder.
6	2249	55	Bopladsområde. Form. yngre germansk jernalder ³⁴ .
7		86	Bopladsområde. Jernalderskår.
8	6693		Blangstedgårdsvej. Bopladsområde m. spor af hustomter. Førrom. jernalder per. IIIa og ældre romertid.
9	6656		Bopladsområde. Sen førrom. jernalder.
10	6654		Bopladsgruber. Ældre/ynge germansk jernalder.
11	4563		Blangstedgårdsvej. Bopladsområde samt form. brandgrav. Ældre jernalder.

Ikke angivet på kortet

56	Killerup. Drikkehornsbeslag. Romertid. Findested ikke angivet.
----	--

Fraugde sogn:

12	1548	21	Krogslund. Støbeform. Germansk jernalder. Keramik. Form. ældre germansk jernalder.
13	4459	27	Tornbjerggård. Boplads med form. hustomter.
14	4559	36	Landkildegård. Kulturlag. Førromersk jernalder per. II/IIIa.
15	4560	37	Skår fra førrom. jernalder.
16	4457		Større bopladsområde. Ældre romertid samt sen vikingetid.
17	6030		Skovlund. Bopladsområde. Yngre romertid eller germansk jernalder.
18	6031-32		Bopladsområde. Romertid.
19	6033-34 6036, 6053		Boplad्सindikatorer. Førrom. jernalder per. IIIa samt yngre romertid.

Noter:

1. Erling Andersen: Fyns Bebyggelse i den ældre Jernalder. Aarb. Nord. Oldk. Hist. 1946. Samme: Den ældre jernalders bebyggelse på Fyn. Kuml. 1970. (1971).
2. Torben Grøngaard Jeppesen: Odense kommunes udbygning og arkæologien, - en rapport udarbejdet af Fyns Stiftsmuseum. Marts 1978.
3. Kim Beck Danielsen: Den fynske motorvej 1954-1985. Udg. af Vejdirektoratet, Fyns Amtskommune og Odense Kommune. Odense 1985. p. 37-39. Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86. Udg. af Nationalmuseet og de danske naturgasselskaber. Kbh. 1987. p. 199-234.
4. Tidsfølgeplan for Odense kommune 1987-91. bl.a.
5. Per Smed: Studier over den fynske øgruppes glacielle landskabsformer. Medd. fra Dansk Geologisk Forening. Bd. 15 Hft. 1 København 1962 p. 4-8.56.
6. Amatørarkæologigruppen Odense Nordøst, der består af 8 personer.
7. Torben Grøngaard Jeppesen: Middelalderlandsbyens opståen. Fynske Studier XI. Odense 1981.
8. Jørgen A. Jacobsen: Fyns jernalderstatus. Hikuin 10.1984. Århus 1984 p. 21-22.
9. Som note 5.
10. Tidsfølgeplan for Odense kommune. 1987-91. Område 4 p. 1-49.
11. Amatørarkæologigruppen Odense Sydøst, der består af 5 personer, har i stor udstrækning fulgt igangværende anlægsarbejder og meddelt iagttagelser herfra til Fyns Stiftsmuseum.

12. Jacobsen 1984 p. 18.
13. Albrechtsen 1971 p. 139-141. Jacobsen 1984 p. 21.
14. Utrykt opgave ved Institut for Forhist. Arkæologi, Aarhus Universitet, udarbejdet af stud. mag. Rune Lykke Simonsen 1982. Jacobsen 1984 p. 19.
15. Jacobsen 1984 p. 18-19.
16. Albrechtsen 1971 p. 129.
17. Jørgen A. Jacobsen, Claus Madsen og Henrik Thrane: Nye fynske husfund fra yngre jernalder. Fynske Minder 1984. p. 8.
18. Som note 17.
19. Jacobsen 1984 p. 23.
20. Stig Jensen: Et grubehus fra Darum. Bidrag til keramikudviklingen gennem 6. årh. e. kr. Kuml 1985. Århus 1984 p. 119.
21. Nils M. Jensen: Broncealderens bopladsmønstre på Sydvestfyn. I: Diakrone bebyggelsesundersøgelser. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet Nr. 34. Udg. af Henrik Thrane. Odense 1987 p. 37-48.
22. Smed 1962 p. 4-8, 56 samt Tavle 1. Samme: Det fynske landskab p. 14-15. Brenderup 1978.
23. Stig Jensen: Byhøjene i Thy og aspekter af samfundsudviklingen i ældre jernalder. MIV nr. 6. Viborg 1976 p. 1 ff. Samme: Ribeegnen gennem 10.000 år. – et bebyggelseshistorisk projekt. Mark og Monte 1984. Esbjerg 1984 p. 12 ff.
24. Herbert Jankuhn: Klima, Besiedlung und Wirtschaft der älteren Eisenzeit im westlichen Ostseebecken. Archaeologia Geographica 1-3. Neumünster 1952 p. 28 ff. Samme: Archäologie und Geschichte. Vorträge und Aufsätze. Berlin 1976. p. 238-40.
- Michael Müller-Wille: Bebyggelsesarkæologiske undersøgelser i Kosel. Kr. Rendsburg-Eckernförde. I: Skrifter fra Hist. Inst. Odense Univ. Nr. 34 Udg. af Henrik Thrane. Odense 1987 p. 66-77.
25. Smed 1962 p. 37 ff.
26. Henrik Thrane m.fl.: Fra boplads til bispeby. Odense til 1559. Odense Bys Historie. Odense 1982 p. 78.
27. Bodil Lewis: Overbygård og Nørre Fjand. En analyse af nogle jernalderlandsbyers tilliggender og økonomi. Kuml 1985. Århus 1984 p. 137.
28. Bl.a.: Steen Hvass: Hodde, et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder. København 1985 p. 181.
29. Henrik Thrane: Arkæologisk strategi og taktik på Fyn 1972-85. I: Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet. nr. 34. Udg. af Henrik Thrane. Odense 1987. p. 89-90. Samme: Fra stolpehuller til modeller, et forsøg på diskussionsindledning I: Fra jernalder til middelalder. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet. Nr. 27. Udg. af Henrik Thrane. Odense 1979. p. 179 ff.
30. Erling Andersen: Fynske jernaldergrave V. Odense 1973 p. 44.
31. Albrechtsen 1947 p. 6 ff.
32. Henrik Thrane: Lysglimt fra en mørk tid. To jernalderspænder fra Åsum Enggård. Fynske Minder 1973. Odense 1973. p. 19-28.
33. Grøngaard Jeppesen 1981. p. 53.
34. Grøngaard Jeppesen 1981. p. 98-100.

Eisenzeit und Stadtentwicklung im Raum Odense

Ein archäologisches Puzzlespiel

Seit Ende der 70er Jahre hat Fyns Stiftsmuseum im Raum Odense eine systematische archäologische Rettungsarbeit durchgeführt. Dabei ist ein umfangreiches Fundmaterial ans Tageslicht gekommen, insbesondere aus der Eisenzeit. Als Beispiele werden zwei ausgewählte Gebiete in Odense-Nordost bzw. Odense-Südost vorgestellt. Da diese Gebiete in Zukunft archäologischer Kontrolle unterworfen sein werden, können sie als Testgebiete zum Studium von Repräsentativitätsproblemen und der Möglichkeit, der Entwicklung der Besiedlung in einem zusammenhängenden Gebiet zu folgen, betrachtet werden. Eine der wichtigsten Erfahrungen aus diesem Gebiet ergab sich im Hinblick auf eine Reihe von Wohnplätzen aus der späten Römerzeit/frühen germanischen Zeit, die bisher bei Oberflächenstudien nur schwierig zu erkennen waren. Die gewonnenen Erkenntnisse deuten darauf hin, daß Wohnplätze aus dieser Periode anhand von schwachen Anzeichen wie kalziniertem Feuerstein und

dunkler Färbung des Erdbodens aufzuspüren sind. Obwohl auf pars-pro-toto-Untersuchungen angewiesen, kann die Rettungsarchäologie weiter zu Aufschlüssen über die Standortwahl für eisenzeitliche Siedlungen im Gelände, bevorzugte Bodenarten u.ä. führen. Das Material von den fünischen Wohnplätzen zeigt eine allseitige Ausnutzung des Geländes ohne klar nachweisbare Bevorzugung bestimmter Gegebenheiten, unterstreicht jedoch die Bedeutung von Weide- und Heumahdflächen für die eisenzeitliche Wirtschaft.

Abschließend wird dafür plädiert, die Rettungsarchäologie als unabdingbaren Teilbereich der archäologischen Forschung zu betrachten – als Werkzeug zur Sicherung von Informationen aus einem schnell schwindenden Bereich und nicht zuletzt dafür, die Archäologie in Stadtentwicklungsgebieten als Labor zur Erprobung von Fragen der Forschung zu betrachten.

Kort om Gudmes guldfyldte hedenold

Af HENRIK THRANE

Fødselarens interesse for svundne tiders fynske herregårdsliv og for museumshistorie har forlængst bragt ham i kontakt med kammerherre Sehesteds mangesidede virksomhed, og da Gudme igennem mange år vil stå på Fyns Stiftsmuseums arbejdsplan, syntes det passende at bringe en oversigt over Gudmes nye glørværdigheder i dagens anledning.

Ingen anden fynsk egn har en så dramatisk og overbevisende arkæologisk udforskningshistorie som Broholm-Gudmeområdet.¹ Ser vi bort fra 1700-tallets tilfældige opdagelser, er 1833 året, som markerer denne østfynske egns arkæologiske bevidsthed. »Broholm-skatten« kaldes det 4½ kg. svære guldfund, som forårsplojningen det år rev op af jorden mellem Tængegård og Lundeborg. Kun de to samtidige guldhorn med den sørgelige skæbne har rummet mere guld. Broholm-skatten indførte den unge arving til Broholms herligheder i arkæologien på en måde, der måtte sætte sig spor. Dermed blev skattefundet årsag til den kæde af begivenheder, som nu i 1980'erne påny har ført området frem i første række i dansk arkæologi. Pladsen er ikke her til at skildre Sehesteds arkæologiske indsats til hans død i 1882, og ej heller det næste kapitel skal tages op igen. Min forgænger har beskrevet det i sin vægtige publikation af den gravplads, som han selv undersøgte for at afslutte Sehesteds udgravninger. Møllergårdsmarkens mere end 2000 grave vejer tungt i enhver nyere afhandling om romersk import til Norden eller om romertidens sociale og kulturelle forhold. Ingen anden plet har givet så mange romerske importsager eller vidnet så klart om velstand igennem mere end 400 år.

Et spørgsmål er dog forblevet ubesvaret siden 1971: hvorfor ophørte gravpladsen tilsyneladende ganske abrupt omkring 400-425 e.Kr.? Ihærdige forsøg er gjort på at datere nogle af gravene op i begyndelsen af germansk jernalder, men det er i og for sig kun at flytte problemet nogle få årtier. Efter århundreder med et næsten konstant antal grave sker der et markant fald, og derefter ophører gravlægningen på Møllergårdsmarken totalt. Dette er så

Fig. 1. Her startede det. Kammerherre Sehesteds residens Broholm med en af hans nyskabelser – museet ved søen.

meget underligere, som der i Broholm-Gudme-området er mere end 30 guldfund fra netop den periode, hvor gravene mangler.

100 år efter Sehesteds død begyndte så det nye kapitel, som det vil tage adskillige år at afslutte.

Man kan tage det som udtryk for en historisk retfærdighed, at det netop var Sehesteds bog, som var den direkte anledning til de nye fund. Ved at bruge bogens detaljerede kort havde to nyborgensiske skattesøgere fået den lyse idé at søge på de steder, hvor der i 1800-tallet var fundet guld fra germansk jernalder. Med nutidens nye magiske »pilekvist«, metaldetektoren, i

hånden har de siden efteråret 1982 været at finde på markerne i området. De »faldt« nemlig over et opsigtsvækkende fund med 11 guldrakteater, en romersk sølvmønt, en sværdremknep og en guldfingerring, og den følgende efterundersøgelse kunne vise, at denne guldskat havde ligget i et stolpehul.

Siden er det gået slag i slag, og efterhånden er efterforskningen blevet så omfattende, at der i 1987 på det Arkæologiske Nævns foranledning er nedsat

Fig. 2. Gennem mere end 100 år har Møllegårdsmarken leveret opsigtsvækkende fund, og det synes den at kunne blive ved med. Her en situation fra Albrechtsens udgravninger.

Fig. 3. Gudmeundersøgelsen har for første gang i mange år bragt udenøns institutioner ind i den fynske arkæologi igen. Her er det Det Arkæologiske Nævn, som er på besigtigelsestur ved Lundeberg 1986.

en koordineringsgruppe, som skal sørge for, at amatørarkæologer, Nationalmuseets, Svendborg Museums og Fyns Stiftsmuseums samarbejde i området foregår uden gnidninger.

Indtil nu har hvert år givet sit skattefund, i 1983 blev det til en samling romerske guldmønter, såkaldte solidi. 1984 gav den første fynske brudsølvskat med brutalt ituhakkede romerske sølvkar og andet sølv, ialt 1,2 kg. 1985 gav den første danske skat med senromerske sølvmonter, såkaldte siliquae, igen i hussammenhæng og 1986-87 har givet smeltet sølv, som må være pløjet op fra en anden skat.

Skattefundene er kun de mest kontante udtryk for den næsten ufattelige rigdom og variation af guld, sølv og broncegenstande, som ved metaldetektornes hjælp er pillet op af pløjelaget igennem denne korte årrække. Ser vi bort fra skattefundene, er der over 1000 sådanne enkeltfundne genstande.

De fleste af dem er desværre umulige at datere præcist, fordi de er så stærkt fragmenterede, eller fordi formen er for ukarakteristisk. Glædeligt er det imidlertid, at der er så mange stumper af kronologisk følsomme genstande, navnlig dragtspænderne, de såkaldte fibler. Ved hjælp af dem kan det påvises, at der er kontinuerlige fund fra omkring 200 og op i middelalderen. Det vil sige, at vi her står med en helt anden kontinuitet end den, som Møllegårdsmarkens grave kunne vise.

Størstedelen af de nye fund stammer fra et 2,5 km² stort område sydøst for den nuværende Gudme landsby, og der kan ikke være tvivl om dette områdes bopladskarakter. Det, som kan betvivles, er, om hele området har været konstant beboet, eller om man har flyttet rundt på det igennem de næsten 1000 år, det drejer sig om.

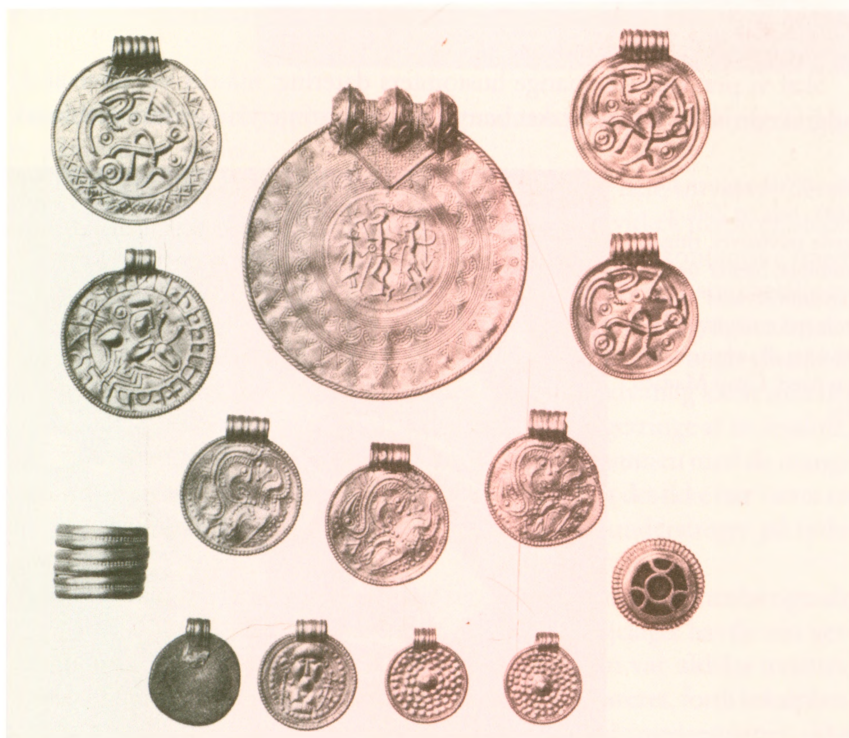

Fig. 4. Guldsalten fra 1982, Nationalmuseet fot.

De udgravninger, som Nationalmuseet har foretaget to steder, har ikke kunnet afklare dette problem, fordi udgravningerne ikke har været store nok og fordi næsten alle fundene var pløjet op i muldlaget. Det vil sige, at sammenhængen mellem bebyggelsessporene i undergrunden og fundene i pløjelaget ikke er overbevisende. Det havde ikke gjort noget, hvis der kun havde været bebyggelse fra et kort tidsrum, men undersøgelserne har med al tydelighed vist, at der igennem lang tid har ligget huse på det samme stykke jord, således at stolpehuller osv. er gravet ned tæt ved siden af eller oven i hinanden i tidens løb. Det er selvfølgelig en stor ulempe, når man ud af stolpehulsvirvarret skal forsøge at rekonstruere individuelle husplaner. Når det overhovedet kan lade sig gøre, skyldes det kun, at husene tilhører typer, som i forvejen er velkendte fra andre, renere bopladser. Der er både store og mindre huse, men sammenhængende gårdkomplekser som i Hodde og Vorbasse kan desværre ikke påvises. De store langhuses typer er klart den samme som i Dankirke og Vorbasse i århundrederne omkring 400, hvilket passer fint med metalfundene.

Skal vi præcisere de mange hustomters datering, må det vel blive at de udgravede områder har været benyttet i yngre romertid og ældre germansk

Fig. 5. Sølvskatten fra 1884, hele og ituhuggede sølvbarrer, ringstumper, hæfter og maler samt stykker af romerske sølvkar, på stykket til venstre ses en hånd. Claus Madsen fot.

Fig. 6. Udsigt over bopladsområdet. Majsmarken dækker en stor del af bopladsområdet. Ved skurvognen foran træerne ses Nationalmuseets udgravning på bopladsen med siliquaskatten 1985. Til højre Gudme kirke og bag træerne Gudme og Gudme sø i baggrunden.

jernalder, medens bebyggelse fra yngre germansk jernalder – vikingetid ikke er påvist disse steder.

De mange løsfund er ikke blot mere eller mindre hele smykker; der er også vidnesbyrd om metalforarbejdning, ufærdige smykker, matricer, støbeler, hel- og halvsmeltede guld-, sølv- og broncestumper. Økonomiske transaktioner bevidnes af ituhakket sølv og guld, som skulle bruges som betalingsmiddel efter vægt; der er vægtlodder i forskellige former og tyngder og der er spredte romerske sølvmonter. Der er spillebrikker af glas, nogle ganske få skår af romerske glaskar. Desuden er der fund af usædvanlig karat som det lille sølvmandshoved, en romersk signetring, guldfingerringe af en kvalitet, som man normalt kun finder i de fineste gravfund. Sammen med de mange guld- og sølvstumper viser disse specielle genstande, at det ikke har været en ganske almindelig boplads, hvilket skattefundene jo understreger på tydeligste maner.

De første års undersøgelser samlede sig om et mindre, sammenhængende område sydøst for Gudme Kirke, hvor fundene i pløjelaget havde vist germanertidsfund i et antal og af en mangfoldighed, som var aldeles uventet. Her har Nationalmuseets udgravninger været koncentreret, fordi lokalplanlægningen allerede var så langt fremskredet, at bebyggelsesplaner ikke kunne stoppes.

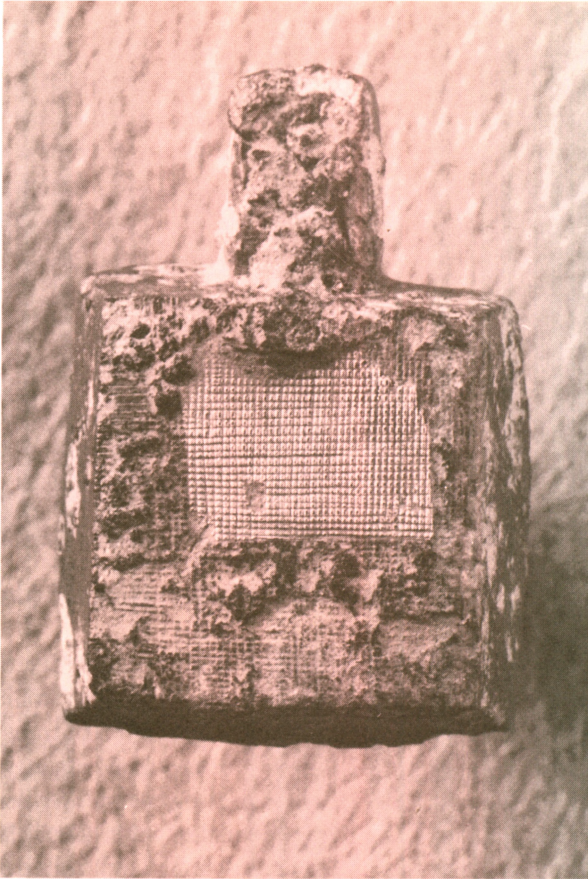

Fig. 7. Matrice af bronze med sølvblik hamret ud over matri-cens kvadrering. Tilsva-rende blikstykker brug-tes som underlag for glas og ædelsten i de fine smykker. Sjovt nok er der fundet et sådant hængesmykke i Lunde-borg udstyret med til-svarende stykke firkan-tet sølvblik under rødt glas. Claus Madsen fot.

De seneste iagttagelser stammer fra Møllegårdsmarken og området vest herfor. Her har tidligere været lergrave, men også bopladsrester, dem som Sehested kaldte måltidspletter. Disse bopladsfund var dateret til romersk jernalder, men metalfundene viser nu, at området også har været benyttet i germansk jernalder.

Senest er der på Møllegårdsmarken pløjet nye gravfund op uden for det af stiftsmuseet undersøgte område. Metalfund fra germansk jernalder kunne tyde på, at området både øst og vest for Møllergårdsmarken blev brugt som boplads i germansk jernalder.

Medens disse linier skrives, er vi i gang med at gennemgå området mellem Møllegårdsmarken og Gudme by for at finde ud af, om vi har at gøre med et sammenhængende bopladsområde over 2,5 km, eller om der var flere bebyggelser adskilt af fundtomme områder. Det er nu et hovedproblem i Gudmeundersøgelserne at få afklaret bebyggelsens afgrænsning og få opklaret om der er tale om flere enheder, og i så fald disses datering.

Der kan tænkes mange modeller for bebyggelsen. Fra én stor sammenhængende bebyggelse, eller mindre bebyggelser, som var i brug samtidig. Det er ikke helt uvæsentligt for forståelsen af Gudmebygdens specielle karakter, hvilken model, der viser sig at være den rigtige.

Det er et stort og spændende arbejde at lokalisere og registrere de mange spredte fund fra Gudmes jernalder. Jo mere der kommer, jo mærkeligere det bliver, desto mere trænger det spørgsmål sig på, hvorfor netop her?

Der er ikke noget i områdets natur, som gør det mere tillokkende end så mange andre steder. I nyere tid har boniteten i hvert fald ikke været særlig højt vurderet. Kønt er her, men det er der jo så mange andre steder på Fyn. Skove og sumpe har afgrænset Gudmeområdet mod nord og vest og mod øst har vi Store Bælt. Er det her ude forklaringen skal søges? Det er klart, at enhver fynsk kultur, som lagde vægt på fremmede goder, hvad enten det var

Fig. 8. Et vikingetidsvægtlod er her sat sammen med to romerske sølvmonter (denarer); afspejler de den samme økonomi? Anatomisk Institut Odense Universitet fot.

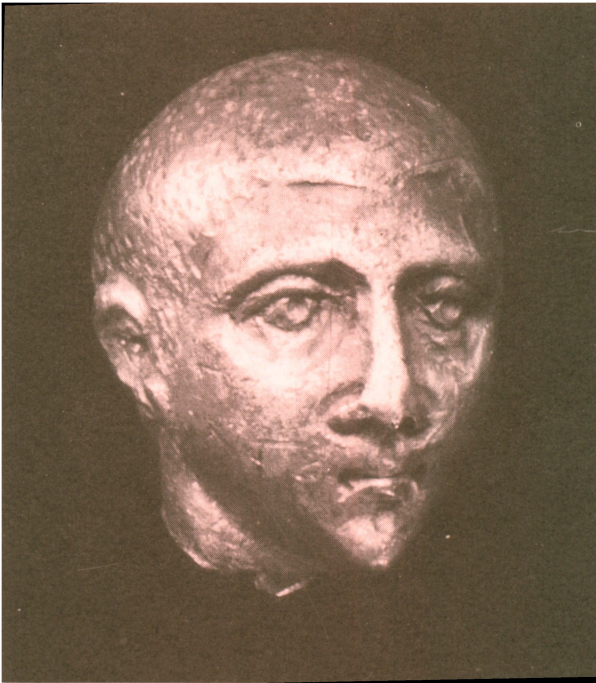

Fig. 9. Hoved af romersk sølvstatuette, formentlig et medlem af kejserfamilien fra 3. århundrede, Nationalmuseet fot.

luksusgenstande eller masseprodukter, måtte være afhængig af søværts forbindelser. I den henseende er der ingen forskel på bronzealder og jernalder.

Som Ole Crumlin-Petersen udtalte i 1984: »Umiddelbart betragtet ... viser den fynske østkyst mod Store Bælt i området nord for Elsehoved ingen tegn på naturhavne og beskyttede landingspladser. ...Den nuværende kyst med lange frie stræk for bølgedannelse fra nordøst og sydøst frister ikke mange nutidige sejlere til at ankre op eller gøre landgang langs denne strækning«. ² Som han gjorde opmærksom på, kan forholdene i oldtiden ikke umiddelbart rekonstrueres ud fra den nuværende tilstand, idet f.eks. Vresen har været en ganske betydelig lægivende ø, og senere aflejringer har tilsløret tidligere gunstige landingssteder. Hans udpegning af Tangeåens munding nord for Lunde borg som en potentiel naturhavn blev bekræftet på det mest frappante ved de helt tilfældige iagttagelser, som spildevandsledningen langs kysten medførte i 1986. Der er nu lokaliseret 2 pladser på hver side af åudløbet, og de synes at have eksisteret samtidigt med Møllegårdsmarkens sidste århundre-

der. Fundene afspejler et kraftigt vellevned og en del håndværksaktivitet, og der er mange vidnesbyrd om fint snedkerarbejde og arbejde med klinkbyggede fartøjer. Fremstillingen af nye klinknagler og udtrækning af gamle viser, at man i hvert fald må have repareret skibe på stedet. Romerske denarer, glasskår og de hjemlige fibler kan umiddelbart sammenlignes med fundene oppe ved Gudme og på Møllegårdsmarken.³

Der er 2,7 km i luftlinie fra Møllegårdsmarken til Lundebergpladserne, følger man åen tager det 20 minutter til fods. Det forekommer usandsynligt, hvis der ikke skulle være en forbindelse mellem pladserne. Dermed ikke sagt, at de døde fra Lundeberg blev begravet på Møllegårdsmarken, omend det ikke er umuligt. Vi ved endnu ikke, om Lundebergpladserne var regulære bopladser eller sæsonbebyggelser til sommerens kontakter med handelsfolk udefra, og det er sådan set heller ikke afgørende, hvad der er det rigtige. Det vigtigste er, at vi i Lundeberg har fået fat i et af de steder, hvor de romerske importvarer må være landet.

Når Fyn igennem romersk jernalder er den danske landsdel, som næstefter Bornholm har mest romersk import i forhold til sit areal, er det ikke

Fig. 10. Romersk signet forestillende hund efter hare, faldet ud af sin fatning i en fingerring. Anatomisk Institut, Odense Universitet fot.

Fig. 11. Gudme sø i vinterdragt med udsigt mod sydvest mod Gudbjerg. Claus Madsen fot.

mindst Møllegårdsmarken vi kan takke for dette forhold. Formentlig kan Møllegårdsmarken takke de gode landingsmuligheder ved Lundeborg for sin store importkvote. Hermed er en sammenhæng erkendt, men ikke forklaret. Den store søværts forbindelse har utvivlsomt udgjort et væsentligt led i Gudmeområdet mulighed for at samle sig den velstand, som vi nu kan aflæse af gravfundene og de nye bopladsfund. Men de kan ikke i sig selv forklare, hvorfor den romerske import hober sig her og ikke f.eks. er fordelt jævnt over øen eller hober sig også andre steder med velegnede naturhavne.

Da det landbrugsmæssige grundlag ikke synes at være så specielt fremragende, at vi alene kan søge baggrunden for Gudmeegnens velstand, i det, kan vi måske gribe til noget så vagt som tradition for at komme videre. Vi kan da også, samtidigt med at gravpladsen på Møllegårdsmarken begynder,

på en gravplads ved Langå konstatere en gravgruppe af helt usædvanlig rigdom med importerede bronceaner og en vogn af Dejbjerg-type.⁴ Det er denne gravplads, som arkæologisk markerer startskuddet for Gudmeegnens ekstraordinære velstand, der gør den til et såkaldt rigdomscentrum.

For at få det hele sat i perspektiv, er vi nødt til at inddrage endnu en kildegruppe, som trods sin flygtige karakter måske vil vise sig at være det afgørende led i forklaringen.

Skriftlige oplysninger om Gudmeegnen eksisterer desværre næsten ikke for middelalderen. Vi har kun guldbrakteaternes ultrakorte og oftest uforståelige indskrifter, og de kan være gode nok på ét punkt – som oplysning om brakteaternes idé, men som historiske kilder er de tynde. Ikke engang et ærligt sagn har vi fra Gudme.

I stedet for kildekrifter og heltesagn har vi kun stednavne at tilbyde. Dem har man jo alle vegne, men i Gudmeområdet optræder de i en lidt speciel udformning. Her er nemlig ikke færre end 4 stednavne af religiøs karakter

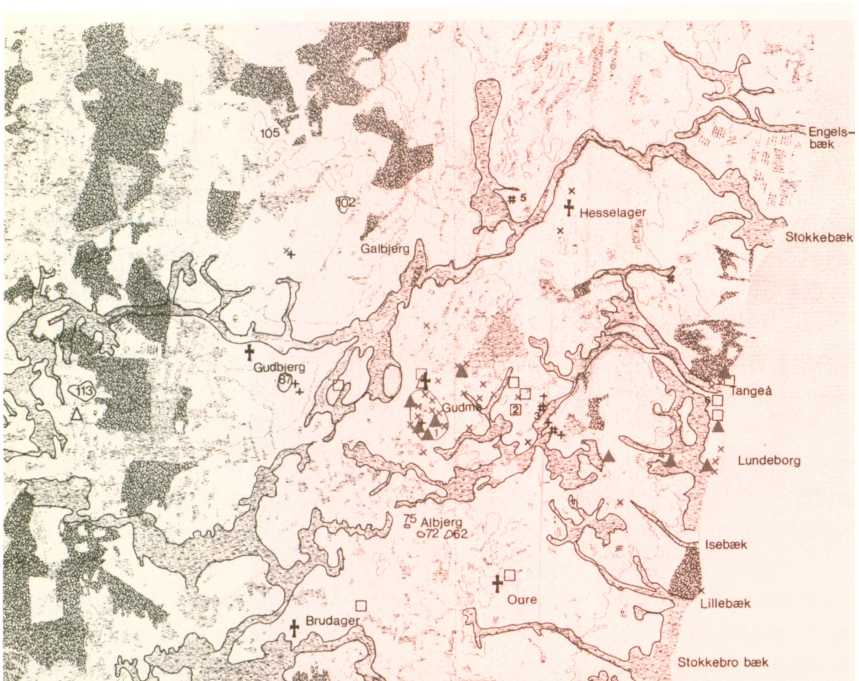

Fig. 12. Undersøelsesområdet (efter Frühmittelalterliche Studien 21).

med kort afstand. Vigtigst er naturligvis Gudme, som betyder gudhjem, men der er ikke langt fra Gudme til Gudbjerg, der vel næppe behøver nærmere forklaring. Desuden findes henholdsvis nord og syd for Gudme stednavnene Aalbjerg og Galdbjerg. Begge med betydninger som helligbakke og offerbjerg.⁵

Det eneste af disse navne, som ikke entydigt henviser til et naturfænomen som bakker, er Gudme selv. Her opfatter jeg Gudme sø som den eneste sandsynlige kandidat til navnet. Helligsøer eller søer med gudenavne er ikke ukendt i germansk kultur, Taciti beretning om Nerthusdyrkelsen hos germanerne er det svært at ignorere. Indtil videre ligger søen der, uden at man ved noget som helst om dens brug i oldtiden. Det eneste, der snærper i den retning er et lokalt sagn om en sølvskat på bunden af søen, men den kan formentlig ligeså vel knyttes til Svenskekrigene som til oldtiden. Indtil det modsatte er bevist, må Gudme sø opfattes som et potentielt arkæologisk skatte-kammer. (Vi håber inden alt for længe at få et andet udbytte af søen, nemlig oplysninger om områdets naturudvikling ved hjælp af boreprøver fra bundlagene, som kan bruges til pollen- og setimentanalyser).

Fig. 13. Mere end 1 kilo råbronze – romerske statuestumper fra Gudmeløkken. Det var jo også en måde at skaffe råstof til den hjemlige smykkeproduktion. Claus Madsen fot.

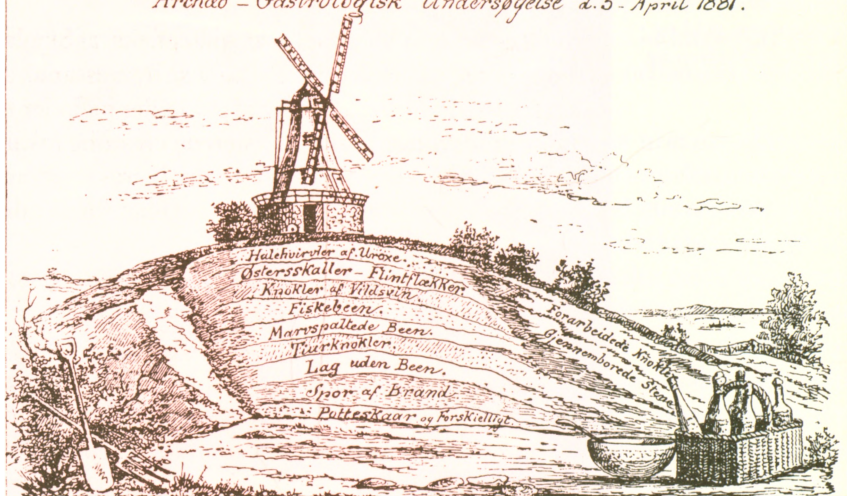
Fig. 14. Udvalg af de nyeste fund fra Møllegårdsmarken, guld og sølv. Claus Madsen fot.

Med disse stednavne har vi så sikker grund under fødderne, som det overhovedet er muligt, når man beskæftiger sig med fortidens religiøse sider. Nok er navnene meget vage, uden omtale af enkelte guder, men de er dog tydelige nok. Det drejer sig om gud i bred betydning eller mere specielt om guden, dvs. den øverste blandt de høje magter. Vi kan roligt gå ud fra, at man i jernalderen ikke nøjedes med at dyrke én gud, men religionshistorikerne diskuterer, hvilke guder og hvilke forhold de havde til hinanden, hvor personificerede de blev opfattet osv. Her kan guldbrakteaterne igen nævnes. På den berømte »Fyns-brakteat« står houar, hvilket er læst som den høje og tolkesom tilnavnet for den samme gud, der i vikingetiden bar dette tilnavn – nemlig Odin!⁶

Jeg tager stednavnene med, fordi vi med dem får fat i en side af traditionen, som kan have været den afgørende faktor i Gudmeegnens jernalder. Hvis egnen var kendt som et kultcentrum, hvor særligt betydningsfulde gud(er) havde deres hjem, er det ikke så sært, hvis rigdom hobedes her. Navnlig hvis

Archæo - Gastrologisk Undersøgelse d. 5te April 1881.

Det bliver svært at leve op til kammerherre Sehesteds standard. Menukort fra Broholms belle epoque.

den lokale magt udøvedes af den samme person, som havde kontrol med kulten, må det have været nærliggende at bruge kulten som politisk/økonomisk redskab for at skaffe stedet (og sig selv) anseelse, magt og velstand.

En sådan tendens kan slet ikke underbygges tilstrækkeligt nu, men tanken bør inddrages i det kommende undersøgelsesforløb, så vi kan finde måder at bekræfte (eller afkræfte) den på.

»Hvis man skulle placere de guldrige skjoldunger et sted, så placerede man dem hellere i Gudme end i Lejre« udtalte en dansk arkæolog i 1970.⁷ Sagnene om de guldgivmilde konger, som strøede om sig med massive guldringe, synes næsten også på en prik at passe til Gudmeegnens guldfund. Hvor Gudme har guld, har Lejre sagn men intet guld – omvendt.

Dette misforhold behøver ikke at betyde, at Gudmes guldalder var dådløs og ikke blev besunget. Formentlig er udvalget af sagn, som vi i dag kender dem, resultatet af lang tids filtrering. Et af filtrene kan have været sagnets betydning for dem, som fortalte og lyttede. Dvs., at sagn, som knyttedes til bestemte slægter eller steder, der i senere tid spillede en rolle for det bestående, blev bedre bevaret end sagn om uddøde konkurrerende slægter

eller dele af riget. Kort sagt bestemte den senere magtpolitik, hvad der blev overleveret.⁸

På den måde kan fjerne slægter, som blev sat ud af spillet f.eks. af Skjoldungerne, være »glemt« længe inden sagnene i sig selv blev så interessante, at de blev skrevet ned – langt fra åstederne. Med Gudmes guldalder befinder vi os i en tid, hvor det er højst sandsynligt, at der eksisterede en stribe lokale magtcentre i det vestlige Østersøområde – små kongeriger. Deres magtområde kan have varieret ligesom deres varighed, og grundlaget har formentlig været forskelligt fra sted til sted.

I Gudme, som i Lejre, synes kult og søforbindelser at have været væsentlige elementer.

Som man vil se, er der nok af ubesvarede spørgsmål. Der er også mange, som vi i de kommende år arbejder os igennem området. Først og fremmest skrabe sammen. Nogle af spørgsmålene bør dog kunne besvares efterhånden som vi i de kommende år arbejder os igennem området. Først og fremmest skal vi afgrænse de bebyggede områder og fastlægge bebyggelsernes varighed, så vi kan bestemme bebyggelsesstrukturen, om den f.eks. bestod af vandrende landsbyer som i Vorbasse.

Der skal rekonstrueres på gammeldags manér, der skal bruges metaldektektor og der skal prøvegraves på steder, hvor det er nødvendigt for at få en anden slags viden end den som overfladefundene kan give. Der er stof til mange års arbejde i Gudme både for Fyns Stiftsmuseum og andre institutioner.

A centre of wealth and much else during the first millenium A.D., an interim report on the settlement project at Gudme on East Funen

Since 1982, when the discovery of an important gold bracteate hoard in a post hole forced a renewal of the important work done by Frederik Sehested more than hundred years ago, the National Museum and Fyns Stiftsmuseum have worked in a small area south-east of the present village of Gudme. Hundreds of metal objects have been located by treasure hunters using metal detectors with astonishing results. The rescue excavations

of the National Museum have shown a true palimpsest of postholes from the centuries around 400 A.D. Several precious metal treasures have been located. Detailed reports on the various aspects of the project have just been published in *Frühmittelalterliche Studien* Vol. 21, 1987 to which I take the liberty to refer. Cf. also my paper in *Hårdh & al.ed. Trade and Exchange in Prehistory. Studies in honour of Berta Sjöernquist*. Lund 1988.

Current work attempts to define the limits of the settled area especially during the period 400-800 A.D. since this period coincides with the mass of gold hoard and is assumed to be the most important period of the area. Recent finds indicate that stray metal objects presumably belonging to settlements

are located as far east as the important Roman Iron Age cemetery of Møllegårdsmarken. It seems unlikely that there should be a continuous settlement all the way from Gudme over more than 2,5 km, but this is currently being examined with the aid of metal detector and normal field walking.

1. Frederik Sehested fortæller selv om sine egne undersøgelser og om Broholm-skattens eventyrlige fremkomst i sine bøger: Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm, Kbh. 1878 og Archæologiske Undersøgelser 1878-1881, København 1884; hans virke er senest beskrevet i: 100-året for N.F.B. Sehested, udgivet af Gudme amatørarkæologigruppe 1978, Odense. Møllegårdsmarken er publiceret af Erling Albrechtsen: Fynske Jernaldergrave IV, Gravpladsen på Møllegårdsmarken ved Broholm, Odense 1971. De nye fund er omtalt i en række artikler, samlet i Gudmeproblemer, Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet nr. 33, Odense 1985 og Frühmittelalterliche Studien 21, Berlin 1987. Se også senere årgange af Nationalmuseets Arbejdsmark. Desuden er enkelte særligt spændende fund publiceret i Skalk. Den romerske import er fornylig behandlet af Ulla Lund Hansen: Römischer Import im Norden, Warenaustausch zwischen den römischen Reich und dem freien Germanien, Kbh. 1987.
2. O. Crumlin-Pedersen, Havne og søfart i romersk og germansk jernalder, Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet nr. 33, s. 81, Odense 1985.
3. P.O. Thomsen, Lundeborg I, Årbog for Svendborg og Omegns Museum 1986, 12-52, Ringe 1987. Samme, Skalk 1987 no. 5.
4. Sehested, Fortidsminder (som note 1) s. 172 ff, P.O. Schovsbo, Henry Petersen og vognfundene fra den ældre jernalder, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og historie 1981, s. 118-159, 1983. Samme, Oldtidens vogne i Norden, Frederikshavn 1987, s. 28 ff.
5. J. Kousgård Sørensen, Gudhem, Frühmittelalterliche Studien 19, s. 131-138, Berlin, 1985.
6. K. Hauck, Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit I, 1 Einleitung, München 1985. Fynbrakteaten samme værk I, 2 Ikonographischer Katalog nr. 58.
7. E. Munksgaard, Skattefund fra jernalderen 1970, s. 21.
8. H.H. Andersen, Vorchristliche Königsgräber in Dänemark und ihre Hintergründe, Germania 65, s. 159-173, Berlin 1987, samme, Hedenske danske kongegrave og deres historiske baggrund, Kuml. 1985, s. 11-34, 1987.

